Др Гордана Ђерић

Историја (не)знања и преводилаштво

ИСТОРИЈА (НЕ)ЗНАЊА И ПРЕВОДИЛАШТВО

Уредила Др Гордана Ђерић

Издавач
Институт за европске студије
Трг Николе Пашића 11
11000 Београд

За издавача
Др Слободан Зечевић

Рецензенти
Др Драгомир Бонџић, Институт за савремену историју
Др Миша Ђурковић, Институт за европске студије
Др Сања Ивић, Институт за европске студије

Технички уредник
Весна Пијановић

Штампа
„Слава", Сопот

Тираж
100

ISBN 978-86-82658-08-5

Уредила
ДР ГОРДАНА ЂЕРИЋ

ИСТОРИЈА (НЕ)ЗНАЊА И ПРЕВОДИЛАШТВО

Институт за европске студије
Београд, 2026

Успомени на Кољу Мићевића,
који је речима изградио светове.

САДРЖАЈ

Гордана Ђерић
Историја (не)знања, преводилаштво и вештачка интелигенција: оквирне напомене о временском и просторном трансферу знања 9

Оливера Драгишић
Из историје институција: почеци организовања књижевног преводилаштва у 19. веку 27

Гордана Ђерић
Избрисана историја српског језика и Београдског универзитета. Пример Василија Ђерића 62

Дејан Ацовић
Појам катарзе у Аристотеловој *Поетици* и његове преводне реализације 117

Саша Радојчић
Срећа и незнање 137

Јелена Стакић
Фусноте, да или не, и зашто да а зашто (да) не 149

Михаел Антоловић
О српској рецепцији „школе Анала" – транслација, адопција и апропријација француске „нове историје" 158

Ивана Р. Глигоријевић
Преводилац као културни медијатор – на примеру арапског језика 208

Мирјана Прокић
Усмено превођење и вештачка интелигенција – домен француског језика 227

Божидар Станишић
Шољица чаја на обали другог мора 236

Данијела Јовановић
(Са)чувати информацију 251

Ана Кузмановић Јовановић
О хибридности, непреводивости и женском искуству: како преводити Кларис Лиспектор 261

Ирена Колај Ристановић
Семиотика сликовног израза у османском друштву: пример минијатура 272

Божидар Станишић
Нед, син трговца свилом 294

Јелена Стакић
Фуснота о једном колеги преводиоцу 301

Драгица Мугоша
Библиографија Коље Мићевића 306

Биографије 324

https://doi.org/10.46793/IstorijaNP.009DJ

Гордана Ђерић*

ИСТОРИЈА (НЕ)ЗНАЊА, ПРЕВОДИЛАШТВО И ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА: оквирне напомене о временском и просторном трансферу знања

Апстракт: У овом тексту тематизујемо разлоге који су омогућили сагледавање питања језика и преводилаштва у контексту *историје (не)знања* и *вештачке интелигенције* (ВИ). Питамо се о „слепим мрљама"знања, епистемолошкој редукцији, активном губљењу памћења, смеру кретања и валидације знања у контексту убрзаног усавршавања машинског превођења и примене агентске ВИ. Будући да су ови алати ВИ усмерени на продуктивност и ефикасност, занима нас шта добијамо, губимо или ризикујемо таквим усмерењем, о чему се не питамо у својим истраживањима, и излазимо ли из домена знања уколико сумњамо у оправданост доминантног смера његовог кретања.

Кључне речи: Језик, преводилаштво, историја (не) знања, агентска ВИ.

* Институт за европске студије, Београд
ORCID 000-0003-1354-7470

© 2026 by Institute of European Studies | Creative Commons License: CC BY 4.0

Истраживање културног трансфера претходних година водило нас је до питања о улози и статусу посредника у циркулисању знања и вредности. Уместо на очекивани садржај пренесеног, такво усмерење довело нас је до преводилаца, у смислу кључних посредника преноса знања. Њихов посао у том контексту незаобилазна је и истовремено недовољно видљива пракса, која опстаје на маргинама академских интересовања и шире друштвене свести. У тражењу одговора на затечену ситуацију преводилаштва пошли смо од претпоставке да су околности и начин на који смо нешто сазнали једнако важни ако не и важнији од пренесеног знања и његових резултата. До сада је овај обрнути или „искошени" аналитички приступ – усмерен на сам процес преноса знања, и преводиоце као његове главне актере – повезао различите углове посматрања теме, резултујући зборницима радова *Имитатори гласова* (ИЕС 2023; LOM 2024) и *Самислилац* (ИЕС 2025), у којима су осим истраживача учешће узели истакнути преводиоци и писци.

Осветливши нове перспективе, прилози у досадашњим зборницима открили су истраживачки потенцијал третирања превођења као структурне „слепе мрље" савремених друштвено-хуманистичких (ДХ) истраживања, која се системски шири, будући да је ова пракса, упркос својој конститутивности, све скрајнутија у тематизацији механизама производње и дистрибуције знања. Уколико се доследно прати до својих аналитичких импликација, неминовно ће нас упутити на закључак да се о превођењу у том механизму углавном и не питамо у својим истраживањима. Редукован на своју инструменталну функцију – на „невидљиви медиј" кроз који садржај несметано пролази – преводилачки процес не само да престаје да буде активна, перформативна пракса (каква јесте) него се и не препознаје као феномен вредан идентификације и истраживања.

Доводећи у питање идеју „неутралног преноса" испоставило се да сваки чин превођења подразумева интервенцију – од избора садржаја (фаворизовања једних у односу на друге) односно редукције знања, до преобликовања изабраних знања у процесу њихове контекстуализације у циљном језику.[1] Парадокс да су преводиоци у овом механизму (или модалитету преноса знања) актери који остају без одговарајућег институционалног и симболичког признања, то јест да је оно што је *структурно неопходно* истраживачки и друштвено маргинализовано, указао нам је на дубље принципе организовања и преноса знања, како раније, тако још више у време машинског превођења и владавине алгоритамске вештачке интелигенције (ВИ). Ако знање никада није неутрално, онда ни његово кретање није лишено односа моћи:[2] превођење, као подразумевани модалитет тог кретања, учествује у расподели видљивости, легитимитета и вредности. Оно не преноси само значења него и хијерархије.

Непознанице у овом добу наводе на претпоставку да је независно од типа превођења (традиционално или машински) препознатљив принцип системског занемаривања питања контекста посредовања, услова и начина на који нешто сазнајемо. И он се понавља без обзира на време и степен технолошког развоја. Образовни и научни системи, у својој доминантној форми, усмерени су на акумулацију, уједначавање, понављање и стабилизацију

1 Тако схваћен, трансфер није неутралан пренос, него пре трансформација или преображај, у којем преводиоци од „секундарних актера" постају чворишта поновног конституисања знања. Оп. Гордана Ђерић (ур.) *Самислилац. О преводиоцима и преводилаштву*, ИЕС 2025: 7-25.

2 Мишел Фуко, *Моћ/знање. Одабрани списи и разговори. 1972-1977* (са француског превела Оља Петронић). Нови Сад, Mediterran Publishing 2012.

резултата[3] док контекст, процеси и разлози филтрирања резултата остају у позадини. Знање се тако појављује скоро ниоткуда, као дато, саморазумљиво, лишено свог порекла и историје кретања. У том оквиру, много тога је игнорисано, избрисано, при чему су нестали и трагови селекције и адаптације, а са њима и они који су образовне и културне процесе омогућили.

Зато питање превођења није питање једне професије, него питање структуре, система или режима знања као таквог. Указивање на његов статус за нас не значи само ревалоризацију једне делатности која се општом аутоматизацијом отписује као сувишна: оно је овде било подстицај за критичко промишљање начина на који знање настаје, креће се, стиче или губи своју друштвену валидност. Селекција знања у механизмима преноса подразумева канонизовање одређених садржаја, док већина других (као и разлози и услови таквог „просејавања") остају искључени или занемарени, што неминовно доводи до празнина у општем знању. У том контексту „„невидљивост" или „други план" преводилаца представља подстрек за истраживање ширег режима знања који привилегује економски и идеолошки одговарајуће резултате над процесима и посредовањем. Све то нас је навело да своја даља истраживања ситуирамо у оквир *историје незнања* (агнотологије, епистемиологије незнања), дисциплине која се понајвише пита о разлозима онога што изостаје из главног тока историје знања и

3 Преиспитивање и критика декларативно су пожељни, иако универзитетска пракса показује да се знања много више „фабрикују" према захтевима тржишта, а мање критикују и преиспитују. Оп. Михаел Антоловић, Слободан Сацаков, *Робе и робови неолибералног света. Студије о комодификацији образовања, науке и морала.* Педагошки факултет, Сомбор 2025.

историје науке.[4] Данас, у дигиталној ери, када знање у доброј мери обликује људска пристрасност, употребљивост и комерцијализација знања, ова дисциплина постаје још важнији и оптималан оквир за нашу упитаност о условима производње, токовима и валидацији знања.

Разлог више да временски и просторни трансфер знања сагледамо у контексту *историје (не)знања* јесте жалосна ситуација академистике у Србији, која не постоји као заједница знања и вредности. Идеолошки и интересно испарцелисана, она је релативизовала свако знање и сваку вредност, „заборавила", затрла или обесмислила своје најзначајније претходнике, а историју знања и вредности прилагодила својим потребама.

Знање и његов трансфер у дигиталној ери

Упркос усмерености на трајност и одрживост, испоставило се да традиционални режим преноса знања није стабилна структура: репродукција знања кроз образовне праксе, институционалне хијерархије, културно-политичке обрасце (који одређују шта је вредно преноса, а шта остаје у сенци), с убрзаним технолошким развојем и све напреднијим алатима ВИ суштински је променила своју досадашњу организацију, нарочито у погледу

4 Robert N. Proctor &LondaSchiebinger (ed.)*Agnotology. The Making and Unmaking of Ignorance.* Stanford University Press, 2008; Рената Салецл, *Страст за незнањем. Шта бирамо да нез намо, и зашто* (превод са енглеског Слободанка Глишић), Београд: Факултет за медије и комуникације, 2023. Гордана Ђерић, „Знати а не знати како знамо. Историја незнања и нови прилози осветљавању друштвене улоге преводилаштва", *Самислилац. О преводиоцима и преводилаштву*, ур: Гордана Ђерић, Београд: Институт за европске студије 2025, 7-25.

ауторства. У ситуацији када један текст потписује и више од сто (ко)аутора, а уместо професора студенте подучавају вештачком интелигенцијом генерисани аватари предавача[5] и дигитални „тутори", чинећи образовање јефтинијим или „доступнијим" ширем кругу заинтересованих а саме професоре сувишним или другоразредним актерима у овом процесу, питање је какве су последице овог преокрета по знање, не само у смислу његове организације и расподеле, него и његовог будућег значаја, нарочито у области ДХ наука.

Утисак је да оно што се раније догодило са преводилаштвом, лекторским радом и сродним професијама, последњих година све више погађа и универзитетске раднике, будући да су „тутори" и „аватари", генерисани ВИ, постали „власници обиља знања" и његових производа. Традиционално, универзитет је обављао ту двојну улогу производње и акумулације знања и, с друге стране, ограничавања опсега садржаја који се рачуна у знање. Данас знамо да знања која су улазила у оптицај као „вредна преношења" нису увек била резултат неутралних критеријума. Између осталог, била су условљена економским интересима (комерцијализацијом знања, „економијом престижа" и слично) као и сложеним историјским, (гео)политичким, културним, па и локалним процесима,[6] који су у овом механизму махом остајали нерефлектовани. Реч је о својеврсној *епистемолошкој економији* чија је последица двострука редукција сложених токова знања на фаворизоване, „стабилне" садржаје,

5 „Harvard pokrenuo kurs sa AI avatarima profesora za 699 dolara", *Euronews.* 22.8. 2026. https://www.euronews.rs/svet/planeta/239129/harvardovaskola-pokrenula-ai-program-za-preduzetnike/vest, Приступљено 23.8.2026.

6 Ђерић 2025:7-25; James F. English, *The Economy of Prestige: Prizes, awards, and the Circulation of Cultural Value.* Harvard University Press, 2008; Антоловић и Сацаков, *исто.*

уз истовремену редукцију знања, која се у случају улоге превођења, на пример, огледа у свођењу ове праксе на споредну, техничку операцију.

Описана ситуација све је сложенија у савременом контексту, јер нови механизми производње и трансфера знања не зависе само од универзитета (запослених, њихових потреба, разлога и интереса) него и од „машина" (и компанија у чијем су власништву) оспособљених да производе илузију обавештености, укратко, илузију *свезнања* које конкурише традиционалним облицима настанка и преноса знања.

На нижем нивоу, у медијима, издаваштву, са развојем система заснованих на алгоритамској обради језика, уредници (уколико и њихов рад није препуштен агентској ВИ) престали су да ангажују преводиоце и лекторе, а поједини преводиоци признају да је већину текстова данас могуће у потпуности машински превести. Такви наративи додатно учвршћују редукционистичко разумевање превођења, као и преноса знања уопште, занемарујући културне, социјалне, интерпретативне и политичке димензије самог процеса. Истовремено, мало је гласова који би се заложили за дубљу анализу промена, па и капитулације традиционалних истраживања у ДХ наукама пред могућностима технологије. Питање је шта је данас вредно да назовемо знањем, у ситуацији његовог квантификовања, у смислу свођења на бројеве, односно „бодове", и шта добијамо, губимо или ризикујемо уколико превођење, као и пренос знања уопште, препустимо дигиталној стихији, сводећи трансфер знања на техничку операцију еквиваленције.

Осим епистемолошке економичности, или двоструке редукције знања, најновија истраживања генеративне

ВИ[7], и посебно агентске ВИ[8], показују како се њиховом употребом могу нарушити и сами подстицаји за учење. Реч је о механизму или систему који, краткорочно, стимулише људску пасивност, а о дугорочним исходима углавном спекулише, из економске, социолошке, политиколошке, безбедносне, филозофске, педагошко-психолошке и других перспектива. Нису више у питању радна места (о чијем се губитку најчешће говори) него све већи страхови од растућег утицаја ВИ на људску когницију, знање и креативност: говори се о „неурозависности" од артифицијелних помагала и менталној парализи услед ослањања на њих па, у коначници, и уништењу и/или замени човека роботима и ВИ.

Контрадикторан спектар мишљења о овој теми, чији се опсег питања, начин обраде и закључци међусобно преклапају и мало разликују у академској и општој јавности, истраживачима којима је ВИ споредни домен интересовања отежава сналажење у литератури. Између великих обећања и још већих страхова, тешко је одвојити важно од неважног, поузданo од непоузданог, истраживачко од спекулативног, пропагандно од објективног. Отуда извесна нелагодност да се у поплави мишљења о ВИ уопште пише о овој теми, иако се она не може ни избећи јер се суштински тиче производње и

7 Daron Acemoglu, Dingwen Kong, Asuman Ozdaglar. „AI, Human Cognition and Knowledge Collapse", *NBER*, Working Paper 34910 http://www.nber.org/papers/w34910, February 2026. Приступљено: 22. 4. 2026.

8 Агентска вештачка интелигенција (Agentic AI) је напредна ВИ у којој софтверски програми/агенти самостално управљају процесима, раде сложене операције и доносе одлуке без константног људског надзора. То значи да не дају само одговоре на конкретна питања већ самостално постављају циљеве и предузимају радње како би их остварили, нарочито у „мултиагентским екосистемима", односно мрежама ових агената који комуницирају и делују аутономно у дигиталном окружењу.

преноса знања. У колоплету мишљења издваја се неколико образаца тумачења: од горљивих заговорника „врхунских алата ВИ",, оспособљених да „знатно прошире знање",, „доносе брзе и ефикасне одлуке", и замене човеков рад, до скептичних и оних на другом крају спектра, који упозоравају да растуће ослањање на ВИ утиче на способност деце да науче како да уче.

Кључни резултати ових истраживања су упозоравајући: иако агентска ВИ може доприносити доносиоцима одлука, она може „динамички наштетити изградњи колективног знања."[9] Другим речима, њена употреба може довести до деградације сазнајних способностии и онога што савремени аутори називају „колапсом знања, где се у дугорочној равнотежи целокупно људско знање на крају уништава",[10] Наводно смо суочени са ситуацијом у којој се у име тренутне продуктивности (бржег добијања „резултата", ефикасне и економичне организације посла употребом агентске ВИ и сличних алата) према овим ауторима, излишним чини људски труд, његов надзор, па и размишљање, услед чега наступа „колапс знања", као крајњи исход оваквог смера кретања.[11]

Занимљиво је да су дискурси о ВИ углавном усмерени на будућност, попут дискурса тоталитарних идеологија, на пример, без обзира на то да ли су у њиховој основи оптимистични, утопијски сценарији развоја, или они

9 Acemoglu et al, isto.

10 Acemoglu et al, isto.

11 Са разумевањем појма „колапса знања", и из њега изведене „колапсологије", који математичари користе да опишу еволуцију друштва, треба бити опрезан, будући да припада „трендовском", реду појмова, какав је раније био појам „кризе", и из ње изведене „кризеологије", на пример. Све оно што је претходних деценија означавано „кризом", било да је реч о енергетским ресурсима или „кризи знања", у рецентном дискурсу има тенденцију да се назове „колапсом" (ресурса, енергије, знања).

катастрофични. За разлику од класичних тоталитарних режима, који су монопол над знањем успостављали путем идеологије и репресије, системи ВИ делују на нивоу инфраструктуре дискурса, управљајући видљивошћу и релевантношћу производа знања. Реч је о инфраструктурном тотализму, чије су последице по знање узроковане алгоритамском видљивошћу (или невидљивошћу) и пристрасношћу створеној према темама интересовања (или економски и дневнополитички наметнутим темама). Насупрот доминантно футуристичком смеру проучавања развоја ВИ, мало је приступа који би се вратили уназад и показали неке од промена, које су већ начињене у контексту препуштања свих поља знања технолошкој стихији, нарочито у погледу ауторства.

И пре употребе агентске ВИ, неки алати генеративне ВИ већ су били узнапредовали у брисању ауторства и контекста настанка појединих знања. Задржимо се на најближим примерима међу бројним другим. Илустративан је у том смислу текст „Култура сећања и(ли) памћења Саве Штрпца (*Политика*, 5. мај. 2026) у којем аутор преноси свој разговор са алатом ВИ на тему разлике између појмова „култура памћења" и „култура сећања". Будући да је реч о истраживању и теми којом смо се бавили у периоду од 2006. до 2012. (чији су резултати објављивани у часописима *ЕАП* и *Филозофија и друштво* тих година, а поједини и у књизи *Прошлост у садашњости. Прилози преносу сећања кроз време*)[12] није било тешко препознати аргументацију и закључке, па и целе реченице ових текстова. О њиховом ауторству, међутим, у тексту Саве Штрпца (и/или ВИ) каже се само да је реч о „науци о култури и социологији".[13]

12 Гордана Ђерић, *Прошлост у садашњости. Прилози преносу сећања кроз време*, ИФДТ/Филип Вишњић, Београд 2010.

13 „ВИ: Иако се у свакодневном говору често користе као синоними, у науци о култури и социологији постоји јасна разлика

Осим о брисању ауторства, контекста, дуготрајне историје истраживања датих појмова у конкретним дисциплинама и поддисциплинама, овај пример сведочио је о закаснелој и/или неблаговременој комуникативности научног рада, чак и међу ауторима и организацијама које се превасходно баве датим питањима, али и о усмерености (било истраживача, било новинара) на крајњи исход знања и одустајање од самосталног трагања, услед поклањања поверења налазима испорученим брзим алатима ВИ. Добра страна оваквих текстова у томе је што се нека знања (до којих се долазило постепено, дугим истраживачким радом низа генерација на француском, немачком, енглеском и другим језицима) макар и површно, у редукованој форми, овим путем шире.

За нашу тему ипак је важније оно о чему се аутори новинских чланака не питају: како је ВИ дошла до знања о разлици међу овим појмовима, зашто су и где нестали извори на којима је разлика у именовању заснована и, најважније, какве су друштвене последице незаинтересованости за механизме настанка и преноса знања. Другачије, питање је шта губимо (зарад добијања у времену, ефикасности, продуктивности) искључивом усмереношћу на готове, алатима ВИ сажете резултате знања, али и како се приписана делатна моћ машини одражава на организацију традиционалног преноса знања.

Давање поверења налазима ВИ, без занимања о њиховим изворима, историји или „пређеном путу" доласка до неког знања, структурно, психолошки и обичајно уклапа се у описане механизме преноса знања који су карактерисали време пре масовне употребе ВИ. Наиме, ситуација „невидљивости" која је традиционално

између културе сећања и културе памћења."Саво Штрбац, „Култура сећања и(ли) памћења", *Политика*, 5. мај, 2026.https://share.google/qMouoA9Ogc6gj2QU9.

важила за преводиоце,[14] чији је рад системски третиран као мање важан у процесима преноса знања, у времену владавине ВИ односи се све више и на истраживачки рад, што даје основ претпоставци да су истраживачи у ери алгоритама у сличној или истој ситуацији као и преводиоци, и да се према њима на сличан начин односе. Чини се, наиме, да и истраживачи ДХ оријентације пасивно прихватају „дух времена", бирајући да се прилагоде и/или преспавају крах сопствене професије. Тек спорадично тематизовање промена које су се већ одиграле у контексту све оперативнијих алата ВИ, наводи на упитаност о узроцима такве ситуације. Услед ускоспецијалистичке усмерености система образовања, део разлога за пасивност истраживача бесумње је у слабој обучености за интердисциплинарна и вишедисциплинарна истраживања, али и у вишедеценијском самоподређивању истраживача у ДХ наукама техничком систему, некритичком препуштању истом.[15]

Поменута епистемолошка редукција последњих деценија и година одвија се на неколико нивоа: уколико истраживачи избегавају теме и појмове у „главном току" наука, не прате дискурсне „трендове", не објављују на енглеском језику, не циљају часописе високе утицајности, тзв. „импакт фактор", нису део „цитатних мрежа" и слично, на добром су путу да (п)остану невидљиви. Све

14 „Уз најбољу вољу, не могу да се сетим ко ми је и када, уз објашњење – *то ти је преведено с тоī и тоī језика*, скренуо пажњу на то име." Дејан Ацовић, „Између две стране", у: *Самислилац* (ур. Г. Ђерић). ИЕС2025: 64.

15 Од половине прошлог века, технологије хуманистима нису само „служиле", како се обично каже, него су им наметале теме, организацију, циљеве, укратко, одређивале су им „курс маргинализације". Опширније: Жак Елил, *Царство бесмисла. Уметност и техничко друштво* (с француског превео Ненад Теофиловић). Градац 2015; Гордана Ђерић, *Сувишне речи. О интелектуалцима и знању.* Златно руно, Београд 2016: 13-56.

наведено мањи је део проблема, или није проблем уколико истраживач свесно бира такав начин рада – да се бави искључиво оним чему сам припусује истраживачку вредност, независно од променљивих околности, моде академских дискурса или „скупљања бодова".

Ситуација се усложњава када се радови свих истраживача (па и оних условно „невидљивих", рађених на тзв. „малим" језицима, о специфичним темама и слично) масовно користе за тренирање модела ВИ. На тај начин су, без дозволе аутора (истраживачким и другим текстовима нахрањени) настали велики језички модели (ВЈМ), односно дигитални резервати огромне количине података, унутар којих софистицираним алгоритмима није тешко да изналазе тражене одговоре и уочавају најразличитије правилности употребе било које речи. Отуда утисак „свезнања" алата ВИ, који нам не дају јасан одговор на питање шта остаје од нашег рада када се он описаним поступцима претвори у скуп граматички и синтаксички правилно распоређених података у дигиталној форми.[16]

Посебан вид редукционизма, губљења истраживачке аутономије, релативизације и брисања ауторства, парадоксално, одвија се помоћу „академских" платформи, декларативно намењених видљивости, повезивању и промоцији истраживача, а суштински профиту власника тих платформи. Једна од популарнијих, *Academia.edu*,[17] осим размене истраживачких радова, бележења цитираности и слично, корисницима последњих година

16 Познато је да су у ове сврхе откупљиване хиљаде антикварних књига ради њиховог скенирања и лакше дигиталне обраде, при чему је прво уништавана рикна (кичма књиге) а након скенирања неповезане странице књиге. Јавни циљ уништавања антикварних књига био је семантичко-синтаксичко обогаћивање ВЈМ.

17 Мада ова платформа у свом називу има *edu* екстензију, она није никаква акредитована образовна установа, већ приватна,

шаље подкасте, приказе или сажетке њихових текстова, сачињене помоћу алата ВИ, са могућношћу прикључења „оптимизованих" и/или „трансформисаних" верзија постојећем корпусу истраживачких радова. Ови прикази (и подкасти у трајању од пет минута, који текстове третирају као далеку инспирацију за „нов производ знања") осим што непотпуно интерпретишу радове, системски бришу ауторска права, ауторску аутономију и контекст настанка њиховог рада, будући да дају мало или нимало података о текстовима који су били предмет обраде („тестирања") модела ВИ.[18]

Реч је о крађи, „дигиталној пиратерији" " и „торентовању" научних резултата (те њиховој даљој „трансформативној" злоупотреби) будући да се читав поступак одвија без знања и/или дозволе аутора и да у „заменским" верзијама текста (трансформисаним алатима ВИ) нема ни основних информација о изворном – на ком је језику написан, ко га је превео на енглески, када је и где први пут објављен, у оквиру ког пројекта је рађен и слично. Иако „заменске" верзије наш рад не чине сасвим излишним (будући да су настале на основу њега) оне му свакако конкуришу атрактивнијом формом, јер

профитна компанија, прилично агресивна у наметању „премијум претплате" својим корисницима.

18 У нашем контексту, услед правне нерегулисаности овог домена, тешко је очекивати било какво обештећење за злоупотребу ауторског рада, док у САД, на пример, већ постоје решења по тужбама против компанија за ВИ које су несавесно, без дозволе аутора, користиле њихове текстове и књиге за обуку великих језичких модела, као и правне и економске последице (мерљиве стотинама хиљада долара одштете ауторима и издавачима) због таквог поступања. Антропик (Anthropic) је, на пример, са оштећенима склопио споразум вредан милијарду и по долара као обештећење ауторима. Више: Bartz v. Anthropic Settlement: What Authors Need to Know - The Authors Guild 2026.https://share.google/eMiwZlhFPTWxhc9UE. Приступљено 6.7. 2026.

на ефикасан, брз начин (у форми подкаста или приказа) представљају истраживања у која смо уложили године или деценије изучавања.[19]

Суочење са скраћеним верзијама сопствених текстова непознатог или артифицијелног ауторства намеће изгубљена а још неотворена правна питања заштите интелектуалне својине. Осим губљења везе са сопственим радом (ауторских права) ту је и низ других питања: ко даје „дозволе" за формално и садржајно мењање нашег рада, на основу којих критеријума су бирани текстови за трансформацију, где завршавају „заменске" верзије, у које сврхе се користе. Уосталом, куда све то води и шта је смисао ових процеса? Ту су и питања да ли је аутоматизација, уз доступност резултата нашег рада и слободно поступање с њим, „јавни интерес", „опште добро", у корист „колективног знања", или је расположивост наших текстова у служби профита неколицине компанија и инвеститора, који не маре за оно што успут збришу крећући се ка свом циљу.

За сада, без правног оквира, можемо само да спекулишемо и изведемо тек понеки закључак на основу претходних примера. Извесно је да је сам процес, који подразумева дуго време и постепен истраживачки рад (који знању даје одрживост и захваљујући коме смо стигли довде) већ жртвован академској (и општој) усмерености на продуктивност и ефикасност. Даље, знања, настала и на тзв. „малим" језицима, потенцијално су

19 Није јасно ни на основу чега су бирани текстови од којих алати ВИ праве „заменске" верзије. На личном примеру, према сопственој евиденцији, прва трансформисана верзија текста помоћу ВИ (приказ и подкаст), који је платформа *Academia.edu* делила, био је текст из 2006. године: Г. Ђерић, „Европско-просветитељски и национал-романтичарски извори културног памћења: рефлексије у савременим друштвеним расправама", *Филозофија и друштво*, 2/2006: 77-88.

постала приступачнија већем броју људи, што је вероватно једина добра страна ових процеса. С друге стране, изворни језик, контекст истраживања и ауторство остали су у другом плану, што се рефлектује на нижу цитираност аутора последњих година,[20] и нижу мотивацију за истраживачки рад, уколико се ауторство кривотвори и поништава (или се до бесмисла умножава). Коначно, знање се (по нижој цени и у удобности свог дома) може добијати и од аватара и тутора. Попис неповратних промена (које још не идентификујемо), а које су се десиле у време померања граница научних истраживања „изван људског поимања",[21] с временом ће се допуњавати, постаће очигледније, имајући у виду брзину усавршавања и примене метаљудске науке. Претпоставке од само пре неколико година – о паралелизму развоја људске и метаљудске науке, специјализацији појединих истраживача за популаризацију и извештавање о достигнућима метаљудске науке,[22] остварене су и пре очекивања. Укратко, примат метаљудске науке над људском, и технике над друштвом, као и однос према овим питањима, већ опредељује статус истраживача у ДХ дисциплинама.Чак и у случају да игноришемо промене које је изнедрила специјализована метаљудска интелигеција, она ће наставити да се развија и у доменима који су сматрани искључиво људским.

---

20 Тврдња је заснована на увиду у неколико одабраних примера, не одржава став који би произашао системским истраживањем односа употребе ВИ и цитираности аутора у последњих неколико година.

21 Ted Ćang, „Razvoj ljudske nauke", u: *Priče tvog života* (prevod s engleskog Goran Skrobonja). BOOKA, Beograd, 2016: 191.

22 Гордана Ђерић, „О „изврсности" и излишности у добу интуитивних алгоритама у контексту вредновања научних резултата у друштвено-хуманистичким наукама", у: О феномену квантофреније и њеним практичним импликацијама у друштвеним и хуманистичким наукама: тематски зборник, Михаел Антоловић, Срђан Шљукић (ур.), Матица српска, Нови Сад, 2024: 147.

О овом зборнику радова

Улогу, домете и ограничења ВИ у погледу когнитивних и емпатијских способности, у овом зборнику непосредно тематизује текст Мирјане Прокић, који је усмерен на интеркултурно посредовање између француског и српског говорног језика у Швајцарској. Остали текстови у овом зборнику тематизују просторни и/или временски трансфер знања из неколико језика и перспектива – историографске, филолошке, културно-симболичке и књижевно-теоријске – са нагласком на истраживачке „слепе мрље", односно садржаје који су били непознати, погрешно интерпретисани или ретко истраживани у досадашњој академској пракси. У најширем и симболичком смислу, бавимо се „фуснотама", односно садржајима и начинима преноса њиховог значења, без којих не само да не бисмо разумели пренесено знање него би оно остало сасвим непознато.

Осим откривања скрајнутих садржаја, теоријски оквир *исто̄рије (не)знања*, омогућио нам је да укажемо на људе који су својим радом посредовали и значајно доринели преносу знања, као и на људе који међукултурном разумевању и даље доприносе, а који су главном току науке невидљиви, упркос томе што су ови аутори истовремено и научници и преводиоци и писци. Примери неколицине аутора чији рад овде осветљавамо дословно одговарају претходној тврдњи.

Да се ове, 2026. године навршава сто година од рођења Едварда Дениса Неда Гоја (1926-2000), „пионира јужнословенских студија у Енглеској", професора славистике, преводиоца и песника, подсетио нас је Божидар Станишић својим текстом „Нед, син трговца свилом", у коме наводи низ појединости из професионалног и личног живота овог професора. Јелена Стакић нас у форми интервјуа упознаје са својим колегом Беном Андонијем

из Тиране, аутором, аналитичарем и педагогом који је превео значајна дела наше књижевности на албански језик. Драгица Мугоша је за овај зборник приредила списак оригиналних дела и превода Кође Мићевића (1941-2020), песника, писца, есејисте и преводиоца са неколико језика, и на неколико језика, који је, између осталог, био и лектор српског језика на Сорбони.

Кођи Мићевићу, ренесансном ствараоцу и преводиоцу класичних и савремених француских писаца, као и Дантеове *Комедије* на српски и француски језик, награђеном Златном медаљом Француске академије, кога савременици у Србији не желе да памте, посвећујемо овај зборник, у нади да ћемо на овај начин скренути пажњу академске и шире јавности на његов оригиналан рад, нарочито у области музикологије, који је остао непрочитан и неоцењен, али и на феномен затирања најзаслужнијих аутора у култури која услед површности и немара све теже оправдава своје име. Одсуство помена и рецепције дела Кође Мићевића у овом веку, пасивног одрицања од његових превода са француског, италијанског, шпанског, енглеског, немачког и словеначког језика, прецизно илуструје стање *историје и друштва незнања*, у коме се уобичајио манир да своје врсне ствараоце игноришe и прећуткује. То је тема за посебно разматрање.

https://doi.org/10.46793/IstorijaNP.027D

Оливера Драгишић*

ИЗ ИСТОРИЈЕ ИНСТИТУЦИЈА: почеци организовања књижевног преводилаштва у 19. веку

Апстракт: У раду је, на основу архивске грађе, осветљен почетак организовања преводилачке делатности у Кнежевини Србији у 19. веку. Истраживањем је проблематизован однос идеологије, историјског контекста, структуре власти и преводилаштва. Такозвано `Друштво књижевних преводилаца` деловало је најпре као неформална мрежа (тајна организација), на чијем се челу налазио Матија Бан, да би потом, са оснивањем Народног позоришта у Београду, почело да делује институционално. Задатак првобитне мреже преводилаца био је да у српско друштво тог времена, преко одабраних превода, у мери у којој се то могло извести деловањем једне групе људи, имплементира западноевропске културне обрасце у османизовано српско друштво. У раду се не тврди да је анализом рада ове дружине обухваћена целокупна преводилачка делатност у Кнежевини Србији, већ да је делатност овог друштва могуће детектовати, детаљније описати и контекстуализовати кроз архивску грађу.

* Институт за новију историју Србије, Београд

© 2026 by Institute of European Studies | Creative Commons License: CC BY 4.0

Кључне речи: преводилаштво, Друштво књижевних преводилаца, Матија Бан, Народно позориште у Београду, трансфер знања

Проучавање преводилаштва и одмеравање значаја ове вештине кроз историју требало би да спада у ред најважнијих истраживачких поља о трансферу знања, као и о успостављању вредности у једној култури. У српском друштву се, међутим, посебно у историографском научном дискурсу, овој теми није давала готово никаква пажња, о чему најбоље сведочи чињеница да се о почецима рада, контексту, функцији и значају књижевног преводилаштва у 19. веку веома мало зна. [23]

Пишући о овој теми и издижући је на ниво релевантног истраживачког поља у друштвеним наукама кроз пројектно истраживање, научне скупове и низове чланака, Гордана Ђерић је истраживаче упутила на најмање два инспиративна теоријска оквира кроз која је проблему преводилаштва, као пољу културног трансфера, могуће приступити.[24] Један се односи на дискурс

23 У каталогу изложбе која је 2-13. 12. 1976. године била уприличена поводом обележавања два века постојања преводне књижевности Србије (1776-1976), у уводном тексту ни једна реч није била посвећена историјату Удружења књижевних преводилаца. – *Два века новије српске преводне књижевности 1776-1976. Одабрана библиографија са регистром преводилаца*, Каталог изложбе 2-13. XII, Београд: УКПС, 1976, 1; У првом броју часописа Удружења књижевних преводилаца, покренутог 1970. године, *Мостови: часопис књижевних преводилаца Србије*, уредништво у уводној речи није поменуло икакво постојање ове институције у ранијим епохама. У: „На почетку рада" (реч уређивачког одбора), *Мостови: часопис књижевних преводилаца Србије*, јануар-март I, 1970, 3-4.

24 Гордана Ђерић, „Знати а не знати како знамо. Историја незнања и нови прилози осветљавању друштвене улоге преводилаштва", *Самислилац. О преводиоцима и преводилаштву*, Ур: Гордана Ђерић, Београд: Институт за европске студије 2025, 7-25;

историје незнања (зашто нешто не знамо, шта бирамо да не знамо?),[25] па је, у том смислу, веома важно ухватити се у коштац с питањем како је могуће да о почецима организовања једне од најважнијих институција културе у савременој Србији данас не знамо готово ништа. Други, који у себи носи интонацију опомене упућене на рачун одсуства потребног степена критичке свести код научника, сажет је у крилатици *знати а не знати како знамо,* (коју ми овде реверзибилно читамо као *не знати и не знати зашто не знамо*), може бити од велике користи на пољу методолошког развоја тема које се односе на историју научног сазнања.

Резултати овог истраживања, поред осталог, говоре да *историја незнања* о преводилачкој делатности у српској култури можда и није случајна. Један од могућих разлога за то је што је, како ће у овом раду бити показано, организована преводилачка делатност у 19. веку имала снажну идеолошку, политичку и културно-нормативну улогу у време када је ово друштво књижевних преводилаца настајало (што се можда може доживљавати

Gordana Đerić, „Cultural Transfer, Trauma and Cultural Intimacy: Initial Questions and Approaches to Researching Europe – Serbia Cultural Transfer During 2000-2020", in: Slobodan G. Markovich (ed.) *Cultural Transfer Europe-Serbia: Metohodological Issues and Challenges,* Belgrade: Faculty of Political sciences and Dosije Studio, 2023. 213-221.

25 Рената Салецл, *Страст за незнањем. Шта бирамо да не знамо, и зашто* (превод са енглеског Слободанка Глишић), Београд: Факултет за медије и комуникације, 2023, 11; Историја незнања – агнотологија – као посебна дисциплина настала је у оквиру историје знања, пре тридесет година, а обе ове дисциплине, историја знања и историја незнања, део су историје науке. Опширније: Robert N. Proctor & Londa Schiebinger (ed.) *Agnotology. The Making and Unmaking of Ignorance.* Stanford University Press, 2008; Питер Берк, *Глобална историја незнања* (с енглеског превео Иван Јанковић), Београд: Геопоетика, 2024, 72-73.

и као компромитујућа димензија њиховог ангажмана), као и због тога што је функција друштва произлазила из политичког и идеолошког контекста ширих, изванбалканских размера у оквиру комплекса Источног питања. Испоставило се да се преводилачка дружина, о којој је овде реч, од почетка свог постојања налазила на извориштy политичке и идеолошке моћи, па би разоткривање њене позиције или указивање на начин функционисања мреже преводилаца значило упирање прста на механизам културног инжењеринга који је био спровођен над деветнаестовековним Србима у Османском царству и изван њега. А културни инжењеринг је, као што је у науци већ утврђено, одувек био саставни део *know-how* управљања државом, са посебном важношћу за процес изградње нације (*nation building*), што је био доминантан и свеобухватан процес кроз који су Срби прошли током 19. века. Отуда истраживање почетака институционалног организовања књижевних преводилаца уједно припада и пољу истраживања историје снажног културног утискивања западноевропске културе у српско друштво које се током 19. века постепено еманциповало из Османског царства, као и снажног потискивања османских и руских културних образаца.[26]

26 О процесу потискивања османског наслеђа детаљније у: Марија Мандић, Надија Реброња, „Деосманизација и посвојење: критичко преиспитивање османског наслеђа у српској култури и књижевности", *Књижевна историја* 56/2024, 108; О односу културе (писане у овом случају) и националне борбе, Матија Бан, организатор Удружења књижевних преводилаца, пише Антуну Орешковићу којем о власти у Србији каже: „Већ су пером даље одведени него што су мислили ићи." У: Архив САНУ, Фонд Матије Бана V-1/50, Лична и политичка преписка 1839-1886, Писмо Антуну Орешковићу, 18. фебруар 1867; О високом степену вестернизације српског друштва у 19. веку писао је руски дипломата и књижевник Константин Леонтјев. У: Оливера Драгишић, „Изгубљена историјска перспектива у сабраним делима

Како смо сазнали за процес удруживања књижевних преводилаца 40-их година 19. века?

За постојање мреже књижевних преводилаца у 19. веку сазнајемо посредно, преко штампе из шездесетих година прошлог века, из чланка објављеног више од сто година после рудиментарног организовања преводилаштва у „тајно удружење". Реч је о кратком новинском тексту у књижевном часопису *Danas: revija za kulturu, umetnost i društvena pitanja* (у даљем тексту *Danas*), који је два пута месечно излазио од 1961-1964. године.[27] Аутор чланка чији је наслов *Društvo prevodilaca u starom Beogradu* је Иво Тартаља.[28] Да би објављивање оваквог текста у наведеном часопису било јасније, као и веза овог чланка са природом првобитног преводилачког удружења, потребно је указати на неке црте самог часописа *Danas*, али и контекста у којем је излазио.

На основу уводног текста Алеша Беблера са насловне стране првог броја листа *Danas*, уз који је на две трећине површине те стране био приказан и профил бисте

Константина Леонтјева", *Polja: mesečnik za umetnost i kulturu* 550/69, 121-126.

27 Када је у мају 1961. године био покренут, његово уредништво чинили су Добрица Ћосић, др Најдан Пашић, Миодраг Протић, др Јанез Становник, др Миодраг Поповић, Радомир Константиновић, Слободан Цунић, Енрико Јосиф, инжењер Миодраг Јовановић, архитекта Богдан Богдановић, Ђорђе Раденковић, Милош Стамболић и главни и одговорни уредник Стеван Мајсторовић. Редакција је имала и своје стално представнике у Љубљани (Драго Друшковић), у Загребу (Иван В. Лалић), у Скопљу (Димитар Солев), у Сарајеву (Вук Крњевић) и у тадашњем Титограду, односно у данашњој Подгорици (Чедо Вуковић). Адреса на којој је овај лист био састављан била је Цетињска 1 (НИН), док се претплата уплаћивала на жиро-рачун издавачке куће *Политике*. Био је штампан на латиници. – *Danas*, 24. мај 1961, с.1.

28 Ivo Tartalja, *Društvo prevodilaca u starom Beogradu*, „Danas", avgust 1961, 28.

Јосипа Броза Тита, као и на основу садржаја текстова који су у њему објављивани до последњег броја, могло би се закључити да је часопис био профилисан као противтежа такозваном „интелектуалистичком конзервативизму". То је значило да је једна од најважнијих функција часописа била промовисање модернизма насупрот социјалистичком реализму,[29] док је друга његова функција била промовисање југословенства, односно јачање југословенског духа и државне кохезије на пољу културе.[30] И још неке карактеристике тог часописа су, у контексту позиционирања Тартаљиног текста, важне: осим јаке југословенске и модернистичке оријентације (од којих је прва била обавезујућа, а друга се тек формирала у социјалистичкој Југославији), часопис је био инспирисан и једним снажним савременим културним моделом који је долазио из Француске. Реч је о начину на који је културу дефинисао Андре Малро, један од најважнијих министара културе у историји Француске. Према његовом мишљењу, једна од најважнијих карактеристика културног модела који је заговарао и спроводио у дело, требало је да буде њена „над-национална" димензија, што је, по форми, погодовало и југословенском простору оптерећеном националним културним наслеђима.[31] За такав

29 Дискурс о модернизацији увек је везан за утицаје са Запада, па се и у 19. и у 20. веку сматрало да модерност и модернизам долазе са Запада, посебно из Западне Европе, нарочито из Француске.

30 Полемика о превази једног или другог културног модела, социјалистичког реализма или модернизма, била је вођена кроз садржаје два часописа која су постојала пре покретања листа *Danas* – расправа између модернистичког часописа *Дело* и реалистички оријентисаног часописа *Савременик*. У: Saša Radojević, *Filmska deca ulice*, Beograd: Dom omladine Beograda, 2025, 9.

31 Љиљана Рогач Мијатовић, „Баштињење идеја и дела Стевана Мајсторовића. Један прилог дијалогу о култури.", *Kultura*, 2018, 43; Малроове речи се и данас налазе истакнуте на левом зиду главног хола Народне библиотеке Србије.

идеолошки и вредносни профил часописа, у којем се, као последица заокрета југословенске политике према Западу после Резолуције Информбироа 1948. године,[32] осећао снажан утицај западних културних модела,[33] посебно модернистичког правца, заслужан је био његов главни уредник, Стеван Мајсторовић.[34]

---

32 Горан Милорадовић, *Лепота под надзором. Совјетски културни утицаји у Југославији 1945-1955*, Београд: ИЕС, 2012. 177.

33 И у 19. веку је француски културни утицај био доминантан, а млада српска држава је брижљиво неговала сталан корпус студената школованих у Француској. У: Милош Јагодић, „Српски студенти у Паризу средином шездесетих година 19. века", *Зборник матице српске за историју* 79/80, 175-182; Од 1842. године (од времена Уставобранитеља), српска влада на западне универзитете шаље дванаест ђака годишње, са правилом да сваког дипломираног надомешћује нови, тако да их је увек било дванаест (такозваних „дванаест српских апостола" од којих је настала модерна српска интелигенција). У: Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у новом веку (1492-1992)*, Београд: EvroBook, 2019, 238.

34 У енциклопедији *Ко је ко у Југославији* из 1957. године, за Стевана Мајсторовића, главног и одговорног уредника часописа, каже се да је рођен у Неготину, да је гимназију похађао у Крагујевцу и Скопљу, а да је правни факултет завршио у Београду. У августу 1941. године је приступио партизанима (Други шумадијски одред), а 1942. године је два месеца провео у затвору Специјалне полиције у Београду. Био је новинар, затим уредник Радио Београда, уредник часописа *Народна књига*, од 1948-1950. године уредник *Гласа*, а од 1953. до 1957. године главни уредник NIN-a. У: *Majstorović, Stevan*, „Ko je ko u Jugoslaviji. Biografski podaci o jugoslovenskim savremenicima", Beograd: Sedma sila, Prvo izdanje, 1957, 405; Стеван Мајсторовић био је оснивач и први директор Завода за проучавање културног развитка. У: Vitanji, Ivan, „In memoriam: Stevan Majstorović", *Kultura, Časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.casopiskultura.rs/wp-content/uploads/2021/09/Kultura%20broj%2081-82.pdf. Иако је настао 1967. године, концепт за оснивање Завода био је скициран 1964. године, а часопис *Danas* се може сматрати претечом Завода, односно пољем Мајсторовићевог деловања у којем је

У таквом часопису (модернистички, југословенски, инспирисан француским културним моделом „над-културе“), Иво Тартаља је, уз сагласност уређивачког одбора, могао да објави текст којим се обележава сећање на постојање институције *Друштва књижевних преводилаца* у 19. веку (подвукла О. Д.), као и на његовог организатора – Матију Бана. Упркос томе што се збуњујућим податком може чинити увезивање једног друштва које је настало у Кнежевини Србији са југословенским наслеђем, Иво Тартаља је ипак тачно одредио његову природу као – југословенску. Јер, такозвано *Друштво књижевних преводилаца* је од 1844. године било организовано и вођено наумом једног од најважнијих агената „илирског покрета“, Матије Бана, а архивска грађа, посебно она из његовог личног фонда, упућује на чињеницу да је *Друштво* било стварано као једно од многобројних тајних удружења које је Бан организовао, а преко којег су „илири“ радили на формирању југословенске државе.[35]

Шта сазнајемо из наведеног чланка? Иако делује безначајно, за почетак има смисла обратити пажњу на констатацију да преводилаштво представља „дијалог духова који се води у тишини“. То запажање на тежини добија већ кроз следећи навод у којем Тартаља износи мишљење да је још од Ћирила и Методија превођење било *више средство верске, државне или просветне*

практично спроводио своје идеје и концепте о културној политици шездесетих година у социјалистичкој Југославији. У: Рогач, Мијатовић, Љиљана, „Баштињење идеја и дела Стевана Мајсторовића. Један прилог дијалогу о култури.“, *Kultura*, 2018, 38.

35 О ангажману Матије Бана на идеји југословенства детаљније у: Војислав, Ј. Вучковић, „Неуспела политичка акција Матије Бана 1860-1861“, *Историјски часопис* IX-X, 1959, 381-409; Љубомир Дурковић Јакшић, „Прилог проучавању пропагандног рада за ослобођење и уједињење Југословена 1860-1862. године“, *Историјски записи* 21, 1964, 11-44.

политике него спонтан и лични одушак естетским поривима (подвукла О. Д). Уз то, као да није у питању необична појава, наводи и да је првобитна преводилачка мрежа деловала као „тајно удружење“ на чијем се челу налазио Матија Бан.[36] С обзиром на такву интерпретацију смисла преводилаштва (да је било више средство верске, државне и просветне политике, а мање одушак естетским поривима и да је деловало као тајно удружење), опаска да превођење представља „дијалог духова који се води у тишини“ добија и додатно значење – оно се може разумети и као део тајне и пажљиво осмишљене стратегије управљања идентитетима, политиком и културом. То потврђује и архивска грађа у којој читамо како је *Друштво* тајно разносило преводе „југословенске оријентације“ по српском етничком простору, али и како је у своје „коло“ тајно уводило и бугарске „преводиоце“, о чему ће касније бити више речи.

Даље се каже да је организација преводила само световну књижевност.[37] Тај податак је важан јер сугерише

36 Друштво књижевних преводилаца о којем Тартаља пише представљало је део шире тајне организације које је себе називало *Друштвом* или *Колом*, док их је историографија накнадно крстила као *Тајни демократско-панславистички клуб у Београду*. Мрежа је нарочито била активна од доласка Матије Бана у Београд 1844. године. *Друштво* је деловало као илирски оријентисано, са идејом стварања велике југословенске државе са центром у Београду. У њему се истицао доста широк круг фрањевачких калуђера из Далмације, Славоније, нарочито из Босне и Херцеговине и Хрватске. На пример, сам Матија Бан је био бивши католички калуђер, Матија Топаловић је био професор филозофије на фрањевачкком семинарију у Ђакову, Тома Ковачевић је био херцеговачки фратар (чије је право име било Бартол Јурић – Бартолица), и др.. У: Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у новом веку (1492-1992)*, Београд: EvroBook, 2019, 223.

37 Матија Бан је сматрао да мирјани не смеју преводити духовне текстове, већ само секуларну и световну књижевност. На

оно што је и у архивским документима проверљиво – да је духовна књижевност била резервисана углавном за црквено преводилаштво преко којег се у српској култури ширио руски утицај као главни конкурент француској секуларној култури.[38]

Већ из првих редова чланка на видело избија Банова веза – па екстензивно и веза овог „тајног удружења" – са француским интелектуалним круговима. Тако читамо да је Бан извесном Французу Герберу, у приватној преписци, писао како српска власт није благонаклона према тајним дружинама због чега Бан одлаже коначно (јавно) организовање *Друштва преводилаца* којег се, иначе, како наводно сам каже – никада не би могао одрећи. Даље сазнајемо да је власт Уставобранитеља (1842-1858) успела да обезбеди повољан амбијент за организовање и деловање овог *Друштва* које је припадало „илирима".[39]

пример: „...мирјани не смеју преводити свете књиге, нити враћати наш језик на чисте српске основе". У: Архив САНУ, Фонд Матије Бана V-1/50, Лична и политичка преписка 1839-1886, Гарашанину 3. априла 1867.

38 Матија Бан је би велики противник руског утицаја на Србију је је то ометало остваривање југословенске државе и нације по илирском концепту, о чему сведоче многе белешке из његовог личног фонда. Један од примера: Бан 1867. године пише министру унутрашњих послова, Илији Гарашанину, да се митрополит спрема да издаје новине „Православије" преко којих ће се „...ширити источна црква међу Југословенима", те да „...држава не сме да се подиже из црквене, већ из народне идеје". Такође помиње да ће тај лист бити издаван уз руску помоћ. Још каже: „Нама не треба развијати у Биограду заставу православља, него заставу југословенске народности, с првом идемо Русији у наручје, а с другом остајемо самостални". У: Архив САНУ, Фонд Матије Бана V-1/50, Лична и политичка преписка 1839-1886, Гарашанину 3. априла 1867.

39 Матија Бан је, како је историографија установила, први употребио појам *Југославија* у песми „Јадовање над Призреном" која је објављена у хрватском часопису *Зора Далматинска*, 23. октобра 1848. године. У: Јелена Пауновић, „Матија Бан – од

На чињеницу да је превасходни задатак Банове мреже преводилаца био креирање друштвене, идеолошке и политичке климе за борбу против Турака, упућује и Тартаљин навод да је организација пре свега преводила научну и књижевну продукцију са циљем да *„...у народ уноси свест о његовим ослободилачким задацима и његовом месту у европској цивилизацији, као и његовој оданости тековинама француске револуције“*.[40] Потом да је Бан био лично повезан са члановима пољске емиграције[41] и да се налазио на челу „западњака“ насупрот „словенофила“.

Затим даље читамо: *„Чланови тајне организације су усрдно растурали по земљи рукописе Банової превода са француског језика једне илирски инспирисане књиге Сипријана Робера о Јужним Словенима.“*[42] Касније се испоставило да је један цитат из те књиге био темељ на којем су развијане прве псеудоисториографске поставке код Срба.[43] Успут, ваља приметити да је, како нам Банова

дукатовачких чланака до шефа пресбироа“, Српске студије VII, 162-178, с. 166; Ј. Д. Митровић, „Рад Матије Бана у Дубровнику1848-1850 године по налогу владе Србије и Илије Гарашанина“, *Зборник радова Илија Гарашанин (1812-1874)*, 363.

40 Ivo Tartalja, *Društvo prevodilaca u starom Beogradu*, „Danas“, avgust 1961, 28.

41 Љубомир Дурковић-Јакшић, *Србија и Ватикан 1804-1914*, Београд: Catena Mundi, 2022, с. 11-15; Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у новом веку (1492-1992)*, Београд: EvroBook, 2019, с. 223; У Тартаљином чланку се еуфемистички наводи да је Бан био „лично повезан“ са пољском „емиграцијом“, но права природа тог односа је таква да је у питању била мрежа агената, а Матија Бан, поред осталог, агент пољске емиграције из круга Чарторијског и Мицкијевича. Центар те агентуре се налазио у Француској.

42 Ivo Tartalja, *Društvo prevodilaca u starom Beogradu*, „Danas“, avgust 1961, 28.

43 Реч је о делу познатог француског слависте, Сипријана Робера (1807-1865), на чије су се дело тенденциозно, непрецизним преводом и цитирањем, надовезали први значајнији

лична преписка сугерише, на оним местима где је Робер Сипријан помињао *Србе* (али и друге балканске словенске народе), Бан употребљавао појам *Југословен*.[44] Даље, из писма извесном Александру Бановићу,[45] ваљевском учитељу, сазнајемо да у том тренутку постоји шира мрежа преводилаца и да је до тада „...Милан Давидовић превео Росинова *Бајазита* и Димасову *Христину шведску краљицу*, Романовић неке Молијерове комедије, Чавловић Мармонтелове приповетке, Голуб посрбљава Шафарикове *Старожитности...*", а да сам Бан завршава своје *Искрице повјесничке и моралне*."[46] Наведен је и Банов цитат из те преписке у којем каже: *„Као што видиш, и на политичком и на књижевном пољу, ми ваљано тјерамо свој посао."*[47] Сазнајемо и да је сврха драме *Бајазит* била да код Срба подржи еманципацију од Турака кроз слике свирепог зулума подстичући на *„парадоксалан начин романтичарска осећања народа који је живео надомак султанове моћи."*[48] Такође и да је 60-их година 19.

псеудоисторичари, од којих је најпознатији Милош С. Милојевић, али и низ других све до Олге Луковић Пјановић крајем 20. века: Cyprien Robert, „Le monde gréco-slave. V, Les Serbes. Histoire du prince Miloch", *Revue des Deux Mondes, période initiale*, tome 1, 1843, 817; Димитрије Марковић, *Сербонини сведоци. Псеудоисторичари, неопаганизам и црква*, Бајина Башта: Народна библиотека „Милош Требињац", 2025, 53.

44 Архив САНУ, Фонд Матије Бана V-1/50, Лична и политичка преписка 1839-1886, Александру Бановићу, Паја Чавлановић у Крагујевцу, 10. 3. 1845; Овај Банов превод Сипријановог текста нам није познат, највероватније није ни сачуван, али сведочи да је реч *Југословен* била у употреби већ 1845. године.

45 Архив САНУ, Фонд Матије Бана V-1/50, Лична и политичка преписка 1839-1886, Александру Бановићу, 17.8.1846.

46 Архив САНУ, Фонд Матије Бана V-1/50, Лична и политичка преписка 1839-1886, Александру Бановићу, 17.8.1846.

47 Архив САНУ, Фонд Матије Бана V-1/50, Лична и политичка преписка 1839-1886, Александру Бановићу, 17.8.1846.

48 Феномен романтизовања српске реалности живота под Турцима посредством западних утицаја (француског и немачког

века Бан радио на организацији Народног позоришта, као и да је новим преводима требало попунити празан репертоар будућег Народног позоришта.[49] Сазнајемо, такође, и да је постојао документ *Уставнова* који се чува у архиву САНУ, у којем је скицирано устројство *Друштва књижевних преводилаца* у 19. веку.[50]

Шта је од свега наведеног у овом Тартаљином чланку проверљиво у архивским документима и шта нам Тартаља није саопштио? Пођимо најпре од документа *Уставнова* који до сада у историографији није био ни запажен, ни објављен, а који је важан на ленти развоја преводилаштва у 19. веку.

превсходно) припада комплексу „туркари стила". У: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1993, 545. – Изузетну захвалност дугујем Ирени Колај Ристановић која ми је указала на одредницу у речнику и њен изговор на српском језику. Њена сугестија је ишла у правцу да реч *туркари* треба преводити као „опонашање турског стила", уз нагласак на чињеницу да је у питању целокупно деловање појединца у друштву, односно да туркари није појам везан само за уметност. Више о туркари стилу у: Оливера Драгишић, „Одакле нам долази Коштана", *Лесковачки зборник LXV* 2025, 146-150; Udum Sebnem and Merve Geze, „Social and Cultural Realtions Between Turkey and France", in: *Turkish-French Relations. History, Present, and the Future*, ed: Aurélien Denizeau, Ozan Örmeci, Springer, 2022, 183-196. https:// www.researchgate.net/publication/363221594_Social_and_Cultural_Relations_Between_Turkey_and_France (приступљено: 11.07.2025).

49 Ову чињеницу је потребно кориговати јер архивска документа показују да је Матија Бан још од 1845. године радио на нацрту институције Народног позоришта. У: Архив САНУ, Фонд Матије Бана V-1/50, Лична и политичка преписка 1839-1886, Г. Илији Гарашанину, 10.11.1845.

50 Ivo Tartalja, *Društvo prevodilaca u starom Beogradu*, „Danas", avgust 1961, 28.

Установа

Документом *Установа* предвиђено је како би требало да буде организовано и на којим би принципима требало да функционише замишљено *Друштво књижевних преводилаца* у 19. веку. Документ се чува у архиву Српске академије наука и уметности, у личном фонду Матије Бана.[51] Није датован, што додатно отежава хронолошко позиционирање почетка рада ове, условно говорећи – институције.[52] Па ипак, *Установа* је документ који је састављен као део укупног нацрта рада будућег Народног позоришта,[53] јер је преводилачко одељење требало да представља једно од три одељења (књижевно, вештачко – односно глумачко и преводилачко) на којима би почивала институција Народног позоришта у Београду од његовог оснивања, односно од 1868. године.[54]

---

51 Архив САНУ, фонд Матије Бана, V-1/50, Лична преписка, Установа

52 О проблему датовања појединих докумената из личног фонда Матије Бана детаљније видети у: Војислав, Ј. Вучковић, „Неуспела политичка акција Матије Бана 1860-1861“, *Историјски часопис* IX-X, 1959, 381-409. – Историографија је установила да је Матија Бан био склон накнадном фалсификовању датума на документима. Понекад их је антидатирао и неколико деценија раније. Бан је био агент, па му је у опису посла била и лаж, али је понекад и правио „легенду“ о својим достигнућима рачунајући да ће га то боље препоручити властима. Ипак, како је Војислав Ј. Вучковић показао, за Банове лажи знале су аустријска и српска служба безбедности које су га пратиле, и на том пољу сарађивале, свака из својих разлога.

53 Први преводи за позоришну уметност израђени су за потребе позоришта Јоакима Вујића, али су они били израђени изван мреже преводилаца Матије Бана. – Малетић, Ђорђе, *Грађа за историју Српског народног позоришта у Београду*, Београд: Чупићева задужбина, 1884, 3.

54 Несторовић, Богдан, „Народно позориште у Београду“, *Годишњак музеја Града Београда*, III/1958, 303-324; Малетић, Ђорђе, *Грађа за историју Српског народног позоришта у Београду*,

УСТАНОВА

Свуда по југословенским странама родољубци који предњаче народном покрету увидеше да је Позориште једно од најбољих средстава за развијање народне свести у вишим као год и у нижим редовима житељства. Отуда она позоришна врева која постоји и све се више шири у Војводовини и у Бановини. Али по несрећи наша је драматична књижевност још у колевци, а немамо ни добрих превода. Па све и да имамо лепих зграда, ваљаних глумаца, опет без честитих изворних или преведених комада наше би позориште било тело без душе. Дакле, све нам још остаје да створимо за Народно позориште, и зграду и глумце и довољан број комада за представе. На ту цел ставља се у Београду дружина књижевна којој ће бити задатак промицање сваковрсно народног позоришта. Та ће се дружина за сада бринути само за књижевну позоришну струку, која је најважнија, а како јој буду расле силе она ће и на остале струке своју пажњу обратити. За то:

1. Дружина ће преводити на српски језик најзначајнија позоришна дела с других крајева славјанских и са свију језика изображених народа. Зато нико не може бити члан друштва ко не зна страних језика, а није српском довољно вешт.

Београд: Чупићева задужбина, 1884; Народно позориште, самим тим и одељење преводилаца, били су под директном управом Министарства просвете, чиме су његови управници били државни чиновници. Архив САНУ, фонд Матије Бана, II/1. 2/18 Одвајање гласа у питању позоришне фузије, копија, 16. новембар 1873.

2. Дружини бити ће средсреда Београд, а она ће моћи имати својих чланова и изван Београда гдегод се нашим језиком пише.

3. Ако изван Београда буде у којој вароши више чланова, ови ће састављати одбор који ће с дружином бити у савезу који ће се употребљавати истим правилима и кореспондовати са средсредом онако како ће даље бити прописано. То је нужно да би у позоришној радњи било јединства, више крепкости и подпоре међусобне.

4. Сваки члан који приступи дружини мора превести најамање шест комада за годину дана. Ко не испуни тај услов биће избрисан из удружења.

5. Сваки члан ступајући у дружину мора означити и језике с којих је у стању преводити.

6. Чланови ће предлагати, а укупна ће дружина решавати који се комади имају преводити. Свагда ће се предпостављати исторични и они који имају узвишену моралну цел.

7. Код тога гласовања већина чланова решава, а већини мора се свако покорити.

8. Како који члан преведе који акт свог комада, послатиће га дружини која ће за онај комад именовати одбор да развиди је ли тачан превод. Што се пак прочишћавања језика тиче, да би овај у свим комадима био правилан и једноличан, свако ће се дело читати и поправљати целом дружином.

9. Дружина ће сваког понеделника држати своје обичне седнице које је сваки београдски члан дужан походити, осим изванредних препона.

10. Када се запише 12 чланова, дружина ће се прогласити да је установљена и бираће свог председатеља, деловодитеља и благајника.

11. Почем дружина буде тако установљена, поднети ће Влади своје установе и заискаће њено одобрење.

12. Дружина ће имати и својих почасних чланова. За такове моћи ће сама предложити људе који су успешно радили неки рад на пољу драматичне књижевности. За почасне чланове могу се поставити и сви родољубиви равнатељи народне просвете који буду једном за свагда поклонили благајни дружине 12 #.[55]

13. Уредним и почасним својим члановима издаваће дружина дипоме, а на поклон сваки комад који дружина буде печатала.

14. Дружина ће подмиривати трошкове печатње од добровољних прилога, од пренумерација и услова под којима ће нова дела уступити глумачким друштвима за представе.

15. Да би се печатна дела распарала по овостраном и оностраном народу дружина ће се потрудити да се у свакој вароши нађе известан број купитеља на предбројавање у свакој класи читатеља.

16. Према различитом броју сваког комада, дружина ће, почем добије трошкокве печатње означити преводиоцу награду, али тако да увек штогод преостане у дружинској благајни.

17. Дружина ће се трудити да бодри и сачињава изворних драматичних комада, узетих из словенске историје или славенског живота. Које комаде дружина усвоји, те ће и печатати о сопственом трошку, а преко својих купитеља распродати, па добивши своја трошка поклонити сачинатељу сав добитак.

55 # је знак за дукате.

18. Дружина ће се старати и за образовање добрих глумаца као и о свему што у народно позориште спада.

19. Цела радања дружине јављаће се у новинама, као и о поклонима који ће јој се чинити, сви приход и расходи.

20. Дружина ће иамти све време јавне седнице на годину, једну у трећи дан Ускрса, другу трећег дана сваког Божића.

Упркос чињеници што није могуће утврдити тачан датум настанка овог документа, за почетак рада такозваног *Друштва књижевних преводилаца* као државне, односно јавне институције, може се узети датум почетка рада Народног позоришта – 1868. година.

Архивска документа о раду мреже преводилаца Матије Бана

На основу доступних података није могуће утврдити одакле је Иво Тартаља црпео податке за чланак од којег смо ово истраживање почели, али шта год да је у питању (лични увид у фонд Матије Бана, посредно сазнање о подацима из овог фонда или прикупљање информација о преводиоцима из предратне литературе), може се констатовати да тим чланком нису обухваћени важни аспекти ове теме.

Почетак стварања мреже

Први помен постојања мреже коју је организовао Матија Бан, а у коју се постепено укључивао све већи број појединаца чији је задатак, поред осталог, био превођење, налазимо у личном фонду Матије Бана, у првом

писму упућено Александру Бановићу из 10. децембра 1844. године. То је готово годину и по дана пре писма чији садржај наводи Тартаља. Три месеца пре првог писма послатог Александру Бановићу, Матија Бан се из Цариграда доселио у Београд и, очигледно одмах, приступио организовању мреже агената, односно удруживању илирском идејом надахнутих појединаца, у оквиру које су деловали и преводиоци. Отуда је *terminus post quem* за организовање те мреже преводилаца Матијин долазак у Београд у септембру 1844. године. Из овог првог писма сазнајемо низ важних појединости: да се Александар Бановић и Матија Бан знају од раније, да је Бановић из Босне тек стигао у Ваљево после пропасти неке акције тамо, да у Ваљеву ради као учитељ, да су Србији и Босни потребни људи „словенским духом надахнути", да се Србија мора направити коловођом Јужних Словена, да је по том питању „неколико патриота" обавезано заклетвом (Јанко Шафарик, Фрањо Зах, „два Хрвата, Херкаловић[56] и Чавловић[57], Ковачевић бошњак,[58]

56 У питању је Стефан Херкаловић, близак сарадник Људевита Гаја, припадао је кругу људи у илирском покрету, детаљније о њему у: Драгош Петровић, „Војна школа у Пожаревцу и Стефан Херкаловић", *Браничево кроз војну и културну историју Србије*, Св. 1, Пожаревац: Историјски архив, 2006, 213-225.

57 Павле (Паја, Павао) Чавловић (1821-1877) – припадао је кругу „илираца", у Београд дошао 1843. године као повереник Људевита Гаја пошто је напустио католичку школу. Укључен је у агентуру Илије Гарашанина, а од 1847. године је и српски држављанин. Због сумње за велеиздају аустријска служба га је ухапсила 1854. године на путу за Београд када је преносио Гајева писма Стевану Книћанину и Херкаловићу, због чега је једно време провео у тамници. Писац, песник, преводилац Мармонтелових приповедака (по налогу Матије Бана), један од најдоследнијих сарадника Људевита Гаја. – Hrvatski biografski leksikon, Čavlović, Pavao. - https://hbl.lzmk.hr/clanak/cavlovic-pavao

58 У питању је Тома Ковачевић, херцеговачки фратар, један од сарадника Матије Бана на формирању обавештајних мрежа,

уредник Милош Поповић из Новог Сада,[59] Милан Давидовић, а подршку имају од министра унутрашњих послова, Илије Гарашанина")[60]; овим писмом Матија Бан позива Александра Бановића у дружину (односно – врбује га) и моли га да за дружину придобије и његовог друга из детињства, Петра Мркоњића, који је у том тренутку учитељ у Ужицу; Бан ће сачекати Мркоњићев одговор да би обојицу могао да пријави дружини и да им имена унесе у записник.[61] Ово су дакле прва имена, али и места деловања, тајног удружења које је формирано између септембра и децембра 1844. године.

Већ из другог писма Матије Бана Александру Бановићу у Ваљево, послатог 10. марта 1845. године, сазнајемо да се мрежа проширила и да у том тренутку има 24 члана (у Београду су придобили десет чланова, међу којима је и Миливој Блазнавац, од Срба из Мађарске професора Изидора Стојановића и Милоша Теодоровића,[62]

припадао илирском кругу, више у: Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у новом веку (1492-1992)*, Београд: EvroBook, 2019, 223.

59 Милош Поповић је био део илирског круга, детаљније у: Љубомир Дурковић Јакшић, „Стјепан Марјановић и његов рукопис о Београду", *Годишњак музеја Града Београда* I/1954, 221-230.

60 Да је у питању илирскии инспирисана мрежа потврђује управо чињеница да „заклете патриоте" махом нису били Срби. Тиме се поставља питање: каквог и којег патриотизма су наведени људи били „заклете патриоте"?

61 Помињање записника и пријаве чланова дружини сугеришу да је мрежа преводилаца имала јасну организацију, односно свој центар и правила понашања (Бан је писмима члановима преводилачке мреже слао и упутства којих су морали да се придржавају): Архив САНУ, фонд Матије Бана, V-1/50, Лична преписка, Александру Бановићу у Ваљево, 10.03. 1844; Архив САНУ, фонд Матије Бана, V-1/50, Лична преписка, Писмо Александру Бановићу у Ваљево 10.12.1844.

62 Милош Тодоровић је превео познато дело Јана Колара о словенској узајамности. У: Архив САНУ, фонд Матије Бана, V-1/50, Лична преписка, Г. Еркаловићу у Биограду, 2.12.1845.

од бошњака[63] „два најважнија франковца“ – Филипа Пашалића и Стјепан Марјановића[64]). Из наведеног писма можемо видети како је мрежа деловала и каква јој је била интенција: писмо је Бановићу у Ваљево било послато преко поузданог агента који се тада налазио у Крагујевцу, Паје Чавловића, а уз писмо и изводи из једног превода. Реч је о већ поменутом „преводу“[65] текста француског слависте Сипријана Робера, који је израдио Матија Бан. Бан Чавловића и Александра Бановића обавештава да је у питању књига о *Јуīословенима и Грцима* (подвукла О. Д.)[66] На овом месту потребно је скренути пажњу на чињеницу да назив дела Сипријана Робера које је Бан превео на „наш језик“ није био *Грци и Јуīословени*, већ *Le monde gréco-slave*,[67] што представља прво „закривљење превода“ у правцу потребне илирске, односно југословенске идеологије. Шта је, према инструкцијама Матије Бана, требало радити с тим преводом? Упутство је гласило: да се текст ишчитава са „ученицима“, „разумним тамо чиновницима“ и „грађанима“ (продор кроз

63 Реч бошњак се још од средњег века користила за описивање становника Босне. Она у ово време нема значење које је добила са Калајевим режимом у Босни, односно када је ова реч ексклузивно била повезана са муслиманском елитом. Детаљније у: Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni (1882-1903)*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1987.

64 У документу се не наводи пуно Марјановићево име, али то може бити Стјепан Марјановић 1802-1860, римокатолички свештеник школован у ђаковачкој богословији. Детаљније о њему у: Љубомир Дурковић Јакшић, „Стјепан Марјановић и његов рукопис о Београду“, *Годишњак музеја Града Беоīрада* I/1954, 221-230.

65 Највероватније су у питању *изводи* из Сипријановог текста које је Матија Бан одабрао и превео.

66 Архив САНУ, фонд Матије Бана, V-1/50, Лична преписка, Писмо Александру Бановићу у Ваљево, 10.3. 1945.

67 Cyprien Robert, „Le monde gréco-slave. V, Les Serbes. Histoire du prince Miloch“, *Revue des Deux Mondes, période initiale*, tome 1, 1843.

институције и писмене стратуме друштва), а сазнајемо и да је превод у много преписа „растурен“ по Београду и међу Србима у Мађарској. Чавловићев задатак био је да рукопис рашири по свим варошима „у унутрашњости“, уз задатак да у сваком граду за *Друштво* придобије бар једног новог члана.

У наредном писму које је послао Чавловићу 23. јуна 1845. године, сазнајемо да се мрежа почела ширити и на простор Бугарске.[68] Тек потом се у редоследу архивске документације налази писмо које је Матија Бан у Ваљево послао Александру Бановићу, а из којег је Тартаља изнео поједине чињенице и цитате.[69]

Каква је била позиција ове мреже у односу на структуру власти тадашње српске државе?

Крајем 1845. године из једног писма које је Бан послао у Београд, сазнајемо да се дружина толико увећала и да је ојачала свој утицај („...наше се *коло* за кратко време много умножило“), да је њихова делатност изазвала

68 „Свезу с Бугарском одавно смо желели завести онако као што је заведена с Хрватском, па је ових дана и то постигнуто. Г. Ранос, бугарски родољуб, нама је приступио, а одмах за њим и бугарски архимандрити Неофит, Иларион и Николај. Ранос у својим делима треба да образложи потребу да се бугарско наречје приближи српском, како би у Југословенству завладао на крају један књижевни језик.“ У: Архив САНУ, фонд Матије Бана, V-1/50, Лична преписка, Паји Чавлановићу у Крагујевцу 23. јун 1845; Везу са Бугарима, Бан је одржавао преко Цариграда, односно преко црквеног оца Филипа Пашалића који је био, на препоруку Фрање Заха, „на вези“ са једним агентом Чарторијског у Цариграду. У: Архив САНУ, фонд Матије Бана, V-1/50, Лична преписка. Оцу фил. Пашалићу у Цариград, 2.1.1846.

69 Архив САНУ, фонд Матије Бана, V-1/50, Лична преписка. А. Бановићу у Ваљево, 17.8.1846.

полемику са кругом људи око Јована Стерије Поповића. У том контексту, у којем је Банова дружина почела да трпи јавне критике, Бан својим агентима наводи разлоге због којих нема разлога за страх, а они се своде на њихове веома добре позиције у структури власти. Па тако адресату наводи: *„Ви имаше доста уплива код Гарашанина, (...) да сам ја ушао на двор као васпитач,*[70] *а Чавловић код кнежевоі таста, да Блазнавац подржава нас код Книћанина, да професори Шафарик, Теодоровић, Јосимовић растурају наше мисли међу ученицима виших училишта, а Голуб у трговачкој школи, Милош Поповић да има у рукама новине, а Зах приступа код великаша и конзула, видећи, дакле, да смо свуда захватили зіодне положаје за унапређење наше ствари, те да ћемо их скоро надјачати, сагласише се да нас пошкопавају речју и пером іде іод моіу...“*[71]

Другим речима, *Друштво* је имало приступ Порти, било је блиско пољској емиграцији, имало је јаке везе са српским двором, са тадашњим министром унутрашњих послова, са будућим војним министрима, са новинама и системом високог образовања, а снажне везе са Хрватима, Људевитом Гајем и босанским фратарима су се подразумевале. Како је време пролазило, друштво је све темељније и све шире освајало институције, а неретко их је и организовало и осмишљавало, као што је био случај са Народним позориштем у Београду. Са развојем

70 Матија Бан је био васпитач кнегињица Полексије и Клеопатре. За потребе њиховог васпитања и образовања је израдио уџбенике које је касније штампао како би сва српска женскадија могла по том програму да се образује. То су биле кратка општа историја и историја словенских народа, и мало опширнија српска историја. – Архив САНУ, фонд Матије Бана, V-1/50, Лична преписка, Брату, 30.06.1845.

71 Архив САНУ, фонд Матије Бана, V-1/50, Лична преписка. Г. Еркаловићу у Биограду, 2.12. 1845.

институција и напретком прве генерације државника, напредовали су и појединци из *Друштва преводилаца*, односно из илирског круга Матије Бана. Ови преводиоци су били кључни у превођењу или „преписивању“ (са западноевропских језика) првих и темељних државних докумената, али и разних приручника од којих су посебну пажњу и ондашње и савремене јавности и струке привлачили Банови преводи са пољског језика „Основа ратних“[72] и „Правила о четничкој војни“,[73] обе из 1848. године.[74] Може се констатовати да је Банова мрежа преводилаца припадала културној елити која је и персонално (путем пријатељстава или бракова) и на основу места запослења била веома блиска политичкој и војној елити Кнежевине Србије, са великим изгледима ка даљој личној, али и колективној вертикалној проходности у

72 Иако је данас сачувана у свом другом, допуњеном издању из 1861. године, књижица *Основи ратни* настала је пре или током 1848. године. – Матија Бан, *Основи ратни.- Друїо преиначено изданѣ.*У Београду : КнЬигопечатнЬомЪ Александра Андрића, 1861. - https://digital.bms.rs/ebiblioteka/webroot/index.php?url=publications/view/999

73 Матија Бан, *Правила о четничкой войни / Протолмачіо изЪ пољЬскоїа са нѣкимЪ промѣнама, изметцима и додатцима Матія БанЪ.* – У Београду : У КнЬигопечатнЬи Кнежевине српске,1848.https://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/320.

74 У савременој јавности се усталило мишљење да је Бан аутор ових дела, као и да је творац појма „четник“. Није на одмет поменути да је у овим делима коришћена и реч „партизан“. Ипак, нису у питању оригинална дела Матије Бана, већ преводи, па је, у том смислу, упитно и да ли је он творац речи *четник*. У писму брату, којег је већ обавестио да је Књићанину за његове подофицире послао 100 књижица „Основа ратних“, Матија Бан још каже: *„Сада сам и другїу књижицу направио, та се зове `Четничка војна`. Превео сам је са пољскоїа, нешто у оригиналу преиначивши, а нешто додавши према тамошњем земљишту и околностима. Кнез је штампа о свом трошку.*“ – Архив САНУ, фонд Матије Бана, V-1/50, Лична преписка. Брату у логору српском у Биограду 19. септембра 1948.

структури власти. Матија Бан је каријеру завршио као тридесетогодишњи шеф пресбироа.

Преводилаштво и Народно позориште у Београду

Као што је већ речено, доказ развоја *Друштва преводилаца* под окриљем институције Народног позоришта у Београду представља наведени документ *Установа*, али и чињеница да је преводилачки одбор заиста и деловао у оквиру Позоришта. Но, како је Народно позориште у Београду, после много перипетија, почело са радом тек 1868. године, ваља скренути пажњу на неке чињенице које указују на веома дуго настојање Матије Бана да ову институцију покрене. Прво, обе институције, и такозвано *Друштво књижевних преводилаца* и Народно позориште, њихово функционисање и њихово идеолошко профилисање, осмислио је Матија Бан.[75] Друго, најранији податак који Матију Бана и његов рад на изградњи Народног позоришта у Београду доводи у директну везу, налазимо 1845. године у његовом писму Илији Гарашанину: *„Јучер ми је рекао ї. Миша Анастасијевић да одобраваше мој предлоі да се заведе Народно позориште у Биоіраду и да желише видеши основе за шај завод. Хишам да вам их поднесем...“*.[76]

Како је даље текао позоришни живот у Београду можемо, мада не у потпуности,[77] реконструисати на основу

75 Ангажман Матије Бана на организовању позоришта потврђује и Малетић у првој историји позоришта: Малетић, Ђорђе, *Грађа за историју Српскоі народноі позоришта у Беоіраду*, Београд: Чупићева задужбина, 1884, 145.

76 Архив САНУ, фонд Матије Бана, V-1/50, Лична преписка. Г. Илији Гарашанину, 10.11.1845.

77 Наслеђе, баштина и знање којима данас располажемо показују да је из српске културе, као и из културе сећања, у потпуности

прве историје Народног позоришта у Београду коју је 1883. године написао Ђорђе Малетић, други по реду управник ове институције, но, оно што тамо не налазимо јесте један Банов текст који се у форми концепта такође налази у његовом личном фонду, из 1863. године. Његов наслов гласи *Србији треба стално народно позориште*.[78] У њему се Матија Бан жали што већ двадесет година ради на изградњи позоришта, али да, упркос томе, његов труд није дао конкретне резултате. Поред свега што наводи као проблеме који су му се на том путу нашли, јавности саопштава и да је за суштину позоришта потребно организовати *„преводилачко друштво које би за наше позориште преводило најславнија дела, па да тако добијемо честит репертоар"*. Проблем оснивања Народног позоришта није се сводио само на изградњу

избачено османско луткарско позориште *Карађоз*. На основу налаза страних истраживача знамо да је данас познато око 350 сценарија који су се играли у позоришту сенки *Карађоз*, као и да је оно свој врхунац у Београду имало 1830-1850. године. Ни један од тих сценарија до данас није преведен, тако да остајемо ускраћени за читав слој културног наслеђа из османског периода. Више о проблему *Карађозовог позоришта* у: Ирена Колај Ристановић, *Култура и идентитет: муслимани у београдској тврђави и вароши 1830-1867*, Београд: Друштво за урбану историју, Историјски музеј Србије, 2022, с. 84; Walter Puchner, „Karagöz and the History of Ottoman Shadow Theatre in the Balkans from the Seventeenth to the Twentieth Centuries: Diffusion, Functions and Assimilations", *Ottoman Empire and European Theatre. The Time of Joseph Haydin: from Sultan Mahmud Ito Mahmud II (1730-1839)*, Ed: Michael Hüttler, Nans Ernst Weidinger, Wien 2014, 155-195; Драгослав Антонијевић, „Карађоз", *Градска култура на Балкану XV-XIX. Зборник радова*, Ур: Радован Самарџић, Београд: САНУ, 1984, 385-410.

78 Концепт је писан ради објављивања у штампи, конкретно за новине *Видовдан*. У: Архив САНУ, фонд Матије Бана, II/1 (1-6), Позориште (састави, одговори, мишљења о разним драмама, критике и друго 1847-1885). Србији треба стално народно позориште, 1863.

зграде, већ на чињеницу да нису постојале збирке преведених и оригиналних дела за позоришни програм. По Бановој процени, *Друштво преводилаца* би за пет до шест година рада направило веома добру збирку преведених дела са европских језика.[79]

Какав је био учинак рада *Друштва књижевних преводилаца*, односно преводилачког сектора када је Народно позориште већ било основано и када је 1873. године била урађена рекапитулација рада ове институције?[80] Анализу рада Позоришта извршио је Матија Бан, а она је у крајњем исходу гласила овако: оригиналних дела 44, преведених 148.[81] Но, оно што нам о утицају преведених дела из европске културе говоре подаци из овог документа је да је београдска публика далеко више волела домаће драме: *„...44 оригинална дела представљена 146 пута донела су 550.078 гроша, а 148 преведена комада представљена 427 пута донеше 1.076.317. гроша.“*[82]

79 Исто; Треба имати на уму да Бан пише о недостатку „одговарајућих“ или „подобних“ драмских дела, јер до тог тренутка у српској култури већ постоји одређен корпус како домаћих тако и страних позоришних дела (Јована Стерије Поповића, Јоакима Вујића, Карађоза, и појединих превода са западноевропских језика).

80 Позориште је са радом прекидало више пута, углавном из финансијских разлога (што је уједно била и судбина преводилаца, али мера интересовања београдске публике за позоришну уметност јер се испоставило да програм није био рентабилан, те да се Позориште није могло само издржавати од свог репертоара), а 1876. године обустава рада била је узрокована Првим српско-турским ратом, односно отварањем Источног питања. У: Архив САНУ, фонд Матије Бана, II/1.2/13 Кратак поглед на развитак београдског позоришта и на његове потребе

81 Архив САНУ, фонд Матије Бана, II/2 (25-40). Разна документа и подаци о позоришном раду, „Примедбе на реперторију“. М. Бан (недатован, али се, на основу рачуна из самог текста, може установити да је документ из 1873. године).

82 Исто.

У којој мери је београдска публика могла да гледа представе и да их, као културне утицаје, посредоване углавном преводима западноевропске драме, процењује и апсорбује?[83] У време отварања позоришта, 1868. године, Београд је имао 25.000 становника, док је позориште имало 714 места. Тај однос подразумевао је да је сваки тридесет пети грађанин Београда потенцијално имао прилику да присуствује некој представи (1:35), што се не би могло тумачити као склоност београдске публике према позоришној уметности и европској драми.[84] Пре

83 Овде је, што се тиче културног трансфера, од важности скренути пажњу на питање ко одређује репертоар позоришта, односно колико ће се и којх преведених представа у њему играти. У низу реформи које су биле извршаване од 1868-1873. године, једном је било предвиђено постојање само два сектора у Народном позоришту: административни и књижевно-уметнички. У овом другом доношене су одлуке о репертоару тако што је сваки члан имао право предлога, а управник позоришта је требало да спроводи вољу овог књижевно-уметничког одбора. Драматург је био тај који је одбору предлагао која би дела требало превести на српски језик. Сваке године је био састављан списак од 30 дела за превод који се, потом, подносио књижевно-уметничком одбору на разматрање. Преводиоцима је сваке године 15. маја на превод био послат одабрани списак дела. Уколико преводилац не одговори за 30 дана, писмом се опомиње и добија рок још осам дана, а потом би се уговор раскидао. Ако је превод био лош, драматург га је враћао преводиоцу на три дана да га овај поправи. Ако и онда не би био добар, ствар је преузимао књижевно-уметнички одбор. Процена квалитета превода вршена је у року од 20 дана, а потом су преводиоцу јављали да ли се његов рукопис прима или не. Ако би рукопис био одобрен, следеће сезоне би се преведена представа нашла на репертоару Позоришта. Да би се могла добити три-четири добра преводиоца, на сваку драму или трагедију била је додата и награда од 8# (дуката). Преводиоци су били под уговором склопљеним са Позориштем. Циљ *Управе* Позоришта био је: 32 нова текста током године. – Архив САНУ, фонд Матије Бана, II/1, 2/23. Без наслова

84 Богдан Несторовић је половином прошлог века овај однос управо тумачио као склоност публике ка позоришту, али архивска

би се могло рећи да је у питању била изградња простора, његова контрола и пројекција капацитета, односно могућности деловања на београдску публику. У том смислу, важно је указати на још један аспект контекста у којем су се преводилаштво и Народно позориште упоредо развијали.

Први шири контекст којим је рад преводилаца, склоних француском и уопште западним културним утицајима, био условљен, може се довести у везу са танзиматским реформама у Османском царству (1839-1876). Наиме, неки аспекти танзиматских реформи су се у Кнежевини Србији осећали посредно, преко западних трендова, управо преко поменутог *туркари* стила. Већ и сама хронологија нам говори да су се два процеса, преводилаштво и организовање Народног позоришта под агендом модернизације српског друштва по узусима западњачке модерности, са једне стране, и танзиматских реформи, са друге стране, у свом највећем делу преклопила. Циљ танзиматских реформи, поред осталог, био је преобликовање Османског царства према западноевропским политичким, економским, образовним и другим стандардима. У тој реформи османског друштва

документа и позоришна критика континуирано показују непостојање те склоности. У питању је био процес изградње позоришне публике уз помоћ превода, изградње позоришне зграде, развоја позоришне критике, глумачке школе и других позоришних сектора (хор, костим...и тд.). – Богдан Несторовић, „Народно позориште у Београду", *Годишњак музеја града Београда* III-1956, 303-324, 303; Број становника Београда се у време Бановог извештаја значајно повећао, 1874. године у Београду је било 27.605 становника (што значи да је сваки тридесет осми становник могао да присуствује представи). Статистика у: *Историја Београда*, група аутора, Београд: САНУ Балканолошки институт, Издавачка кућа Драганић, 1995, 212; Сузана Рајић, Данко Леовац, *Историја српског народа у 19. и почетком 20. века*, Београд: Завод за уџбенике, 2018, 390.

значајну улогу имала је Француска. Током танзимата француски културни утицај је почео да доминира у многим сферама османског политичког, али и свакодневног живота. Француски језик постао је језик дипломатије, француско право је инкорпорирано у османски правни систем, истанбулски турски језик почео је да добија француски акценат, формирана је мрежа школа (од обданишта до универзитета) у којима је турска политичка и економска елита школовала децу, у већим градовима су отворени француски културни институти. На обликовање и постављање основа турском модерном позоришту, пресудно су утицали Французи, посебно преводи њихових класика у чијем се центру налазио Молијер, а „молијеровски језик" постао је синоним за француски језик.[85] Као што је то био случај и у Кнежевини Србији, и Турска је током танзимата у Француску послала своје интелектуалце и писце који су са собом, по повратку у Османско царство, донели профранцуску политичку и културну оријентацију. Књижевне жанрове које су, попут пелцера, из Француске пренели у Турску, разликовали су се од дотадашње турске *диван* књижевности. Пред Други светски рат је први турски доктор филозофије констатовао да турска књижевна сцена мора да се помири са чињеницом да је француска литература пресудно утицала на преобликовање турске књижевности током танзимата. Преводилачка делатност је у периоду од 40-их до краја 60-их година 19. века имала кључну улогу у промени тренда у турској књижевности. Главна

85 И у Србији је било слично. У критици представе *Вежбања за брачни живот*, коју је с француског превео Јован Ђорђевић, а која је била играна пет пута у новој згради позоришта (док је представа *Цар Лазар* била играна само једном), изнето је мишљење: „Зар то није француски углађени укус?" У: Ђорђе Малетић, *Грађа за историју Српског народног позоришта у Београду*, Београд: Чупићева задужбина, 1884., 267.

промена одвијала се на нивоу жанра, и то кроз преводе Молијерових дела.[86] Изградња нових позоришта, у Истанбулу и Измиру, у којима су гостовале француске драмске трупе које су изводиле француска дела, били су пресудан фактор у заокрету на пољу турске књижевности, а тако су постављене и основе турском позоришном менаџменту.[87]

Може се приметити да су трендови промене (модернизације по западноевропском моделу) у распадајућем Османском царству и у Кнежевини Србији која се у оквиру њега постепено формирала, били истоветни, те се тако може претпоставити и постојање једног центра из којег су ове промене долазиле и постепено преобликовале културне и естетске, али и вредносне навике домаћег становништва. Анализа списка преведених дела са западноевропских језика која су се играла у Народном позоришту у Београду, као и оних која су била преведена а нису била постављена на сцени, показује да је османски и руски утицај у овим институцијама у потпуности био елиминисан.[88] До које мере је руски културни утицај на овом пољу био потиснут говори нам чињеница да је Гогољев *Ревизор* био једино дело преведено са

86 У Кнежевину Србију Молијер стиже преко Панчева 1947. године, са представом *Скапинове ђаволије* – Малетић, Ђорђе, *Грађа за историју Српског народног позоришта у Београду*, Београд: Чупићева задужбина, 1884, 13.

87 Udum Sebnem and Merve Geze, „Social and Cultural Relations Between Turkey and France", in: *Turkish-French Relations. History, Present, and the Future*, ed: Aurélien Denizeau, Ozan Örmeci, Springer, 2022, 183-196.https://www.researchgate.net/publication/363221594_Social_and_Cultural_Relations_Between_Turkey_and_France (приступљено: 11.07.2025).

88 Архив САНУ, фонд Матије Бана, II/2 (25-40). Списак непредстављених и неспремљених за представу дела.

руског језика и да је између 1868. и 1873. године та комедија била играна само четири пута.[89]

Уместо закључка: могући правци даљег истраживања

Наведеним подацима о почецима организовања преводилаштва у Кнежевини Србији у време Уставобранитеља проблематизовано је неколико аспеката тадашње преводилачке делатности. Најпре, мрежа преводилаца на чијем се челу налазио Матија Бан не представља целокупно преводилаштво Кнежевине Србије, али свакако представља један снажан, могуће и њен доминантан правац. Отуда први следећи истраживачки задатак мора бити: одмеравање домета и учинка рада ове групе преводилаца са осталим преводилачким постигнућима тога доба.

Друго: име *Друштво преводилаца* (*у старом Београду*) је Бановој мрежи преводилаца наметнуо Иво Тартаља 60-их година 20. века, стварајући тиме привид континуитета ове групе преводилаца са социјалистичким, југословенским преводилаштвом. Истина је да се у архивским документима не може детектовати такав назив за удружено деловање ове групе преводилаца, али то још не значи да организовани преводилачки рад ове групе људи није током 19. века постао доминантан правац преводилачке делатности из којег би се могао извући континуитет, односно веза са југословенским преводилаштвом. Отуда би други истраживачки задатак био: реконструкција преводилачке делатности ове и других група од краја 19. века до социјалистичког

89 Архив САНУ, фонд Матије Бана, II/2, (2-27). Реперторија од почетка позоришне установе до конца јануара 1873.

периода. Тек у том случају, када будемо располагали довољним обимом систематизованих података, моћи ћемо да разматрамо питање континуитета између савременог Удружења књижевних преводилаца и ове групе деветнаестовековних преводилаца. Наравно, већ и на основу овде изнетих података можемо говорити о потенцијалном континуитету на кадровском, стручном (правила постављена у *Установи*) и на нивоу односа преводилаштва са доминантном, односно победничком идеологијом југословенства.

Кад већ помињемо потенцијални кадровски континуитет (у шта би спадало и репродуковање кадрова, наследника), трећи истраживачки задатак би требало да испита (уколико то архивска и друга грађа дозвољавају) колико је кадрова из Банове мреже ушло у преводилачки одбор Народног позоришта у Београду, што би била прва копча у континуитету и преносу кадрова и идеологије из неформалног у формални облик деловања. У том правцу најважнија карика већ постоји, а то је Матија Бан. Осим тога, у корист тврдње о постојању континуитета између неформалне Банове мреже и формалног преводилачког одељења у позоришту, може се навести уводни део *Установе* у којем Бан каже да *Друштво* ставља на располагање раду Народног позоришта на чијем организовању држава ради: „На ту цел ставља се у Београду дружина књижевна којој ће бити задатак промицање сваковрсно народног позоришта.“ Такође, не треба превидети ни постојање једног међукорака који такође увиђамо у *Установи*, а то је да је пре уграђивања Банове неформалне мреже преводилаца у рад Народног позоришта било потребно да се, како Бан наводи најпре „... запише 12 чланова...“ када ће се „...*Дружина* прогласити да је установљена...“ и када ће „...изабрати свог председатеља, деловодитеља и благајника...“, а тек потом ће, тако оформљена „...поднети Влади своје установе и заискаће

њено одобрење". Отуда би четврти корак у истраживању требало да буде сравњивање владиних докумената са *Установом* (што је не само по обиму истраживања велики посао пошто не знамо датум *Установе*, већ често немамо сачувана ни сва документа првих влада).

Даље, осамнаеста тачка *Установе* сугерише да је у протофази разматрања на каквим основама би Народно позориште требало да функционише, преводилачка *Дружина* имала најважнију улогу, то јест да би она требало да представља нуклеус из којег би се позориште развијало: „Дружина ће се старати и за образовање добрих глумаца као и о свему што у народно позориште спада". С обзиром на чињеницу да ангажман Матије Бана на осмишљавању рада Народног позоришта можемо пратити још од 1845. године, није необично што је касније своје *Друштво преводилаца* видео као основу позоришног живота. Но, у историографској науци немамо ни педантно истражен развој институције Народног позоришта у Београду, што би такође требало да спада у ред важних задатака на пољу реконструкције преводилачке традиције, али и развоја културног живота у Србији.

Такође, није на одмет још једном скренути пажњу на следећу чињеницу: иако у документима Матије Бана јасно увиђамо један круг људи чији је задатак био превођење (а тај круг овде називамо „Банова мрежа преводилаца"), треба увек имати на уму да то није била издвојена група илирске организације, него група која је у њу била уграђена.

Проблем културног инжењеринга који је радом ове групе био спровођен у српском османизованом друштву 19. века, спада у посебно поље истраживања. Не можемо рећи да на ту тему појединa истраживања већ нису учињена, посебно она која се односе на крај 19. века, али систематизовано истраживање рецепција јавности, читалачке и гледалачке публике – немамо. Пут ка томе

би свакако могле бити полемике и критике које су се у савременим часописима водиле, а из којих се може читати о реаговањима публике на представе и преводе. На крају, посебно поље истраживања требало би да представља педантно уцртавање на мапу личних, породичних, кумовских, пријатељских, пословних, обавештајних и других могућих односа преводилаца са државним и извандржавним центрима моћи како би се са већом сигурношћу могло говорити о њиховој високој позиционираности у хијерархији младе српске државе, али и о идеолошкој и политичкој улози коју су имали. Такође, спискови позоришних представа, оних које су биле одигране, као и оних које никада нису биле постављене на сцену, као и савремена штампа у којој су нова издања превода често била рекламирана, пружају нам могућност да кроз реверзибилан процес реконструишемо списак преводилаца и њихових превода. Другим речима, на пољу истраживања преводилачке делатности и културног, политичког, идеолошког трансфера који је кроз њихов рад био извршен у српском друштву, тек нам предстоји процес темељнијих истраживања.

https://doi.org/10.46793/IstorijaNP.062DJ

Гордана Ђерић*

ИЗБРИСАНА ИСТОРИЈА СРПСКОГ ЈЕЗИКА И БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА. Пример Василија Ђерића (1867-1931)

Апстракт: Овом студијом отварамо питање избрисане историје српског језика и историје Универзитета на примеру Василија Ђерића (1867-1931), професора упоредне филологије и првог професора грчког језика и књижевности на Филозофском факултету Универзитета у Београду, који је осим у класичним наукама пионирске радове оставио у још неколико дисциплина – лингвистици, дидактици, етнографији, историографији, лексикологији са лексикографијом и историји српског језика са дијалектологијом и акцентологијом.

Са његовим радом упознајемо се на основу штампаних књига и рукописне заоставштине, сигниране бројем 9262/1-2, која се чува у Историјској збирци Архива САНУ. Највише отворених питања из историје српског језика и историје образовања, која је у исти мах и историја нашег незнања, покреће лексикографски рад Василија Ђерића, како на речнику Српске краљевске академије

* Институт за европске студије, Београд
ORCID 000-0003-1354-7470

© 2026 by Institute of European Studies | Creative Commons License: CC BY 4.0

(*Речнику народноīа књижевноī језика срп̄скоī*) тако и на рукопису речника самог аутора, насловљеном *Додат̄ак Вуковом Речнику*, који садржи више од 10.000 речи којих нема у Другом издању Вуковог *Рјечника* (1852).

Укрштањем ових истраживања са савременом продукцијом у области србистике и истраживањима Драгана Крстића о феноменима и процесима који су обележили универзитетски рад у прошлом веку, постаје јаснија идеја истраживања *ист̄орије незнања* (*аīнот̄олоīије*) у контексту Београдског универзитета, као и прворазредни значај ове дисциплине. Пресек спроведених истраживања омогућио нам је да идентификујемо разлоге, стратегије и токове елиминисања научног наслеђа оснивача Београдског универзитета, као и узроке савременог стања на Универзитету, посебно у матичној дисциплини мишљења.

Кључне речи: Василије Ђерић, избрисана историја, српски језик, БУ, трансгенерацијски пренос незнања, *Додат̄ак Вуковом Речнику*, *Речник народноīа књижевноī језика срп̄скоī*, Драган Крстић.

Да ли је *Теорија учења т̄уђих језика* (1920) Василија Ђерића (1867-1931) прва књига на српском језику у области глотодидактике?[90] По свему судећи – јесте, будући да савремени претраживачи зачетке ове гране лингвистике код нас налазе тек у другој половини 20. века. Отуда кућне библиотеке и даље остају поузданији извори истраживања, без којих за ову књигу не бисмо знали. Из ње, осим о методама, практичним, педагошким, естетичким и логичким циљевима учења страних језика, дознајемо понешто и о професионалном усмерењу и претходним радовима аутора – да се бави грчким и старогрчким језиком, да је у *Просвет̄ном Гласнику*

90 *Глот̄одидакт̄ика* је грана примењене лингвистике која изучава методе наставе и усвајања страних језика.

1902. објавио расправу „Каква нам треба грчка граматика?", која је била теоријска подлога његовог каснијег рада „Облици старога грчкога језика" (1905). Осим наведеног *Теорија учења туђих језика* пружа низ поука и савета: да учити латински значи „учити научно радити", да „говор није само циљ него и начин учења страног језика"[91], да знање другог језика помаже усавршавању свог, као и увид у теоријске изворе које Ђерић користи – на немачком, француском и енглеском језику.

О самом аутору и другим областима његовог рада из ове књиге не сазнајемо ништа. Ко је Василије Ђерић, како се кретао у образовању и професији, које је области науке задужио, шта је било са његовим рукописом *Додатак Вуковом Речнику*, зашто се о његовом раду на пољу етнографије, историографије, лексикографије, дидактике, лингвистике, историје српског језика и сродних дисциплина на предметним одељењима не зна ништа, питања су која покрећу ово истраживање. Чиме објаснити трансгенерацијски пренос незнања на нашем Универзитету и чињеницу да нам је рад његових оснивача и првих професора остао непознат, како је контролисана и брисана наша интелектуална прошлост, такође су питања на која овде тражимо одговоре. Сва она су прворазредна питања *историје незнања*,[92] која је више очекивани, циљ(а)ни производ универзитетског рада и правца његовог

91 Василије Ђерић, *Теорија учења туђих језика*, Штампарија М. Млађана, Земун 1920:59.

92 Robert N. Proctor & Londa Schiebinger (ed.) *Agnotology. The Making and Unmaking of Ignorance.* Stanford University Press, 2008; Рената Салецл, *Страст за незнањем. Шта бирамо да не знамо, и зашто* (превод са енглеског Слободанка Глишић), Београд: Факултет за медије и комуникације, 2023. Гордана Ђерић, „Знати а не знати како знамо. Историја незнања и нови прилози осветљавању друштвене улоге преводилаштва", *Самислилац. О преводиоцима и преводилаштву*, ур: Гордана Ђерић, Београд: Институт за европске студије 2025, 7-25.

развоја од средине двадесетих година прошлог века до данас,[93] а мање последица случајности и немара.

Од доцента Велике школе до декана Филозофског факултета Београдског универзитета у Скопљу

Универзитетску каријеру Василије Ђерић започиње као доцент за грчки језик и књижевност у Великој школи у Београду 1898. године, након двогодишњег рада у госпићкој Гимназији (1895-1896) и стицања доктората у Бечу (1895) на упоредној филологији, класичним наукама и славистици, где су главни предмети његовог изучавања били латински, грчки и српски језик. Исте, 1898. године, постаје сарадник Лексикографског одсека Српске краљевске академије[94], на предлог Стојана Новаковића, радећи на прикупљању речи за Академијски речник – *Речник народноīа књижевноī језика срискоī*.[95] У звање ванредног професора изабран је 1899. и потврђен 1901. године.[96]

---

93 Драган Крстић, *Психолошке белешке – иокушаји исихолошке хронике. Друīи том, 1968-73.* Балканија, Нови Сад, 2015: 41-53.

94 Заоставштина Василија Ђерића, Историјска збирка Архива САНУ, 9143/59.

95 Идеју за *Речник народноīа књижевноī језика срискоī* Стојан Новаковић изложио је 10. септембра 1888. године у говору насловљеном „Српска Краљевска Академија и неговање језика српског: посланица Академији наука филозофских" (Краљевско-српска државна штампарија, Београд 1988) који је кључни документ језичке и културне политике српског народа. О овој Новаковићевој посланици, *Речнику народноīа књижевноī језика срискоī*, Лексикографском одсеку Српске краљевске академије и његовој вези са *Речником срискохрваīскоī књижевноī и народноī језика САНУ* у литератури се континуирано понавља низ бесмислица и произведеног незнања, о чему ће бити више речи у последњем делу текста.

96 Никола Вулић, Читуља – Василије Ђерић (1867-4-IX-1931). *Гласник Скоискоī научноī друшīва*, 1934:240-244.

По указу краља Петра Првог Карађорђевића, којим је проглашен Закон о Универзитету, 1905. године, Василије Ђерић постаје први професор грчког језика и грчке књижевности на Филозофском факултету у Београду. Истовремено, наставља свој рад на „Огледу Академијског Речника", као један од свега тројице сарадника, при Лексикографском одсеку Српске краљевске академије[97], и већ има завршен рукопис свог речника – *Додатак Вуковом Речнику*, који је примљен у штампу за једну књигу *Споменика* Српске краљевске академије.[98]

На Филозофском факултету у Београду остаје до Првог светског рата. У периоду од 1905. до 1914. осим грчког језика и књижевности (и у том оквиру Прегледа грчке историографије, Историје грчке филозофије I-II, Грчке филозофске књижевности, Прегледа старе грчке књижевности и слично) предаје и Увод у изучавање латинског језика, Принципе лингвистике (1908/1909)[99], Увод у лингвистику (1909/1910)[100] са Прегледом индоевропских језика[101] и Прегледом језика у свету.[102]

97 Заоставштина Василија Ђерића, Историјска збирка Архива САНУ, 9143/61.

98 Часопис *Споменик* Српске краљевске академије основан је 1888. године са циљем да сакупља и чува језичко српско наслеђе, записе, повеље и грађу за историју и књижевност. Објављено је укупно 95 свезака, међу којима су најважније оне са књижевним текстовима из средњег века. Угашен је 1948. године, у време када је на челу Академије Александар Белић (1876-1960), на чији је захтев и сама Академија двапут променила име.

99 Заоставштина Василија Ђерића, Историјска збирка Архива САНУ, 9262/31.

100 Заоставштина Василија Ђерића, Историјска збирка Архива САНУ, 9262/29.

101 Заоставштина Василија Ђерића, Историјска збирка Архива САНУ, 9262/30.

102 Заоставштина Василија Ђерића, Историјска збирка Архива САНУ, 9262/37.

Према писању Николе Вулића (1872-1945), првих година рата Ђерић је у војним административним службама[103] да би се од половине рата настанио у Француској, где на Сорбони држи предавања на тему етнографије Срба у Македонији. На једногодишњи боравак у Италији решењем министра просвете од 15. септембра 1918. упућен је у Рим ради прикупљања грађе о етнографији Македоније у тамошњим библиотекама и архивима.[104]

Када је јануара 1920. године на предлог Јована Цвијића, тадашњег ректора, и министра просвете Павла Маринковића основан Филозофски факултет у Скопљу, као део Универзитета у Београду[105], Василије Ђерић један је од двојице редовних професора који су први

103 Вулић 1934: исто.

104 Заоставштина Василија Ђерића, Историјска збирка Архива САНУ, 9143/62.

105 Још једна занимљивост за *историју незнања*: иако је Филозофски факултет у Скопљу, као саставни део Универзитета у Београду, био прва високошколска установа основана на југу тадашње Краљевине СХС (где је око 90 % становништва у то време неписмено), у званичним документима Северни Македонци „заборављају" на овај период своје интелектуалне историје (1920-1941). Истина, они Филозофски факултет у Скопљу и даље сматрају својом најстаријом научном институцијом, једино што почетак њеног рада датирају 1946. годином (видети: https://sh.wikipedia.org/wiki/Filozofski_fakultet_Univerziteta_u_Skoplju). Више је интернетских страница о овом Факултету. На другој је споменут предратни период (https://mk.wikipedia.org/wiki/Филозофски_факултет_-_Скопје) уз напомену да је „услед политике посрбљавања македонског народа у Краљевини СХС настава извођена на српском језику". Ко је истражио и описао њихов „народен јазик и книжевност" и ко је основао класичне студије на овом Факултету – не кажу нигде. Додатак овој иронији су прве и последње реченице Николе Вулића из „Читуље" објављене у *Гласнику Скопског научног друштва* поводом смрти Василија Ђерића, у којима се каже да име професора и декана Скопског факултета, који је својим радом задужио те крајеве, Филозофски факултет и скопски *Гласник,* неће умрети и да ће остати записано „у нашој науци и аналима наших универзитета". Вулић 1934: исто.

упућени на овај факултет[106], где ће касније бити декан. Осим класичне филологије, грчког језика и књижевности, на Филозофском факултету у Скопљу Ђерић предаје историју српског народа, српски језик и дијалектологију.

У пензију одлази на свој захтев, 1927. године (према неким изворима 1928. године).[107] Иза њега, осим поменуте *Теорије учења туђих језика* (1920), остале су штампане и следеће књиге: *О српском имену по западнијем крајевима нашеīа народа* (Државна штампарија Краљевине Србије, 1901); *О српском имену у Старој Србији и у Македонији* (Државна штампарија Краљевине Србије, 1904); *О српском имену по западнијем крајевима нашеīа народа* (допуњено реиздање, Штампарија Доситије Обрадовић, 1914) и *Неколико главних питања из етноīрафије Старе Србије и Маћедоније* (Српска Манастирска штампарија, Сремски Карловци, 1922).

Рукописна заоставштина Василија Ђерића

Претежни део рада професора Ђерића остао је у рукописима. У Белешци о заоставштини Василија Ђерића, која се чува у инвентару Историјске збирке број 7 Архива САНУ, под бројем 9262/1-2, у два пакета, чија је ревизија последњи пут рађена 13. 9. 1999. године, назначено је да уз рукописе постоје и два списка заоставштине,

106 Према Меморандуму Тихомира Остојића Ректору БУ, на Филозофски факултет у Скопље упућивани су само „научно спремни" и „одушевљени за свој народ" предавачи, који долазе из „добре воље, а не на силу". Драгомир Бонџић, Борис Томанић, *ЕАП*, н. с. Vol. 19 Is. 4 (2024): 1349.

107 „... На тој дужности остао је до год. 1928, кад је по својој молби пензионисан. После тога живео је стално у Београду бавећи се искључиво науком. Умро је у свом родном месту (Кореница) 4. септембра год. 1931. и тамо је сахрањен." Вулић 1934: исто.

један писан графитном оловком а други црним мастилом. Угрубо се, следећи овај попис, садржај заоставштине може поделити у пет група.

Прву би чинили рукописи који се односе на класичну филологију, латински и грчки језик. Друга, која се састоји из девет свезака и кутије, односи се на туђице у српском језику, њихово тумачење, мушка, женска и животињска имена, речи које се не налазе у Академијином речнику, локализме и мање познате изразе и речи, немачке речи словенског порекла, словенске речи у мађарском језику и сл. Овој групи припадају и материјали из „Васине шкатуље", то јест кутије у којој би требало да буду (али их према последњој ревизији из 1999. нема) рукопис *Додатка Вуковом Речнику*, Извештај Ђуре Грубора о *остацима Ђерићевог речника* (курзив Г.Ђ), пет писама Ђури Грубору, допис Среског суда у Загребу Среском суду у Београду, допис Среског суда у Београду Среском суду у Загребу, и још 31 неспецификован документ. Из ове кутије је сачувана, за однос према Ђерићевом рукопису и његовој судбини, значајна преписка између Николе Вулића (Венизелисова 33, Београд), Николе Вучетића[108] (Краља Милана 72, Београд) и Ђуре Грубора[109] (Јосиповац 1б, Загреб), која се одвијала између 1940. и 1941. године и о којој ће касније бити више речи.

108 Никола Вучетић (1861-1942) познати лекар и писац. Студирао је прво славистику а касније медицину на Универзитету у Бечу. Имао је приватну праксу у Београду, а у Првом светском рату оформио прве резервне војне болнице у Крагујевцу и Нишу. После преласка преко Албаније настањен је у Француској, где је био председник стално војне комисије за избеглице и војнике до краја рата. Најпознатија његова књижевна дела су: *На отаџбинском жртвенику: приче и слике из ратова*; *Слике: призори српског страдања*; *Пауке и мисли*; *Лекар и свет*. Објавио је и неколико збирки поезије.

109 Ђуро Грубор (1869-1950) филолог. Студирао славистику и класичну филологију у Загребу и Бечу, радио као гимназијски

Трећој групи припадају рукописи који се односе на фонетику и физиологију гласова, лингвистику и лексикографију, дијалектологију, литературу за туђе речи у српском језику, преглед језика у свету и различите граматике, статистику речи у Вуковом *Рјечнику*, географска имена и речи изведене од њих, румунске и друге романске речи у српском језику, грчке речи у српском језику, грчке елементе код Вука. У овој су групи и две свеске антонима (речи супротног значења) међу којима у брзом прегледу пажњу привлаче парови *умље* и *безумље*, *образан* и *безобразан*.[110] Списи који се тичу етнографије, историографије и српског имена, белешке из руских архива о српским калуђерима, спискови повеља неких српских владара (61 страна), прилог историји српског језика (41 страна), статистички подаци о Јужним Словенима, белешке о старословенском имену, писани помени бугарског језика, статистике становништва БиХ, Далмације и Славоније са Сремом, белешке о бројном стању Срба у Угарској, записи о хрватском имену, критика неких књига[111] и белешке из њих, припадају четвртој групи

професор и професор Више педагошке школе у Загребу. Приредио ћирилично издање *Смрт Смаил-аге Ченића* (Загреб 1923). Објављивао радове у *Бранковом колу*, *Савременику*, *Омладини*, *Јужнословенском филологу*.

110 Зашто су се у нашем језику задржали само изрази негативног значења ових парова, и шта то говори о друштву? Вођени примером аутора „немој дати умље за безумље", који је ишчилео из језичке употребе, овим текстом, бар метафорички, покушавамо да одгонетнемо управо овај поступак – пут претварања и олаког давања умља за безумље.

111 Ђерић као главну слабост књиге *Зашто наш народ у Аустрији пропада* (Матица српска, 1866) Ђорђа Матошевића наводи склоност писца да „ништа не доказује него само тврди". Добру стране књиге, према Ђерићу, представља Матошевићева критика простог народа („И ове уби раскош и незнање, одераше свадбе, свечарства, даће, све саме пијанке, не само код куће и по крчмама, него и код цркви и на гробовима") и критика

списа. Обимну, последњу групу, чине записи о Македонији, дијалектима и фонетским особинама говора у Јужној Србији. Својеврсну круну свих ових записа, ма из ког језика или дијалекта, чини Ђерићева прецизна и истовремено раскошна (са обележеним дужинама) *акцентуација* речи, коју је сматрао једном од већих мана Вуковог речника.

Према расположивим документима, писана заоставштина Василија Ђерића, и у њој рукопис *Додатка Вуковом Речнику*, тестаментом је завештана његовом млађем колеги и пријатељу још из времена Велике школе, Никоди Вулићу, али је она у каснијим годинама од њега била потраживана или је услед ратних прилика сам Вулић за њу морао да нађе сигурније место. Ако се зна да је овај историчар и археолог светског гласа 1938. уклоњен са Филозофског факултета, и да је током Другог светског рата више пута затваран у Бањички логор,[112] ова претпоставка није без основа. Да је Вулић до танчина познавао Ђерићев рад, штампани и нештампани (што не би могао без непосредног приступа истом) јасно је из „Читуље" објављене 1934. у *Гласнику Скопског научног друштва*. О Ђерићевом раду, рукопису *Додатак Вуковом Речнику* и „несрећним приликама" у академском свету, Вулић у „Читуљи" пише недвосмислено.

„Сав свој живот провео је Ђерић у научном раду. На том пољу он је радио темељно, савесно, честито. Имао је врло добру школу, био је трезвен, писао је само пошто

тадашње елите („Ни Матица се није баш одвише освртала на потребе народа него само да овај или онај писац добије дуката") што Ђерића наводи да се запита „јесу ли издавачи племенито преко ове белешке прешли или то пре штампања није нико ни читао". Заоставштина Василија Ђерића, Историјска збирка Архива САНУ, 9262/66.

112 Сима Беговић, *Логор Бањица 1941-1944.* Институт за савремену Србију, Београд 1989.

би исцрпно проучио дотично питање. Зато су сви његови научни радови од несумњиве вредности." Нажалост, пише Вулић, те радове су многи, „којима није било до истине, намерно обилазили и прећуткивали", и наставља: „После смрти оставио је у рукопису велики спис под именом *Додатак Вукову Речнику.* Ту је он покупио преко 10.000 (десет хиљада) српских народних речи и значења којих нема у Вукову речнику. Нажалост, ово дело није штампано. Ђерић га је понудио Срп. крањ. академији и она га је примила и одлучила да се штампа, али и после више десетина година оно није изишло. У њему, међутим, лежи непроцењиво језичко благо (...) Његово је дело потпуно спремно за штампу,[113] али се може десити, код наших *несрећних прилика*, да оно не само никада не угледа света, него да уопште остане неискоришћено за науку."[114]

Када се нечији рад несумњиве вредности игнорише и прећуткује, намерно заобилази као да не постоји, обично се мисли да је сам аутор „тешке нарави", „конфликтна", „самољубива" личност, да је проблем у њему а не у иначе „објективној" рецепцији „живе и научно радознале" интелектуалне средине. Питање је да ли је аутор *Додатка Вуковом речнику* својом личношћу проузроковао брисање из интелектуалне традиције којој је посветио свој живот.

„Ђерић је био крајње честит, у сваком погледу исправан, чврст карактер, некористољубив, јединствено скроман, и имао је особито добро срце. Никад он није учинио

113 Ђерић писмом (26. 5. 1901) извештава извесног господина П. П. Ђорђевића да је за штампање његовог речника одређена једна књига *Споменика* Српске краљевске академије и да је остало само да се рукопис у штампарији сложи у стубове („шифове") а не у целе табаке. Заоставштина Василија Ђерића, Историјска збирка Архива САНУ, 9262/ц/(1-46).

114 Вулић 1934: исто, курзив Г. Ђ .

ништа због чега би се морао стидети и сигурно њега никад није савест гризла. Ни за што и ни пред ким он није савио кичму. На материјалну корист и зараду он није никад мислио. Све своје књиге сам је издао, увек на своју штету. Не верујем да је икад добио пет пара хонорара, или је то морало бити сасвим ретко.[115] За оговарања и интриге он није знао, као што му је и лаж била непозната. Није био себичан, него је оно што је имао радо делио с другима. Своје ученике радо је помагао, давао је и сиромашним колегама, а родбину, многобројну, просто је засипао поклонима, увек корисним. Он се није истицао и гурао у прве редове, него је увек остајао позади. С једним добрим осмехом, без пакости и ироније, посматрао је како други не бирају средства да буду „први". (...) С покојним Ђерићем отишло је на онај свет једно златно срце, изгубљен је један спреман научник и наставник, нестало је једног честитог и необичног човека. Живео је нечујно, и умро је нечујно. За живота није добио ни најмањи орден, нити какво друго признање."[116]

Након отклањања сумње у погледу карактера Василија Ђерића, вратимо се судбини његовог рукописа *Додатак Вуковом Речнику* и тражењу разлога затирања истог. Извесно је да је овај рукописдо краја 1940. чувао

115 Од почетка рада на „избележавању речи за Академијин речник, у смислу Новаковићева предлога" Ђерић је за овај посао од 28. 10. 1898. добијао хонорар у висини од „једног динара од табака избележене књиге", а његова годишња плата у Великој Школи те 1898. године била је 1.500 динара. Заоставштина Василија Ђерића, Историјска збирка Архива САНУ, 9143/59 и 9143/50. Књиге из којих је Ђерић црпео речи за овај речник (П. П. Његоша, Ј. Ј. Змаја, Ивана Мажуранића, Петра Прерадовића, Лазе Лазаревића, Симе Матавуља, Јована Дучића, Боре Станковића) преузимао је у стану Лексикографског одсека Српске краљевске академије (Симина улица, број 10). Заоставштина Василија Ђерића, Историјска збирка Архива САНУ, 9262/41 и 9143/59.

116 Вулић 1934: исто.

професор Вулић, о чему сазнајемо из писма Ђуре Грубора, датираног 16. 12. 1940.[117] Из истог писма сазнајемо да је на упит Среског суда у Загребу забележено (и јављено Среском суду у Београду) да је рукопис Ђерићевог речника код Николе Вулића. У писму датираном 18. 12. 1940. године Ђуро Грубор од Николе Вучетића, по свему судећи другог извршиоца Ђерићевог тестамента, тражи рукопис *Додатка Вуковом Речнику* ради објављивања. Дописницом од 10. 2. 1941. Вучетић Грубору јавља да су два пакета Ђерићеве заоставштине, која су била код проф. Вулића, сада у његовом поседу и да му их је донео „момак из Академије наука". Судбина рукописа речника у периоду између 1941. и 1948. године – када је последњи његов помен – остаје непозната. Налазимо га тек у ревизији Ђерићеве Заоставштине у којој се каже да „нема целина грађе" из списка, то јест да је тамо где би требало да буде рукопис речника (са још неколико списа) „црвеном оловком" записано: „Дато на реверс Институту за српски језик и књижевност 28. маја 1948. године".[118]

Феномени који су условили брисање историје Универзитета и историје српског језика

Случај Василија Ђерића није усамљен у историји српске науке, напротив, он је део обрасца који се понавља и рутинизује од двадесетих година прошлог века до данас. То је образац који игнорише и затире оригиналне истраживаче у друштвено-хуманистичким (ДХ)

117 Заоставштина Василија Ђерића, Историјска збирка Архива САНУ, 13348/6.

118 Функцију директора Института за српски језик 1948. обавља Александар Белић, на чији захтев ова установа мења свој назив у Институт за српскохрватски језик.

областима знања, и који награђује оне који у процесима брисања интелектуалног наслеђа и разградњи свог језика учествују. Посредне жртве тог обрасца су и јавности познати научници, попут Стојана Новаковића (1842-1915), Јована Цвијића (1865-1927), према чијој је методологији Ђерић сачинио три етнографске студије, или Веселина Чајкановића (1881-1946), чији су правци истраживања системски угашени или кривотворени након Другог светског рата, док се њихова имена, у виду реторичког („патриотског") украса ритуално и спомену.

Будући да затирање темељних дела и праваца развоја једне културе историјски процеси не опраштају, јер је реч о културоциду[119], злочину са далекосежним последицама који је утолико страшнији (могуће и уникатан) јер га кроз генерације, слободном вољом изводе посленици културе који би требало да је чувају, овде ћемо упутити на феномене и околности које су до таквог односа према језичком, историографском, етнографском и образовном наслеђу довеле. Реконструкцији тих околности и процеса, од двадесетих година прошлог века до данас, могуће је приступити највише захваљујући истраживањима Драгана Крстића (1929-2006) и његовом искуству рада на Филолошком факултету у Београду. О

119 Појам *културоцид* или *културни геноцид* формулисао је 1944. године Рафаел Лемкин, познатији по творби појма *геноцид*. У овом тексту под њим се подразумевају процеси чишћења и затирања темељних текстова и аутора српске културе у образовним институцијама и јавности матичне државе, кривотворење историјских докумената, као и игнорантски однос универзитетских наставника према аутентичним садржајима матичне високе културе за рачун наметања копираних садржаја из других култура и најнижих садржаја своје културе, с циљем замене националног образовања „вокационим", менталне кастрације и дебилизације друштва. Упореди: Raphael Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation Analysis of Government Proposal for Redress*, The Lawbook Exchange, LTD, 2005.

тим околностима професор Крстић пише са пуно појединости у неколико томова својих *Бележака*, које је замислио као покушај социјално-психолошке историје, обраћајући нарочиту пажњу на развој интелигенције и процеса на Универзитету, на којем је и сам радио до деведесетих година прошлог века.[120]

* * *

„Недуго после Првог светског рата Цвијић и други приметили су да је Београдски универзитет изгубио своју интелектуалну аутономију, да је изгубио свој стваралачки замах и да је постао расадник репродукованих туђих идеја. За разлику од периода пре рата, када је Универзитет био посвећен сопственој култури, када је стварао оригинална и изузетна дела, у послератном раздобљу почеле су да се јављају голе репродукције страних извора."[121] Преузимане су већ објављене идеје, становишта и проблеми, који нису имали везе са реалношћу живота у Србији, као и историјски оквири тумачења (који такође нису имали везе са историјским специфичностима развоја српског народа). Привидно, то је била „наука", и то „модерна", пише Крстић, „а стварно је то претворило Београдски универзитет у преносну станицу иностраних визија света. Са интелектуалног

120 Форма тајног дневника ових *Бележака*, широко образовање, лично сведочење процесима, антидогматско усмерење, стална експериментална истраживања, широк круг познанстава међу интелигенцијом у земљи и иностранству, праћење литературе из неколико области на неколико језика и, најважније, његови разговори (интервјуи) са старијим колегама и пријатељима „дугог памћења", дали су незаменљиве увиде у историјске токове, али и савременицима неретко препознатљиве слике атмосфере и тенденција на Универзитету.

121 Крстић 2015: 41.

становишта то је значило преовлађивање менталитета медиокритета, који није допуштао развој оних који су тежили аутентичном стваралаштву."[122]

На губитак истраживачке аутентичности и развој копирантских, преписивачких склоности Јован Цвијић указује средином двадесетих година, на почетку овог процеса, када тежња према репродукцији осредњости и успостави колонијалног духа није систематична[123] захваљујући још увек живој генерацији оснивача Универзитета. Касније се производња медиокритета на Универзитету претвара у систем како идеолошком и негативном селекцијом тако и грубим уклањањем аутентичних, оригиналних истраживача, затирањем њихових дела и праваца истраживања, при чему је аутономија Универзитета злоупотребљавана као средство одбране јаловости медиокритета, „пуне зависности од иностраних средина"[124] и воље да се буде „нешто друго" а не истраживач.

О атмосфери, „несрећним приликама",[125] ширењу колонијалног духа и увођењу неакадемских, политичких критеријума, као пресудних приликом избора у звања на Универзитету, проф. Крстић пише без задршке.

„Практично, у међуратном периоду на Универзитету није могао бити изабран нико уколико није био масон, или за кога масонска организација није дала сагласност, а она се могла добити само ако кандидат није

122 Крстић 2015: исто.

123 Према запажању о издаји интелектуалаца двадесетих и успостави колонијалног духа, која је у српском случају наступила услед пада државничке опрезности у самом институционалном систему, али и становништву исцрпљеном од ратовања, Јован Цвијић је савременик ако не и претеча познате идеје о *издаји интелектуалаца* (1927) Жилијена Бенде (1867-1956).

124 Крстић 2015: *исто.*

125 Вулић 1934: 244.

устајао против масонских утицаја у друштву, или ако је кандидат истовремено био потенцијални кандидат за чланство у масонерији."[126] Ова, најмоћнија група на Универзитету, под мотом „интернационализма", окупљала је представнике свих масонских ложа тог доба у Србији. По утицају и бројности следила ју је група лево оријентисаних професора, који су били чланови Комунистичке партије и који су суштински „преносили директиве Коминтерне". (...) „И ова филијала иностраних политичких центара била је добро организована. Она је приликом избора људи на Универзитету сарађивала са масонима, имала је снажну подршку из целокупног иностранства, нарочито оне „напредне" јавности на Западу, као и широку подршку јавности у земљи, углавном „симпатизера", који нису слутили да су обично оруђе у рукама иностраних политичких центара, мада је то многима који су ствари посматрали са стране било јасно као на длану."[127] Остала малобројна интелигенција није била организована,[128] иза ње нико није стајао, па ни држава, будући да – уколико би неко од оригиналне, стваралачке интелигенције био прогоњен на Универзитету и уклоњен с њега – држава није ништа чинила да то спречи.

126 Крстић 2015: 43

127 Крстић 2015: 44

128 Политички и идеолошки неорганизован део интелигенције проф. Крстић шездесетих година, када највише истражује процесе на Универзитету, обично назива „грађанском интелигенцијом" или „српском грађанском интелигенцијом". Данас овај израз не значи ништа и може само да збуни, будући да је последњих деценија одредници „грађански" у јавном дискурсу отето њено основно значење и манипулативним маневром семантички смештено насупрот одредници „национални". Слично је са употребом израза „либерални", „демократски", „проевропски", које управо политички најорганизованији део интелигенције деценијама одржава у значењу опозита појму „националног".

„Сви односи на Универзитету неизоставно су се репродуковали и на студенте, међу којима је такође завладао идеал службе страним културама и оданости иностраним политичким центрима, заједно са занемаривањем или одбацивањем сопствене културе, као и развојем изопаченог схватања сопствених историјских циљева, који би требало да се састоје, када се скине скрама идеолошке демагогије и њених образложења, у довођење земље у колонијални положај и то и у „левом" и у „десном" случају."[129]

Већ тридесетих година научни рад све више личи на помодно одевање и парадирање преписаних или препеваних идеја на српски језик. Даровите ауторе, снажног истраживачког порива, који се лако крећу међу дисциплинама, избацују с Универзитета или их пензионишу, за рачун увођења у науку „фах идиота": све што је у академској и општој јавности било аутохтоно губило је на значају за рачун увезених садржаја и идеја. Док су једни трагајући за истином стрпљиво истраживали на сопственим изворима, пише Крстић, „свестрани медиокритети" стварали су буку у јавности, „нарочито галамећи о некој нашој фаталној инфериорности, несвесно пројектујући своју сопствену инфериорност, али такође и са лукавим несвесним механизмом оправдања импортовања туђих културних садржаја и своје стереотипије".[130]

С циљем произвођења своје изузетности и тобожње угрожености међуратна медиокритетска интелигенција ширила је деветнаестовековну легенду о Блазнавцу који, наводно, наговара Милоша да се већ једном обрачуна са тим школарцима. У заоштренијем облику (да је Милош планирао да побије све школоване људе) ову

129 Предратне студентске организације тоталитарног духа претвориле су се на крају Другог светског рата у само једну тоталитарну партију (комунистичку), која је завладала свим процесима на Универзитету и ван њега. Крстић 2015: 45-51.

130 Крстић 2015: 42-43.

легенду користила је након Другог светског рата и комунистичка интелигенција[131], а снажан замах легенда о Блазнавцу (у форми да је Милош намеравао да побије све „интелектуалце") добија деведесетих година прошлог века и касније. Њоме интелигенција која претендује на утицај у јавности и академске положаје, истиче свој отклон од „злочиначког духа" српске традиције, своју различитост и „изузетност" у односу на народ коме (несрећом) припада, и своју наводну угроженост, мада је овај историјски препознатљив стереотип, као и у међуратном периоду, од деведесетих година суштински требало да оправда служење утицајима споља.

Двадесете године прошлог века зачетак су још неколико узајамно повезаних феномена, чији ће утицај, према Крстићу, с временом нужно јачати. Они ће до изражаја доћи нарочито деведесетих година, и опстајати све до данас. Упоредном анализом Крстићевих увида о феноменима зачетим на Универзитету у међуратном периоду са савременим стањем може се скицирати (без претензија на документарну исцрпност сваког од њих) идејни оквир брисања интелектуалних традиција ДХ наука на Универзитету.

Међу тим феноменима су: негативна селекција и инсталисање агената спољних утицаја на Универзитет, корумпираност идеологијом и новцем, медиократизација наставног кадра, нарочито србистике као матичне дисциплине мишљења и свих дисциплина ДХ оријентације, развијање колонијалног духа и комплекса ниже вредности према другим културама, превасходно западним, али и према било којим другим, измишљеним,

131 После Другог светског рата ову анегдоту инструментализује „интелигенција" која је учествовала „у режимском систематском истребљивању српских интелектуалаца, и то без обзира на постојеће законе." Крстић 2015: 46.

без историјске традиције,[132] појава антисрбизма Срба (усађивања негативних представа о свом народу), игнорисање аутохтоног знања за рачун знања које се валидира и намеће споља, увођење „партијности"/политике на Универзитет (прво прећутно а од 1945. и отворено, у смислу негације науке), стварање унутрашњег раскола (дуалности или дихотомности о сваком важном питању) из кога је проистекло легитимисање позиција на манихејској супротстављености. Упркос знању о томе, или баш захваљујући знању да је реч о неакадемској и/или антиакадемској позицији, стратегија манихејске супротстављености, поникла на Београдском универзитету, одатле је преношена у ширу јавност и инструменталисана све до данас, као кључна стратегија производње несигурности, „унутрашњег непријатеља" развоја и друштвене расплућености.

У феномене који на Универзитету настају средином двадесетих прошлог века, и с временом јачају, осим занемаривања претходника у дисциплинарном развоју, издваја се склоност интелигенције ка прећуткивању својих савременика, игнорисањању њихових радова, књига и циљно избегавање цитирања текстова објављених на српском језику. На ове поступке, у смислу кључних проблема савремене академске праксе, указује Миша Ђурковић, у покушају не само да разобличи феномене заобилажења и прећуткивања највреднијих научника у области историје идеја, него и да широј јавности прикаже њихова дела. У том настојању Ђурковић је резолутан, изричит: „Ако себе покушавате да уздигнете тиме што ћете игнорисати и потцењивати вредне радове својих колега, и трудити се да самопромоцијом

132 У кризним ситуацијама у делу интелигенције јављају се идеје и о потреби војне окупације земље. Крстић 2015: 68.

засените простоту, нећете баш далеко напредовати из своје барице."[133]

„Домети" игнорисања аутономних истраживача (и изван академије) потврђују основну тезу аутора – да се, упркос заједничком језику, „раздробљена" и „поцепана" академска сцена, услед сујета, политике, нерада, интереса и омраза, не може назвати заједницом. Правило прећуткивања и брисања најзначајнијих академских аутора, „читљиво" је чак из одсуства било каквог коментара читалаца на ову табуисану тему. Иако текстови Мише Ђурковића изазивају највише коментара, и преко сто по тексту, када пише о проблемима (табуима) у академистици завлада мук. Очекивано би било да (уколико академска заједница постоји) неко супротстави мишљење овој тези (која би у уобичајеном поретку ствари морала звучати спорно, радикално и узнемирујуће) или да укаже на друге прећутане и узорне истраживаче, или се сагласи са ауторовим избором врсних истраживача, препоручи књиге које нису наведене – бројне су потенцијалне реакције читалаца. Како ничега сем игнорисања овог текста аутора нема, одсуство коментара читалаца додатно потврђује исправност тезе аутора – академска заједница у објективном смислу, изван скандала које производи, дословно не постоји за општу јавност, као што не постоји ни унутар себе.[134] И није реч само о њеној традицио-

133 Миша Ђурковић, „Милан Суботић и историја идеја", *Нови стандард*, 4. 8. 2026. https://standard.rs/2026/08/04/milan-subotic-i-istorija-ideja/.

134 За разлику од Србије, у којој општа јавност и највећи део тзв. „академске заједнице" не зна за аутономне истраживаче и њихова дела, у Хрватској се, на пример, врло добро зна „ко је ко" у српској интелигенцији. Зна се за њихова дела, правце истраживања, доприносе дисциплинама, појединим темама, али се ни тамо не зна и не разуме како ти изврсни истраживачи немају никаквог утицаја у српској науци, друштву, чак немају ни препознатљивост у својој заједници. Разлог овом незнању

налној „поцепаности", која је довела до тога да се „тачно зна ко може у ком часопису да објави"[135], него и о све мањим могућностима да аутохтони истраживач било где објави свој текст. Ови часописи, остајући затворени и за приказе књига и зборника аутономних истраживача, сведоче о поразу мишљења заједнице која то није (а која без аутономног мишљења истраживача заједницом не може ни постати).[136]

Осим игнорисања оригиналних истраживача кроз време, поразу интелигенције, друштва или „заједнице", доприноси индолентност наставног кадра према кривотворењу историјских и других докумената, учешће у манипулацијама најразличитијег типа, толерисање плагијата, нерада наставника и њихово награђивање управљачким позицијама, каријеризам, реторичко неговање парадног патриотизма, праћено немешањем у своју дисциплину, отаљавањем и банализацијом наставе, коначно – зазор од свакога ко би на Универзитет могао донети било какво знање изван догматски зацртаних смерница одређеног периода и оквира који фаворизује интелектуално инфериорне људе и садржаје. Уз последњи феномен иде послушност, пристајање и лако обртање наставника према било којој идеологији или захтеву који историјски развој донесе, што неминовно производи

и неразумевању управо је у томе што су академски радници у Србији учинили све да њихова „заједница" не постоји: с једне стране прећуткивањем и маргинализовањем истакнутих истраживача и, с друге, идеологизацијом науке, награђивањем каријериста, нерадника и репродуктиваца управљачким функцијама на факултетима, председавањем комисијама, жиријима и слично.

135 Ђурковић, исто.

136 У том смислу Ђурковић пише да можете постати „озбиљан, јак субјект искључиво уколико стварате окружење у коме људи напредују и подстичу један другог, па онда имате и према чему да се мерите и да сами напредујете". Ђурковић, исто.

„вредносно лудило" – нулто стање без вредности, критеријума и било какве оријентације.[137]

Негативистички однос према свом језику, народу, култури, програмски доминантан на Универзитету постаје након Другог светског рата. Уз апсолутну послушност партији (КПЈ), успостављену револуционарним терором, овакав однос према свом језику и култури био је неписани главни услов приликом запошљавања и објављивања. Од 1945. године осим организованих „ћелија" наставника и студената на свим факултетима, који су контролисали понашање и рад, створена је и масовна организација комунистичке омладине с циљем надзора идеолошке исправности. Културно-просветна политика, ослоњена на своју премоћ, војну силу и пропаганду, суштински се руководила својим интересним и идеолошким поставкама.[138]

Отуда су се међуратне тежње на Универзитету ка поништавању сопствене интелектуалне историје и културе након Другог светског рата претвориле у стање „потпуног губитка културне аутономије и колонијалног односа према страним културама, свеједно којим."[139] Високи домети духа, који могу бити остварени само аутохтоним, оригиналним истраживањима и садржајима, према том програму, за овај „терен" нису били предвиђени .[140]„Ранији масонски утицаји у померању критеријума

137 Драган Крстић, *Психолошке белешке – покушаји психолошке хронике. Четврти том, 1976-77.* Балканија, Нови Сад, 2017: 75.

138 Драгомир Бонџић, „Реформе високог образовања у Србији 1945-1990: у потрази за социјалистичким универзитетом", у: *Без школе шта би ми!?* (ур. А. И. Рајковић, С. П. Тодосијевић) Институт за савремену историју/ Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду, 2021: 406.

139 Крстић 2015: 51.

140 Данило Киш у свом тексту „Хомопоетикус, упркос свему" (1980) тематизује надређен однос западних култура према овдашњој, констатујући да „цивилизована Европа" књижевност и стварање

при избору у научна звања сада су скоро у целини померени према критеријуму политичке припадности. (...) Ако су се дела састављена од исписа из страних књига и часописа раније јављала у броју који је почео да забрињава, сада је њихов број почео да преовлађује, а у све чешћем броју јављају се и чисти плагијати, на које нико не сме да укаже, јер би тиме постао „непријатељ."[141]

Све „реформе" образовања, које су спровођене у периоду од 1945. до 1990. године остале су верне марксизму,[142] главном оквиру идеолошке индоктринације студената[143] и читавог друштва. Копиранти и репродуктивци, који су се хвалили да знају један страни језик, запосели су након Другог светског рата кључне положаје у науци, чиме осредњаштво у науци бива уздигнуто на трон узвишеног стваралаштва: вишеструко убрзање лажности њиховог статуса било је сразмерно њиховој интелектуалној инфериорности.[144] На факултетима ДХ оријентације и осамдесетих година партијски чиновници читали су своја предавања из скрипата састављених педесетих или шездесетих година. Застарелост

оригиналних дела није ни предвидела за ову земљу која, према том програму, треба да остане терен „егзотизма", „политичких скандала" и „изругивања својим политичарима и системима", изван кога Европу тај „терен" и не занима („Али ко ће, дођавола, да тражи књижевност у тој земљи!"). Данило Киш, „Хомопоетикус, упркос свему", *НИН*, XXX:1518, 10.2.1980: 30-31.

141 Крстић 2015: 51.

142 Бонџић, исто.

143 Чак је и академска „опозиција" тадашњем режиму, у време студентских демонстрација 1968. године, тражила да се Београдски универзитет преименује у „Црвени универзитет Карл Маркс" и, симболички, под тим именом је у време демонстрација Универзитет и деловао, тражећи више „правог" марксизма и „правог самоуправљања".

144 Драган Крстић, *Психолошке белешке – покушаји психолошке хронике. Четврти том, 1976-77.* Балканија, Нови Сад, 2017: 170-172.

предавања обезбеђивала им је високе позиције у универзитетској хијерархији: досадни и самима себи, били су неспособни и да сакрију своју улогу идеолошке полиције.[145] У атмосфери очигледног немешања у истраживачки посао, равна чуду била су предавања професора који су наставу изводили на бази својих сталних истраживања (Драгослав Срејовић и Драган Крстић).

Међу феноменима препознатљивим на Универзитету од Другог светског рата наовамо издваја се и избегавање оригиналних истраживача да преузму управљачке позиције, пуштајући осредњаке да се „пропињу на прстиће" и држе највише друштвене положаје. „Срби морају расправити зашто су најспособнији апстинирали од управних положаја", пише Крстић, налазећи део разлога за феномен „владавине осредњака" – осим у психолошкој основи медиокритета – и у чињеници да су и спољњим менторима били прихватљивији и лакши за сарадњу интелектуално инферирорни људи, јер су преко њих могли да остваре шта су хтели.[146]

Претенденти на асистентска места осамдесетих, неретко практични апарат(чиц)и будућих система, били су без икакве истраживачке радозналости и порива, са јединим циљем да себи обезбеде плату и статус уз минимум

145 Ако је нешто у комунистичком/социјалистичком образовању било трајно од првог разреда основне школе до последипломских студија на катедрама друштвено-хуманистичке оријентације тицало се нужности развоја инстинкта о правоверном/исправном мишљењу. Уколико је ученик/студент желео бољу оцену, морао је, уз репродуктивно умеће, развити и способност претпостављања онога што наставниковим ушима прија, али без мешања у проблемску разраду постављеног питања. Свака сумња у изречено, или недоумица у погледу става комунистичког чиновника (у улози универзитетског професора) нужно би се одразила на снижавање оцене. Десетке су, код ових професора, биле резервисане за репродуктивце.

146 Крстић 2017: 223 и даље.

рада. „Да с' уденем на факс", говорило се, „а после ће све ићи само од себе", у смислу пуне свести да се напредовање у звања, уколико се наставник не меша у свој посао, одвија рутински.У случају да су у неком из генерације видели конкуренцију (страх медиокритета разумљиво је велики, мада безразложан – програмски су запошљавани репродуктивци) измислили би, у добром удбашком стилу, неку „псину" о својим потенцијалним такмацима, или подвалу којом би их, у случају потребе, дискредитовали.

Услед ратова, деведесетих година[147] и касније, за место у академистици није било довољно бити само практичан, послушан, незаинтересован или неспособан за истраживачки рад. Тих година, уз „везу" (повезивање „академских нула" у нераскидив ланац) дословно се понавља образац из међуратног периода (одушевљеност другим културама, „било којим", како пише Крстић) уз значајну разлику: писање о „српском национализму", „заосталости", „одговорности", важна је препорука за место у академистици, мада је и учешће у „антирежимским протестима" могло да помогне.

Негативан, исмевачки однос према својој култури, народу, јача у делу јавног мњења деведесетих година:

147 У контексту ширења НАТО алијансе на исток, интерпретативни оквири ових ратова, са унапред подељеним, стереотипним улогама југословенских народа у њему (о „развијеним" и „заосталим", „прозападним" и „комунистичким", укратко, „правим" и „кривим") успостављени су у западној интелектуалној и општој јавности много пре почетка ратова (најкасније осамдесетих година). Деведесетих, када су ратови стварно почели, ове, унапред припремљене обрасце и оквире тумачења, некритички је преузела тзв. „критичка опозиција" (организована у поједине групе, партије, невладине организације и, најважније, медије) да би, између осталог, продубљивала негативну стереотипију о свом народу до неслућених размера. О оријенталистичкој репродукцији оквира представљања у Југославији: Milica Bakić-Hayden, "Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia." *Slavic Review* 54.4 (1995): 917-931.

уобичајава се клеветање народа (власти, новостворене Републике Српске и слично) постајући с временом престижни тренд јавног дискурса, у мери да га нико од уредника медија није препознавао као недопустив језик у јавности. Напротив, под фирмом „критике" тај дискурс постаје најпожељнији. Стид од порекла својеврсна је монета тог доба, улазница у свет „цивилизованих" и „цивилизатора". Шире га академски утицајни људи, професори, писци, новинари, кроз неколико медија, у свакодневном такмичењу у деградацији свог народа. Језик „недостојан јавности" и феномен антисрбизма Срба, деведесетих година, у недељницима *НИН* и *Време* препознају студенти српског језика на Карловом универзитету у Прагу, чудећи се да је ауторасизам уопште могућ (дозвољен, некажњив) у јавном дискурсу,[148] а још више да су аутори тих „скандалозних, апсолутно неприхватљивих памфлета" (из времена пре бомбардовања СРЈ, 1999) у Србији угледни писци и професори.

Устанак „културних", „урбоцентричних" против подразумеваног „руралног примитивизма", у смислу плодног истраживачког феномена, тих година могао је да препозна само странац који говори српски[149], будући да је локална интелигенцији била заузета оцрњивањем Срба, потказивањем и практичним продубљивањем стида од порекла и „српске кривице". И иначе је Србија деведесетих у јавном представљању личила на „слона у стакларској радњи", при чему је у делу јавности „примитивизам Срба" имао снагу аксиома и био полазна тачка сваког другог просуђивања, што не би било могуће да

148 Видети „Предговор" књизи: Гордана Ђерић, *Пр(а)во лице множине. Митови, карактери, менталне мапе и стереотипи.* ИП „Филип Вишњић"/ИФДТ, Београд 2005: 5.

149 Стеф Јансен, „Свакодневни оријентализам: Доживљај „Балкана" / „Европе" у Београду и Загребу", *Филозофија и друштво*, XVIII (2002): 31-71.

као „предзнање" (у смислу феномена трајнијег карактера) негаторски став није системски подстицан у претходним деценијама. С временом изграђене мреже подстицаја и награђивања негативног односа према свом пореклу, историји и култури од овог става начиниле су престижан „бренд" за који се вреди борити.[150]

Сви наведени феномени, карактеристични за интелигенцију у последњих сто година, настали су на Универзитету, практиковала их је и до „савршенства" довела интелигенција образована у периоду комунизма (социјализма), а ипак је у јавности нашег времена раширен изразито позитиван став (стереотип) о комунистичком/социјалистичком образовању и Универзитету тог периода. У текстовима коју тематизују образовни систем у 21. веку, нарочито од усвајања Болоњске декларације, позитиван став о претходном, социјалистичком образовању или се подразумева или се непосредно хвали. Иде се толико далеко да се каже да је систем претходног, социјалистичког образовања, производио „одговорну националну елиту".[151]

---

150 Феномену антисрбизма Срба на критички начин од 2006. године приступа Зоран Ћирјаковић, указивањем на србомрзачке исказе у јавности, којима у време највеће моде ових дискурса ни сам није одолео, именујући овај феномен *аутошовинизам.* Упркос нападима и оспоравањима Ћирјаковић истрајава на становишту разобличења ових дискурса и указивања на штете које он производи, па је захваљујући његовој упорности овај дуготрајни феномен тек последњих година постао препознатљив и прихваћен у широј јавности (макар и под именом аутошовинизам) као конститутивни део проблема са којима се српско друштво суочава дуже од једног века.

151 „Реформу образовања у Србији, након 5. октобра 2000. можемо сликовито представити као транзицију *из система који производи одговорну националну елиту*, као и модернизацијски квалификовану средњу класу, у систем обуке и социјализације помоћног становништва – које је планирано да обавља само рутинске, полуквалификоване и услужне послове за центар

Тешко је схватити оваква становишта изван очигледне тежине напуштања деценијама усађиваних образаца мишљења (легитимисања на супротности, продубљивања унутрашњих дихотомија, у комунизму усвојеног језика и „стила") – речју, „мишљења" које и није мишљење него агитација – и чињенице да се историја образовања испитује спорадично и ритуално („о годишњицама") а најчешће се не испитује.

Да ли се „елитом" – „одговорном" и „националном" – може назвати интелигенција која игнорише, кривотвори и дословно брише своје интелектуално наслеђе и историју свог језика и Универзитета, која пређуткује и опструише своје аутономне савременике, проверавамо на примеру матичних дисциплина мишљења, нарочито оне у коју аутор синтагме о „одговорној националној елити" и парадно-патриотска интелигенција имају пуно поверење.[152] Тиме се приближавамо одговору на кључно питање – шта је могло да услови и којим су методама до данас поништавана дела Василија Ђерића, као и његових претходника и савременика, на пољу неколико дисциплина у којима су остављени важни документи и пионирски радови. Пажњу усмеравамо на историју српског језика, лексикографију и сродне дисциплине, у којима се Ђерић, упркос ванредним резултатима, или управо због тих резултата, и не спомиње. Основни разлог опредељења да за огледни пример узмемо ове дисциплине, а не етнографију или историографију, у којима такође

светског капиталистичког система." Слободан Антонић, *Колонијално (анти)образовање*. Catena mundi, Београд 2024: 5 (курзив Г.Ђ.).

152 „Ипак, у српском школству ради још много просветара – наставника српског језика, историје и других хуманистичких дисциплина – који код ученика буде и разгоревају идеју народног самоодржања, културног идентитета и друштвеног самопоштовања и напредовања." Антонић 2024: исто.

остаје отворено питање одсуства Ђерићевог дела, јесте у важности матерњег језика у односу на све друге науке. Када занемарите свој језик (релативизујете његову важност[153] избришете му историју, идеологизујете га, поделите, обесмислите) као услов и средство стицања и производње свих осталих знања, ни оригинално мишљење у стваралаштву и било којој ДХ науци не може се одржати до „на стакленим ногама".

Награђивање разградње српског језика и његово претварање у дијалект

Будући да процеси у језику и око језика имају стратешки карактер, да дословно претходе „вођењу војске" – ратовима, стварању и разградњи држава[154] – укратко ћемо се осврнути на околности које су иницирале потискивање имена српског језика, као и историје и историчара овог језика. Започињемо једним прогласом,

153 Релативизацијом важности језика, између осталог унижава се и обезвређује, материјално и симболички, лекторски рад. Системски се демотивишу стручњаци у овој области, постају непотребни, сувишни људи, а спорадично инсистирање на важности прецизног језика, његовом стандарду, посматра се као егзибиционизам, хир или снобизам оног који је искључив у овим питањима, као да је тешко схватити да се обезвређењем посла лектора девалвирају медији, издаваштво и снижава општа језичка култура.

154 *Хрва̄тски пра̄вопис*, такозвани „Лондонац" (1971) претходи две деценије формирању Републике Хрватске, а предмет Црногорски језик и књижевност увођен је на катедре славистике у свету од средине деведесетих, читаву деценију пре него што се Црна Гора осамосталила (2006) односно издвојила из заједнице са Србијом. Последњи, актуелан пример где језичка интервенција претходи војним операцијама јесте забрана употребе руског језика као регионалног 2014. у Украјини да би се неколико година касније, 2022. године, распламсао рат у тој земљи.

насталим децембра ратне 1914, заправо, геополитичким памфлетом који се у нашој науци углавном третира као „врхунски филолошки текст". Чињеница да неко ратне 1914. пише немале „филолошке" прилоге (око сто страна) није једина необичност која га прати – у њему питање језика, иако обимом најзаступљеније, представља тек једно од средстава да се исцрта карта будуће државе.[155]

Народ који говори овим језиком аутор именује „српскохрватским народом", у једном поглављу пише о „српскохрватској националној свести", а о самом језику неодређено и конфузно: назива га српскохрватским, нашим, штокавским, штокавско-чакавским, и кајкавски је ту умешао, уводећи апсолутно терминолошко замешатељство. Позива се на различиту литературу, Штросмајера, Јагића, не заобилази ни књигу *О српском имену по западнијем крајевима нешеīа народа* (1901) Василија Ђерића (од 58. до 61. стране)[156], мада је она, као и позивање на књижевност и друге приче, у функцији „научног украса" главне бриге и задатка аутора.

Задатак је геополитичке природе, а питање језика тек средство остварења њене стратегије. Више него о

155 Исцрпну, филолошки утемељену анализу овог документа, заинтересовани читалац може наћи у тексту Првослава Радића „Филолошка парадигма Вука Караџића о српском језику и југословенска идеологија", у: *Крај раīа, Срби и сīварање Јуīославије* (ур. Михаило Војводић), САНУ 2021: 537-551.

156 Детаљнијом упоредном анализом овог и Ђерићевог текста *О српском имену по западнијем крајевима нашеīа народа* (1901) могло би се испоставити да Ђерић није адекватно интерпретисан, будући да је он у свом делу документариста, да дословно наводи садржаје старих књига и да – како Никола Вулић пише – намерно избегава да да коментаре материјала. „За онога који хоће објективно да суди о том како се и откада ширило име хрватско по нашим западним крајевима и да ли је Јужна Србија српска или бугарска, ове су две књиге од неоцењене вредности", пише Вулић, мислећи, осим наведене, и на Ђерићеву књигу о српском имену у Старој Србији и Македонији. Вулић 1934: исто.

прецизном језику аутор брине о будућој организацији Балканског полуострва, о Словенији, управљању Истром, Далмацији и острвима, распреда и о Италији, Енглеској, Француској, немачко-аустријским и мађарским интересима. Од Србије и српског војника у зиму 1914. очекује да се жртвује и „за најмањи делић" замишљене територије будуће државе. „Јер Срби, Хрвати и Словенци имаће само тако пуно поверење и пуну љубав према својој ослободитељци[*sic*], ако се она са истим самопожртвовањем буде борила за сваки део, ако успе да се не ампутира ни најмањи делић народнога тела,"[157] пише Александар Белић, аутор овог памфлета.[158]

И оно што следи о Александру Белићу (14. август 1876 – 26. фебруар 1960) припада рубрици „веровали или не", мада се обраћамо званичној страници САНУ[159] да утврдимо основне податке. Дипломирао је 1899, докторирао 1900, у звање доцента изабран 1900. (други извори кажу 1899), звање ванредног професора добија 1901, а редовног 1904. године, дописни члан СКА постаје 4. фебруара 1905, редовни 3. фебруара 1906. За свега шест година, од своје 24. до непуне 30. године, Белић прелази пут од дипломца филологије до редовног професора Универзитета и редовног члана Академије.

И површно обавештеном читаоцу хитност напредовања овог младића деловала би бар необично, подстакла различита истраживања, али не и међу репродуктивцима

157 Александар Белић, *Србија и јужнословенско питање*. Ниш: Државна штампарија Краљевине Србије, 1915: 93.

158 О дипломатским активностима Белића из Италије, његовом нуђењу српских жртава зарад ослобођења словеначких и хрватских крајева, тајном Лондонском уговору (1915), чињеници да су западне силе прилично добро знале за широку етничку заступљеност српског народа на западном Балкану, видети: Радић 2021: 549.

159 Александар Белић, званична биографија: https://www.sanu.ac.rs/clan/belic-aleksandar/.

у матичним дисциплинама који из генерације у генерацију деификују Белића, у својеврсном такмичењу у избору квалификатива који ће му приписати. Дословно је „обожен", или „отитовљен": све биране речи које су у основношколским задацима ишле уз име Тита, у нашем времену нашле су место у „научном" дискурсу о Белићу („највећи", „најбољи", „најутицајнији", „најзначајнији", „најважнији", „српски лингвиста века", „научник првог реда", а ни „орање" оне прве „дубоке бразде"[160] у празнословљу дисциплинарне коректности не изостаје) чиме се не демонстрира само лично незнање бранитеља и обичних обожавалаца Белића[161] него се грубо фалсификује, кривотвори и брише историја свог језика са највиших места.

Да бисмо утврдили како смо доспели у ситуацију да истраживачи у матичној и сродним дисциплинама серијски кривотворе историју свог језика и историју Универзитета, из незнања, рутински или с намером производе „дисконтинуитете", да се не мешају у свој посао, да не мисле (и да активно саботирају оне који би се усудили да размишљају) враћамо се атмосфери с почетка 20. века на Универзитету, годинама које су зачетак укидања једне културе, дословно и симболички, будући да је

160 „Слободно се може рећи да је заорао дубоку бразду науке о језику и поставио темеље фундаменталним областима науке о српском језику, дијалекталогије, акцентологије, историје српског језика, граматике". Изјава др Владана Јовановића за РТС: „Година у знаку Александра Белића – лингвиста, академик, уметник", 29.1. 2026.https://www.rts.rs/magazin/kultura/nesto-drugo/5876474/godina-u-znaku-aleksandra-belica--lingvista-akademik-umetnik.html.

161 Иако се у текстовима Александра Белића цитирају истраживања Василија Ђерића, необично је да се нико од његових следбеника није заинтересовао за ова дела, па је питање да ли се и Белић истински истражује или се само прагматски следи његова парадигма.

аустроугарска војска у току систематског бомбардовања Београда 1915. погодила управо Семинар за српски језик и књижевност, њену главну просторију у згради Ректората, што је, осим Белићевог памфлета (1915) био увод у касније, темељно разарање светоназора и логоса српске културе. До рата је овај Семинар, са Српском краљевском академијом, био стожер историјске мисли, свенародног знања, његовог памћења (како је то и иначе са матичним језицима у другим културама) чему су значајно доприносили – пример Василија Ђерића то илуструје – и узорни научници у другим областима (класичним наукама, дидактици, етнографији, итд). Отуда је србистика била престижна, најважнија дисциплина мишљења, коју су с разлогом бирали најбољи, даровити студенти.

Након рата Александар Белић влада свим процесима на овом Семинару, утиче на програме, избор сарадника, издавање *Правописа српскохрватског књижевног језика* (1923), покретање часописа (*Наш језик* 1932), укидање ранијих праваца истраживања, гашење старих часописа и слично.[162] Окружује се медиокритетима, за сараднике бира људе далеко испод својих способности, што се већ тридесетих одражава на квалитет наставе и нагли пад интересовања студената за србистику – бирају је они нижих интелектуалних способности.[163]

---

162 Више о Белићевом лингвистичком раду: Првослав Радић, „О лингвистици проф. Белића у светлу научнополитичких парадигми", *Књижевност и језик*, LIX/3–4, Београд, 2012:181–201.

163 „Али већ тридесетих година историјска идеја Срба показивала је многе слабости, људи који је требало да је остварују били су негативно селекционисани и неспособни, што се на демонстративан и драматичан начин испоставило пред рат и током рата. (...) У целој тој збрци знамо, ипак, да постоји узајамни однос између нивоа дисциплине (и њених репрезената у виду професора) и студената. Низак ниво извођења у дисциплини привлачи студенте такође нижег нивоа менталног извођења, медиокритетски ниво, студенте склоне медиокритетству, а висок

Негативно селекционисани наставници нису могли привући најбоље студенте, они су се на Филолошком опредељивали за друге језике, нарочито англистику, па се овај тренд рефлектује и на низак статус србистике у менталном мапирању студијских група на самом Факултету. С временом се незаинтересованост за србистику и лош „имиџ" њених наставника и студената продубљује, а сам значај матерњег језика у свести друштва релативизује, своди на нешто споредно.

Драган Крстић, будући и сам професор на овом факултету, посвећено истражује ове процесе, са фокусом на Белићев период, његове разлоге негативног селекционисања својих сарадника и наследника, као и разлоге најбољих студената да не уписују србистику.[164] Од представника старије интелигенције добија пуно појединости, и оних мрачних, али нико од њих тада није умео да објасни разлоге и циљеве Белићевог одбацивања даровитих и његовог порива да бира оне који су у интелектуалном смислу стајали тако ниско.

„Био сам у прилици да сретнем и његове жртве, и са њима водио разговоре, за њих су они били болни, и морали смо причати заобилазно. Трудио сам се да их не повредим, али они су били интелигентни, увиђали су чак и моју обазривост, и ти искидани разговори такође

ниво дисциплине привлачи оне са високим интелектуалним аспирацијама". Драган Крстић, *Психолошке белешке. Покушаји психолошке хронике. Пети том (1978-81).* Балканија, Нови Сад 2018: 355-377.

164 (...) „У њима је сазрело неко магловито негативно сазнање, и њихов јавни избор казивао је, између осталог, и чињеницу да у српском народу постоји то сазнање о историјској немоћи Срба у наредном периоду унутрашњих и светских догађаја, да логос Срба, барем онако како је институционалисан, не ради ваљано, и да српске вредности постају ништавне, да ће бити ништавне у новим условима који наилазе, а на које Срби неће ваљано умети да одговоре". Крстић 2018: 355-356.

су водили фантастичним разлозима, апсолутно неприличним једном великом стручњаку, али чија је природа имала у себи чисту деструкцију, као да је долазила из неке друге, треће, ко зна које руке."[165]

Након Другог светског рата одељења за српски језик и књижевност служе као полигони за обрачун и иживљавање победника. „Матична дисциплина Срба постала је гнездо најидиотскијих идеолошких тврдњи, апсурдних ставова, чак и неписмености, вероватно изнуђене идеолошком блесавошћу",[166] а процеси који су уследили у наредним деценијама дали су недвосмислене одговоре о разлозима и циљевима пожељне неспособности србиста, пре свега, о потреби њихове функционалне неписмености и идеолошке затуцаности. Она подозрења преживелих мислећих људи у Београду, са којима је Крстић разговарао шездесетих, остварена су до најситнијих појединости, у мери о којој ни деветнаестовековни заговорници „земаљског језика" нису сањали. Одгонетнула су загонетне разлоге негативног селекционисања и објаснили сврху награђивања нерадника и репродуктиваца на Универзитету, не само у процесима избора у звања него и њиховог постављања на кључне универзитетске позиције и у државне комисије, са главним циљем да, и када би хтели, немају елементарни капацитет да било шта учине за свој језик и матичну дисциплину.[167] Њихово је било да се не мешају у свој посао, да репродукују фалсификате, да „констатују" и да се сагласе.

Када пише о пројектованој и континуираној деградацији матичне дисциплине мишљења Крстић има на

165 Крстић 2018: 356.

166 Крстић 2018: 357

167 „Не може се занемарити утицај тог стања духа и објективног стања ствари на касније трагичне догађаје и пропаст Србије." Крстић 2015: 45.

уму сва одељења и институте на којима се језик и књижевност изучавају, не само Катедру на Филолошком у Београду, уз могуће изузетке међу наставницима и студентима у преовлађујуће негативном тренду. Ипак, упечатљиве слике управо ове Катедре, односно Семинара, Крстић бележи осамдесетих, када се на његов предлог обнови Семинара за српски језик, коју је делимично и сам финансирао, даје приоритет приликом реновације Факултета, све с циљем заштите драгоцене библиотеке која се ту чува. Његов предлог је усвојен, али у самој библиотеци, током извођења радова, Крстић се суочава са отпором дела колега и хрпом часописа на главним полицама у којима су неговани фалсификати из послератног периода. „(Н)еке колеге су се просто неуротски залепиле управо за те огромне гомиле са научног становишта безвредног папира, чак су ми тражили и посебне ормане да мало боље разместе те понижавајуће слабе текстове, који могу да послуже само као доказ једног ужасавајућег раздобља српске историје."[168]

Док су се београдски лингвисти грчевито држали својих фалсификата, њихове колеге из Загреба били су далеко узнапредовали на послу стандардизације хрватског језика. Када је у Лондону 1971. године (а касније 1972. и 1984, онда и у Загребу 1990) штампан *Хрватски правопис*, као јасан одмак од српскохрватског језика и тзв. „новосадског" *Правописа хрватскосрпског књижевног језика* (1960) србистика је или била мртва или се правила мртвом. И када су се средином деведесетих на катедрама славистике у свету јављали покушаји увођења

168 Испоставило се да радници на реновацији Семинара и један психолог показују више бриге о културној баштини од оних којима би то морао да буде главни посао. Крстић 2018: 359.

предмета Црногорски језик и књижевност[169], србисти су „сном мртвијем" спавали (заједно са политичарима који такође нису били будни да прочитају недвосмислену поруку).

Примери су бројни, и познати, уосталом, тешко је очекивати било какав учинак од самопонижене дисциплине која и данас рекламира хрватски језик у наслову „свог" тзв. „Великог Речника САНУ", а српски своди на статус нечијег дијалекта, изједначава га с њим[170], остварујући тако програм Ватрослава Јагића и Александра Белића о „општехрватском језику".[171] Коначно, србистика, некада најважнија дисциплина мишљења, самопожртвовано је радила на пројектованој разградњи и своје дисциплине и свог језика. Апсурдан, аутоколонијални дух, интелектуална субмисивност чак и према народима без језичко-историјске и државне традиције, успостављена на Универзитету између два рата, у оперативном смислу реализована је у годинама с краја прошлог и почетка овог века.

Образац разградње јединственог језика следи примењени образац његове изградње: науци о језику, која

169 Ђерић Гордана (ур.) *Имитатори гласова. О књижевном преводењу и преводиоцима*. Институт за европске студије, Београд 2023: 13, фуснота 9.

170 „Зашто у ауторовом тексту лингвистички термин српски нема своје универзално право терминолошке употребе, као што га имају други језици, укључујући право и на своје, српске дијалекте (нпр. српски језик – српски дијалекти – српске збирке речи, итд)? Јер, ако се под дијалектом углавном подразумева регионални варијетет неког језика, како је могуће да српски, ако се он прихвата као језик, нема своје дијалекте? И ком то, уосталом, језику припада штокавски дијалекат?" Првослав Радић, „О тзв. Великом речнику САНУ и неким другим питањима,*Књижевност и језик"*, LXIV/1–2, Београд, 2017: 26.

171 Првослав Радић „Филолошка парадигма Вука Караџића о српском језику и југословенска идеологија", у: *Крај рата, Срби и стварање Југославије* (ур. Михаило Војводић), САНУ 2021: 542.

се негира и замеће – у којој се циљно прави пометња – претпостављен је геополитички интерес. Он бива остварен, као и у Белићевом памфлету, посредством књижевности – у овом случају, политичко-поткупљивим ангажманом чланова локалних ПЕН центара (црногорског, босанског, српског, хрватског, словеначког, македонског) и Међународног ПЕН центра[172], уз асистенцију професора јужнословенских језика из западних земаља, нарочито Скандинавије, образованих код представника србистичке „елите" у социјалистичком периоду. Деведесетих, процес је личио на бизнис-план утицајних. Чинило се да се конструисању „историјског утемељивања" нових језика приступа зарад могућности ових професора да службено посећују што више југословенских центара, који су посматрани као експериментални терени егзотизма, изругивања и политичких скандала, како Киш пише[173], за које нису предвиђени високи домети науке и духа. Тај утисак није без основа, будући да су ови професори касније, на „терену", оптовљени – њихов рад награђен је не само чланствима у академијама, почасним докторатима него и вилама на мору и сличним погодностима. Да ли је Данило Киш (1935-1989) могао да претпостави да ће његово име деведесетих, деценију и по након *Хомопоетикуса* (1980), ови „мајстори" инструменталисати у сепаратистичке и националистичке сврхе, у смислу кључног писца на предмету Црногорски језик и књижевност – језик коме

172 Сретен Перовић, „Ипак се креће. Црногорски језик као лајтмотив међународне активности Црногорског ПЕН центра". Факултет за црногорски језик и књижевност, *Lingva Montenegrina*, год.. XVIII/2, бр. 36, Цетиње 2025.

173 Видети фусноту 140.

ће каснијом „стандардизацијом" додати два гласа више у односу на језик којим је сам писао – тешко је знати.[174]

Иако избегавају тематизовање ове, за друштво најважније теме, историјат процеса разградње морали би да напишу србисти – питање је зашто га још увек немамо – будући да су учествовали у процесима уситњавања језика,[175] осим што су им непосредно сведочили, подржавајући ненаучне, дилетантске ставове, прво о „четво-

174 Вероватно није могао да претпостави дрзак, опскуран начин злоупотребе свог имена и дела, појединости у којима су учествовали његови познаници, али је знао да „национализам живи од релативизма", да је заснован на „паранои и зависти", да је „комотна позиција" за „игноранте", „кукавице" и „никоговиће" удружене у „слободнозидарске скупине", као што им је и циљеве знао. „Циљеви национализма увек су достижни циљеви, достижни јер су скромни, скромни јер су подли. Не скаче се, не баца се камена с рамена, да би се достигао свој сопствени максимум, него да би се надиграли они, једини, слични, а тако различни, због којих је игра започета. Националиста се, рекосмо, не боји никог, осим свога брата. Али од њега се боји страхом егзистенцијалним, патолошким; победа изабраног непријатеља јесте његов апсолутни пораз, укидање његовог бића." Данило Киш, *О национализму* (1973). *Писменица*: https://www.pismenica.rs/danilo-kis-o- nacionalizmu/ Приступљено: 14. 8. 2026.

175 Индикативан пример припреме стварања нових језика, у коме учествују београдски наставници, било је именовање професора акцентологије и дијалектологије са београдског Филолошког факултета, Асима Пеце, за члана АНУБиХ 1978. и ЦАНУ 2003, мада су кључну улогу у овим процесима имали политизовани чланови домаћег и других ПЕН центара и разни професори филологије, филозофије, књижевне теорије. Важну улогу одиграли су на брзину произведени стручњаци, без дисциплинарне препознатљивости (до тада и касније), којима су, на одговарајућим местима, опослили докторате, како би памфлетима припомогли и „верификовали" процес разградње. Првим докторатом из црногорског језика, одбрањеним на Филозофском факултету у Осијеку 2007. (од када овај језик има статус службеног у Црној Гори), Аднаном Чиргићем, који је овај докторат одбранио на тему свог дипломског рада, улогом новосадског филозофа Миленка Перовића у „стандардизацији" овог језика, нећемо се

роименом језику" а онда о „четири различита језика" са „бројним специфичностима".[176] Захваљујући таквом раду и пожељним особинама овдашње интелигенције („неписмености", „идеолошкој затуцаности", Крстић), србистици је „успело" да, зарад остварења Белићевог програма, не само разгради свој језик него и да остане без имена свог језика и у домаћој лексикографији и на катедрама у свету на којима се данас, ако се уопште изучава, изучава под шифрама БХС, БХЦС, БХМС. Имајући у виду ове скраћенице, терминолошку неуједначеност и дезоријентисаност (губитак језичке, научне и културне оријентације), одсуство политике и заједничког става према новоствореним језицима, низак ниво јавне језичке културе, слабу заинтересованост студената за ове студије, питање је на чему се ова дисциплина још одражава, шта нуди изван Белићевог програма и да ли се она, само за локалну употребу, лажно представља.

Размере пустоши Белићевих пропагандиста могуће је сагледати тек увидом у савремену продукцију матичне дисциплине – од тога шта се проглашава „научном" темом или текстом до начина одбране терминолошке недоследности и нескривеног фалсификовања историјске грађе.[177] Терминолошку збрку, коју је својим памфлетом увео Белић, матична дисциплина помно чува и

овде бавити, будући да су бизарност, произвољност и аномалије овог процеса махом познате.

176 Перовић, исто.

177 „Бисера" је читава књига, које из обзира према читаоцима, колегама и професорима са србистике нећемо наводити. Усмеравамо пажњу на главне методе разградње и унижења свог језика, уз минимално илустровање ових поступака конкретним текстовима. Читалац ипак треба да зна да се „знања" о језику конструисана у социјалистичком периоду, осим у овим текстовима, „вуку" и по уџбеницима за основне и средње школе до данас, које услед преписивачких манира и рутинизације струке нико и не примећује као спорне.

унапређује: она има своје заступнике и бранитеље кроз време, који чине све да се период развоја језика пре Белића, када је именовање језика било прецизно и недвосмислено, темељно очисти и избрише,[178] између осталог и тако што га не истражује.[179] Игнорантски однос према заоставштини Василија Ђерића тек је један од примера који непосредно илуструје назначени талас истрајавања на кривотвореној језичкој прошлости (према којој од „дубоке бразде" Александра Белића, „лингвисте века", у српском језику све потиче) зарад личног статуса и опослења менталног покоравања друштва и његове науке. Истовремено, брисање и/или релативизација имена језика, измештање његовог проучавања са студија славистике, укидање лектората у свету на којима је српски изучаван под својим именом, постају табуисане теме, недодирљиве за разматрање у јавности, чије се одсуство маскира баналностима, причама о „нечему другом" и двојаком (подвојеном) усмереношћу Белићевих следбеника.

Манир двојаке усмерености подразумева расплуђеност аутора у оквиру истог дискурса, истовремено према двема замишљеним публикама, попут фудбалера који би у току утакмице пресвлачио дрес, играјући час за један, час за други тим. Прву замишљену публику

178 „Била је то сцена са много ружних слика (...) сви који су могли бежали су од те беде, од јада који се са те сцене сручивао на њих, окретали главу од кукавичлука који је пратио ту националну пропаст и срамоту." Крстић 2018: 358.

179 „Елита" србистике „заборавила" је на истраживања и истраживаче српског језика из друге половине 19. века, Вукове сараднике, наставнике Велике школе, који су претходили Ђерићевим истраживањима, попут филолога Јована Бошковића (1834-1893), приказивача и критичара Вукових дела, истовремено аутора дела: *Извод из српске граматике* (1863), *Српска синтакса* (1865), *Прилог за познавање садашњег стања Српске Граматике* (1867), *О српском језику* (1888).

условно можемо назвати *патриотска* (*парадно-патриотска* или *„национална”*) а другу условно именујемо *аутоколонијална*. Привид играња за ову прву обезбеђује се „позама” у јавности, пренаглашавањем имена језика, његове инверзне, архаичне форме – „језика српског(а)”, тим редом, и позивањем на Вука, Доситеја, Новаковића, у зависности од ритуалне пригоде, а „уши” и „очи” друге замишљене публике бивају задовољене политички и дисциплинарно-коректним садржајима с циљем јачања Белићеве парадигме, истрајавањем на српскохрватском језику у имену *Речника САНУ*, узајамним цитирањем следбеника Белића, заметањем и кривотворењем докумената, производњом и прирећивањем нових фалсификата[180] и демонстрацијом одсуства воље да се историја свог језика истражује и верно представи.

Изостанак одговорности и суочења са резултатима сопственог рада, уз аминовање и аплаузе свему што дође „са стране”, манир двојаке усмерености „елите” и обични немар, маскира се привидом бриге о језику („заштита” ћирилице)[181], континуираном рутинизацијом (и баналзацијом) дисциплине, која се не исцрпљује у ћутању о проблемима (и спорадичним унутардисциплинарним разговорима о, на пример, именовању језика у *РСАНУ*)[182], релативизацијом важности статуса језика

180 Укратко, ситуација је слична оној из осамдесетих – прибегава се објављивању „понижавајуће слабих текстова”, писаних тако да унапред одбију потенцијалног читаоца, и умножавању „безвредних папира” за науку, који могу „да послуже само као доказ једног ужасавајућег раздобља српске историје.” Крстић 2018: 359.

181 О дометима „заштите” ћирилице видети текст Вељка Миљанића „Забрана ћирилице без последица”. *Нови стандард*, 2. август 2026. https://standard.rs/2026/08/02/nemar-drzave-zabrana-cirilice-bez-posledica/

182 Ненад Б. Ивановић, „Статус српског језика у расправи о промени назива *Речника српскохрватскога књижевнога и народнога језика САНУ* (1992-2022). *Универзитетски планови и програми*

или броја уписаних студената, маргинализовањем питања норме и језичке културе, обесмишљењем награда и награђивања или недодирљивошћу отитовљења Александра Белића. Овом академику и „уметнику"[183] према списку суперлатива које му „елита" данас приписује у „научним" текстовима недостаје још „најлепши", који је у баналзованом парадно-патриотском дискурсу резервисан за избор „најлепше српске речи".[184]

Новим „лингвистичким" критеријумом лепоте (којим некада најважнија дисциплина мишљења бира „мисицу" међу речима) требало би ваљда симулирати бригу о језику и маскирати стање дисциплине и стање језика какво јесте, без имало свести да се тим и сличним поступцима стање какво јесте разоткрива, непосредно приказује. У покушајима „фарбања" јавности, оцењивање и неумесно хвалисање заправо је самохвала: овај манир, углавном у суперлативима – карактеристичан поступак медиокритетске интелигенције која „зна меру свему и вредност ничему" – према Крстићу, више служи „пропињању на прстиће" и легитимацији оцењивача, у смислу умишљености да је надлежан и компетентан да успоставља хијерархије у оквиру владајуће парадигме, док о квалитету оцењиваног углавном ништа не говори.

Све ове процесе, са тежиштем ка жртвовању србистике југословенској (и ко зна чијој) идеологији, те

србистике. Завод за унапређивање образовања и васпитања, Београд 2025: 231-248.

183 Изјава др Владана Јовановића за РТС: „Година у знаку Александра Белића – лингвиста, академик, уметник", 29.1.2026. https://www.rts.rs/magazin/kultura/nesto-drugo/5876474/godina-u-znaku-aleksandra-belica--lingvista-akademik-umetnik.html.

184 Сташа Савић, „Одабрана најлепша српска реч 2025. године: Настала током разговора две комшинице на кафи, ево шта значи", у: *Србија данас*, 31.10. 2025. https://www.sd.rs/sr/kultura/vesti/odabrana-najlepsa-srpska-rec-2025-godine-nastala-tokom-razgovora-dve-komsinice-na-kafi-evo-sta-znaci-2025-10-31

стремљењу дела интелигенције да се српски језик претвори у дијалект, поједини истраживачи одавно су идентификовали – они су, према Првославу Радићу, нека врста „новоуспостављене традиције"[185], која се из тзв. „науке" преноси у јавност[186], како би се уобичајила – „нормализовала" на начин на који је претходних година „нормализована" релативизација имена језика. Од тенденција уситњавања српског језика у другој половини прошлог века, које је матична дисциплина плански преспавала, у овом веку довела нас је до негирања самосвојности српског језика, наметања синонимне употребе појмова језик и дијалект, и/или свођења српског језика на дијалект, без објашњења њиховог појмовно-значењског односа. Такву истрајност у отвореној разградњи („чистој деструкцији", Крстић) језика није лако појмити, нити је за њу могуће изнаћи рационалан оквир просуђивања, уколико није реч о незнању у дословном смислу, или свесној деструктивној намери.

Део проблема са којим се друштво (не само дисциплина) суочава у овом „вампирском балу" и „игри са смрћу једног народа" (Крстић) јесте у томе што је „елита" матичне дисциплине, која спроводи Белићев програм, награђена највишим наставним и научним звањима, кључним позицијама у одборима, саветима, институтима, комисијама, уредништвима, жиријима, и што по старом добром обичају са тих позиција игнорише глас сваког србисте који се усуди да размишља изван колосека Белићевих заступника. У општем понижењу и струке и културе остаје нејасно да ли „елита" матичне дисциплине не зна, и не може да разуме, из разлога

185 Радић 2017: 21.

186 Стана Ристић, „Штокавске збирке речи", *Политика,* 20.11.2016. http://www.politika. rs/scc/clanak/368166/Stokavske-zbirke-reci (20. XI 2016). Анализа овог чланка: Радић 2017: 21-36.

које описује Крстић, историју свог језика и историјске процесе, или неће да зна (одбија да зна из прагматских разлога) да би сачувала своје позиције, па свесно заобилази, кривотвори и/или поништава своје културно наслеђе, како у њему, у институционалном смислу, не би остало ништа изван идеолошких садржаја којим би се стратешки и ментално покоравале будуће генерације.[187] То је, уосталом, био циљ појмовне пометње и негативне селекције наставника од почетка двадесетих година прошлог века до данас.

За некога ко не зна (или одбија да зна) разлику између основних појмова своје дисциплине и ко у нескривеној деструкцији тенденциозно шири конфузне приступе (које проф. Радић пажљиво и еуфемистички назива „несналажењем" и „логичко-мисаоним неравнинама") народ обично каже да *не може да се обује у истој памети*. „Несналажење" и/или (намерна) „конфузија" лингвиста, према којима и човек са основном школом делује као човек од науке, ипак има своје порекло, своје методе и манире препознатљиве у текстовима свих репродуктиваца (из) Белићевог програма. У њима је хиперболисање значаја тзв. „Великог Речника САНУ", о коме се, као да је реч о „комунистичком рају", пише у будућем времену и типски, обавезни део: „највећи", „најзначајнији", „најкомплекснији", „најдуговечнији"...

187 Могуће је да се представници дела „елите" матичне дисциплиме – уколико би се елементарно бавили својим послом – прибојавају добијања етикете „српског националисте", тог моћног дисквалификатива не из професије него из људскости. С друге стране, стогодишња производња баука „српског национализма" учинила је да део интелигенције ниједан други национализам и не препознаје као национализам, па ни у случајевима када јој преузима језик и баштину, гајећи симпатије према свим национализмима у окружењу, а антипатију и отклон од привида српског.

Истрајавање на имену „српскохрватски језик" у наслову овог *Речника* и деценијама након што је из стратешких и политичких разлога обесмишљено – из истих оних разлога из којих је и осмишљено – „одговорну" то јест парадно-патриотску„елиту" уводи у све флагрантније злоупотребе историјских извора, а читаво друштво у понижење.

У продубљивању безумља и безобзирности, зарад својих идеолошких и/или приватних интереса, не преза се ни од конструкција да је Стојан Новаковић (1842-1915) „идејни творац и иницијатор израде *Речника српскохрватскога књижевнога и народнога језика САНУ*"[188] (чији је Први том издат 1959) ни од тенденциозног избегавања навођења наслова Новаковићеве приступне беседе – *Српска Краљевска Академија и неговање језика српскога.* Она се у овим радовима типски представља својим поднасловом, *Посланица Академији наука философских*,[189] при чему се не одустаје ни од низа других поступака којима се историја језика или скрива или кривотвори.

Услед дезоријентације и самопонижења матичне, некада најважније дисциплине мишљења, чије „елите" деценијама истрајавају на фалсификатима – аранжираном, вештачком односу и према реалности и према историјским изворима – излишно је очекивање одговора на питања ко је обуставио рад на *Речнику народнога*

188 Рада Стијовић, *„Стојан Новаковић* и *Речник Српске академије наука и уметности"* у: *Стојан Новаковић. Поводом сто седамдесет пет година од рођења*, САНУ, књига CLXXII (2018): 423.

189 Осим у приступној беседи, о Новаковићевом ставу и изричитом противљењу идеји о заједничком језику, упозорењима да се не сме попустити пред „религиозним прохтевима за прозелитизам", те неприхватљивости подвала које се намећу називом „земаљски језик", видети: Михаило Војводић, „Стојан Новаковић о утицајима на српски језик и књижевност", *Историјски часопис*, књ. LI (2004): 176.

књижевнōг језика српскōг, да ли је рад Василија Ђерића на бележењу речи за овај речник из дела Његоша, Прерадовића, Змаја и других, злоупотребљен за *Први том Речника САНУ* (1959) чији је уредник био Александар Белић, није ли и рукописна грађа о анализи Вуковог речника, статистици речи у њему, као и грађа из акцентологије и дијалектологије Василија Ђерића без навођења извора искоришћена за одговарајуће уџбенике у социјалистичком периоду. Остаје отворено и питање рукописа *Додатка Вуковом Речнику*, о коме је према последњој ревизији Ђерићеве заоставштине „црвеном оловком" записано: „Дато на реверс Институту за српски језик и књижевност 28. маја 1948. године", када је функцију директора ове институције такође обављао Белић.

Вредносно лудило: уместо закључка

У овој студији указали смо на околности, кључне тачке у времену, феномене и актере који су утицали на „самозаборавну" политику Универзитета и језичку политику од почетка 20. века до данас, политику која је све то време укључивала одбијање матичних дисциплина мишљења да *знају*, то јест њихову активну вољу за незнањем. Доминантни смер производње и репродукције знања на Универзитету афирмисао је садржаје који нису превазилазили уподобљење одговарајућем идеолошко-политичком оквиру, самопокоравање и похвале слуганству.[190] Остали садржаји, нарочито аутономна истраживања, били су заобилажени и брисани, успоставивши с временом

190 Гордана Ђерић, „Ако није политика, знање је ништа. О колаборацији интелектуалаца поводом романа *Покоравање* Мишела Уелбека", у: *Сувишне речи. О интелектуалцима и знању*, Златно руно, Београд 2016: 55-98.

својеврсно законоправило Универзитета – да се вредни и оригинални истраживачи маргинализују и елиминишу.

Наводницима и еуфемистичком употребом појма „самозаборава" Универзитета упућујемо на упитну и пројектовану природу пракси „заборављања" универзитетских наставника – њихов одмак како од историјских извора тако и од реалних потреба и интереса свог друштва. Како спонтаног „памћења"[191] или „заборављања" институција нема, тако и Универзитет „памти" односно„заборавља" у зависности од идеологија које његови наставници репродукују. Случај Београдског универзитета, који је „заборавио" чак и своје прве професоре, оснивaче, а правце њиховог истраживања и њихова дела девастирао, збрисао као да нису постојала, упућује на деструктивно идеолошко вођење, условљено политичким инжењерингом, самоукидајуће, ниско поштовање и – апсурдно – незаинтересованост универзитетских наставника за науку и историју својих дисциплина.[192]

Није реч само о истраживачкој пасивности и немару. Универзитет, родно место и знања и незнања (Proctor 2008), упоредо са политичким инжењерингом произведеним знањима, континуирано развија стратегије с циљем заштите незнања и његове „нормализације": с једне стране, прећуткивањем и игнорисањем савремених

191 Уобичајено, универзитетске институције памте управо захваљујући писаној грађи – документима, рукописима, научним радовима, архивама, библиотекама, како би се на темељима ранијих знања својих професора створила нова.

192 Отуда појам *самозаборава* користимо у значењу умекшане верзије појма *културни геноцид*, чију употребу избегавамо из разлога раширене злоупотребе овог појма и тенденција његовог обесмишљења, иако описани процеси у овом тексту одговарају Лемкиновом опису забране истраживања у националним наукама и заменом хуманистичких истраживања тзв. „вокационом" наставом.Упореди: Lemkin 2005: исто.

аутохтоних истраживача и затирањем претходника – праваца истраживања и дела својих оснивача, а с друге стране безобзирним афирмисањем нерада и обожењем првака превазиђених идеологија, репродукцијом и прерађивањем њихових фалсификата. У случају историје српског језика конверзија знања у незнање је тотална: њена „елита“ – од аутора који је по „хитном“ поступку напредовао и негативном селекцијом бирао своје наследнике, девастирао претходна истраживања и укинуо име језика (у правопису, речнику, граматици, свим институцијама које се овим језиком баве) – до данас гради божанство, посвећујући му, између осталог, 2026. годину.[193] Тако скројена историја српског језика (са сродним дисциплинама) изгубила је све везе са стварношћу, у потпуном је раскораку са временом, реалним потребама друштва и целином свог историјског развоја. Још више, „страст за незнањем” (Салецл 2023) временом је србистику претворила у интелектуално беспомоћну, анахрону и дисциплину неподложну преиспитивању – она се, континуираним понављањем истог, у неколико последњих генерација, више утврђује у превазиђеној идеологији него што се истражује.

Културно-историјски процеси такве праксе своје интелигенције не опраштају. Рад на медиократизацији матичних дисциплина помоћу негативне и идеолошке селекције њених наставника, завист према оригиналном мишљењу, окретање од њега праћено брисањем, кривотворењем, банализацијом и релативизацијом темељних знања, условио је, реално и у менталном мапирању, континуирану инфериоризацију српског језика и србистике, а интелигенцију и читаво друштво лишило елементарних знања тумачења текстова, умећа интерпретације прочитаног, културног самопоуздања и препознавања

193 Видети фусноту 160.

својих базичних интереса. У ужем смислу ове процесе обележило је истрајавање њених наставника на идеолошкој производњи фалсификата, појмовној непрецизности, разградњи, кривотворењу, прећуткивању и брисању историје свог језика: вољу за незнањем србиста (и/или њихово одбијање да сазнају) илустровали смо заметањем и девастацијом научног наслеђа Василија Ђерића, професора упоредне филологије, грчког језика и књижевности, који је осим у класичним наукама пионирске радове оставио у још неколико дисциплина – лингвистици, дидактици, етнографији, историографији, лексикологији са лексикографијом и историји српског језика са дијалектологијом и акцентологијом.

Будући да се Ђерићев рад у овим дисциплинама и не спомиње, тешко је било наћи оптималан приступ и појмити како је и зашто интелигенција једва оформљених наука, у већински неписменом народу који је имао тек један речник свог језика, одлучила да избрише рад једног од утемељивача свог Универзитета и првих професора упоредне филологије.[194] Тај чин рационалним увидима измиче. Посебно је несхватљиво заметање Ђерићевог рукописа речника (чак и данас, упркос вишедеценијској превазиђености идеологије ради које је „склоњен") који се непосредно, и својим именом, настављао на речник Вука Стеф. Караџића, а који би, да је штампан, између осталог омогућио увид у светоназор, промене и правце развоја српског друштва друге половине 19. века.

У одгонетању деструктивних порива и разлога поништења сопственог научног наслеђа пресудно нам је помогла шестотомна социјално-психолошка историја прошлог века Драгана Крстића, без које би реконструкција

194 У години свог оснивања (1905) Филозофски факултет у Београду имао је свега 19 професора, осам редовних и једанаест ванредних.

универзитетских процеса и феномена који су обележили његов рад била немогућа, као што би било немогуће објаснити корене свих каснијих догађаја на Универзитету за које је тешко наћи сличан упоредни пример.

Из пресека Крстићевих истраживања процеса на Београдском универзитету кроз време са савременом продукцијом у области србистике и истраживањима садржаја и судбине Ђерићеве заоставштине постали су јаснији, осим разлога (који су мање-више познати – идеолошки, каријерни, опортунистички) и токови трансгенерацијског преноса незнања на Универзитету. Иницијални Цвијићеви увиди о политизацији, увођењу медиокритета и по друштво деструктивног колонијалног духа, каснили су једну деценију, будући да су у оперативном смислу праксе политизације и релативизације имена језика, његовог простирања и историје, биле присутне и раније, када је штампан Белићев памфлет.

Важнија од увида када се то десило (током рата или после њега) јесу исходишта успостављеног стања: за интелигенцију инсталисање медиократије и ширење колонијалног духа значило је немогућност оригиналних истраживања и високих домета науке (какве је Цвијић, на пример, досегао у неколико дисциплина) и, с друге стране, широм отворена врата злоупотреби аутономије Универзитета за одбрану осредњаштва и претпостављање туђих интереса јавном интересу сопственог друштва. Отуда опструкције оригиналних истраживача[195] (које су

195 У овом веку уобичајени методи саботаже оригиналних истраживача су игнорисање и прећуткивање њиховог рада, забрана истраживања/објављивања тема/текстова из интелектуалне/књижевне/ језичке историје, спречавање напредовања у звања, кривотворење и/или задржавање њихове документације, покушаји дискредитовања провалом у електронску пошту и на сличне начине, напади на личност, очућавање, изоловање, мобинг, забрана њиховог укључивања у професионална удружења

истовремено опструкције високих домета ДХ науке и стваралаштва), прећуткивање и брисање њихових дела, нису значиле само пораз мишљења интелектуалне заједнице: за друштво је то, дугорочно, био увод у колонијални положај и његов културни расцеп.

Успостављена друштвена дуалност – презир интелигенције према свом народу и његовом културном наслеђу, уз одсуство воље да се оно упозна, истражи, измишљање прича о неписменом властодршцу који намерава да побије „школарце", равнодушност интелигенције према фалсификатима и нераду на Универзитету, субмисивност према другим културама, проглашење имитација „модерном науком" уз прогон аутохтоних истраживача и њихових праваца истраживања, коначно, деградација и банализација матичних дисциплина мишљења – објашњивија постаје из перспективе конверзије подразмеване улоге Универзитета: уместо да преноси знање, Универзитет га кривотвори, спречава и скрива.

Након Другог светског рата када је програмски, и уз терор, приликом запошљавања на Универзитету уведена „морално-политичка подобност", интелигенцији није остало много више до да „мути плитку воду" и слави оно(г) што је покорава. С временом је такав манир „истраживања" уобичајен, па „морално-политички подобним" ни „политичка коректност" није пала тешко, ни било који надолазећи идеолошки тренд: интелигенција је „свему цену знала а ничему вредност". Чак и оно што такозвани „обичан" народ лако разазнаје – мушки од женског рода, језик од дијалекта, српскохрватски од

и било која тела универзитетског, научног и културног организовања, претње отказом, у екстремним случајевима претње смрћу. Пријаве против дела у овој области тужилаштва не гоне по службеној дужности, „држе их у фиокама" или их упућују на грађанске парнице.

српског, поезију од прозе, пљувачко-псовачки језик од врхунског стваралаштва – успела је интелигенција да помеша, све да релативизује у упорној вољи за незнањем. Описано стање резултат је планског „самозаборава" и дефицита „храмова знања" које из навике, спорости мишљења или из незнања још увек називамо „институцијама", а које више не разликују ни своју корист од очевидне штете. Ако се „обичан" човек запита да ли је из интелектуалног резервоара понижавања сопственог друштва све описано „нулта тачка", или „дно" са кога се може (или мора) нагоре – не знамо, изгледи су суморни, јер дуготрајни процеси, ма како били одређени, унутар себе нужно изнедре комплементарне факторе, оне који дуготрајно стање појачавају.

У својој социјално-психолошкој историји века Драган Крстић ревитализује један појам из класичне психопатологије (од кога је савремена психопатологија пређутно одустала) а који се тиче управо ове „нулте тачке" или „дна". Нулто стање односи се на вредносно недефинисану и логички апсурдну стварност, стање у коме нема никаквих критеријума и вредности, једноставно нема ничега што би на било који начин могло бити вредновано уколико се то стање посматра у целини.[196] „То је аморфна маса догађаја која нема своју структуру, са хаотичним интерним релацијама, у које се не може уградити никакав ред, па ни релације вредносног расуђивања.[197] У недостатку било каквих критеријума, норми и моралних судова настаје најтеже стање психопатије, стање које Крстић именује вредносним лудилом, сматрајући га реалним и прикладним појмом за целину односа у друштву које истражује. То је стање потпуне инкохеренције у коме изостаје елементарна логичка и

196 Крстић 2017: 76.
197 Крстић 2017: 75.

нормативна повезаност, систем без предвидљиве оријентације. Против тог аморфног, „празног" или од норми и вредности испражњеног стања, нема рационалне одбране.

https://doi.org/10.46793/IstorijaNP.117A

Дејан Ацовић

ПОЈАМ КАТАРЗЕ У АРИСТОТЕЛОВОЈ *ПОЕТИЦИ* И ЊЕГОВЕ ПРЕВОДНЕ РЕАЛИЗАЦИЈЕ

Апстракт: У раду се испитују досадашње преводне реализације на нашем језичком простору Аристотелове дефиниције трагедије у шестом поглављу *Поетике.* Посебно је обрађена пажња на појам трагичке катарзе и на његово место и функцију у оквиру поменуте дефиниције али и у контексту *Поетике* у целини. Након анализе и усвајања емендације рукописне традиције овога појма, коју је изнео Михаил Петрушевски, македнонски класични филолог, којом се практично укида њено место унутар поменуте дефиниције, дата је и нова преводна реализација референтног дела поглавља и дефиниције трагедије.

Кључне речи: Поетика, античка; Аристотел, грчка трагедија, трагичка катарза, историја превода.

Ретко који спис који нам је сачуван из антике може да се пореди по угледу и утицају који ће остварити у потоњим временима са Аристотеловом *Поетиком*. *Corpus Aristotelicum*, какав данас познајемо, најпре се у виду рукописне заоставштине нашао у рукама Теофраста,

© 2026 by Institute of European Studies | Creative Commons License: CC BY 4.0

Аристотеловог наследника на челу Ликеја, који је потом предаје, према једној Страбоновој напомени[198], Нелеју из Скепсиде (у Малој Азији); Нелејеви наследници депонују рукописе у један подрум и тамо ће остати све док је не откупи имућни колекционар Апеликон и не однесе у Атину почетком I века пре нове ере. Међутим, постоји обимна евиденција о томе да су нека од Аристотелових главних дела била у употреби у Ликеју, користио их је Епикур и учењаци у Александрији. У овој фази, скоро извесно, Аристотелова дела нису приређена на било који начин који ми данас познајемо и примењујемо. Попис његових дела, код Диогена Лаертија, књига пета, вероватно из III века пре нове ере, чини се да покрива главна сачувана као и известан број данас изгубљених. Међу овим потоњим налазе се она у форми дијалога (λόγοι κοινοί, ἐξωτερικοί) која су још била позната Римљанима Цицероновог доба; њихов стил посве је различит од оних есотеричких (ἐσωτερικοί, λόγοι ἀκροαματικοί), намењених уском кругу слушалаца у Ликеју и учењака; сам Цицерон описује их као златну реку беседништва, *aureum orationis flumen*, и хвали њихово слаткоречје, *incredibilis suavitas dicendi* (Cicero, *Topica*, I3; *De inventione*, II2).

Након Сулиног заузимања Атине, 86. год. пре нове ере, Апеликонова збирка пренета је у Рим где је приређена и објављена око 30. године; то је спровео Андроник са Родоса и његово издање биће основа за сва која ће уследити. Андроник је груписао саставе у књиге, распоредио их по логичном распореду и придодао бројне белешке које су се тицале аутентичности списа. Данас поседујемо највећи број дела које је он сматрао аутентичним и изворним, у рукописима који су настали у раздобљу од IX до XVI века; папирусни налази допуњавају

198 Страбон, *Геоīрафија*, XIII 1 с 54.

овај корпус као и неколицина коментара насталих у грчком свету између III и VI века који са своје стране допуњавају изгубљене елементе у рукописној традицији.

Настанак саме *Поетике* (Περὶ Ποιητικῆς), не може се са извесношћу сместити у просторно-временске одреднице, према неким показатељима, међутим, сматра се да је настала у Атини око 335. године пре нове ере и да спада у позније Аристотелова дела, пошто претпоставља, и изискује, познавање претходних – *Етике*, *Политике*, и *Реторике*. О самој структури овог „структуралистичког" трактата много се расправљало и расправља. Најпре упада у очи његова елиптичност, мисли као да нису доведене до финалне реализације, повремено је недоследно. Преовлађујуће уверење јесте, и њега дели и аутор овог текста, да није ни доспело до коначне редакције него да се састоји, у највећем делу, од напомена, тек скицираних мисли или белешки, било самога Аристотела било неког од његових ученика које су настале током предавања и расправа. Опет, у одређеним темама које обрађује целовито је и кохерентно у највећој могућој мери.

Аристотел започиње позивом на разговор о песништву, περὶ ποιητικῆς αὐτῆς τε καὶ τῶν εἰδῶν αὐτῆς, што представља основу за учење о књижевним врстама, то јест, епској, драмској и лирској поезији. Ово су врсте које је одредио већ Платон, премда ће их Аристотел нешто касније разрадити другачије. Прва три поглавља углавном расправљају о подражавању (μίμησις), у Платоновом позњем смислу речи, односно о поетском подражавању, типовима људи и радњи које се подражавају, или представљају, и начинима подржавања које, као и Платон, аклиматизује у три поменуте песничке врсте. У наредна два прати се развој песништва уз изношење чињеница које су довеле до разликовања између озбиљне и шаљиве поезије.

Шесто поглавље задржава се на најважнијем предмету *Поетике*, трагедији. Одређују се природа трагедије и њени чиниоци: приповедни облик, лица, говор, замисао, изведба, напев (μῦθος, ἤθη, λέξις, διάνοια, ὄψις, μελοποιία). У наредном се испитује обим приповедног облика и наглашава да он мора имати почетак, средину и крај, а потом, у осмом, износи се захтев за његовим органским јединством. Девето поглавље започиње дигресијом у којој Аристотел тврди да је поезија више филозофска од историје. У наставку наглашава разлике између једноставних и сложених приповедних облика и уводи техничке термине од великог значаја, како у његовој тако и у каснијим критикама, од ренесансне надаље, а то су преокрет, препознавање, страшан догађај (περιπέτεια, ἀναγνώρισις, πάθος). У овом низу следи одређивање главних делова трагедије, онакве каква је била у његово време, односно пролога, епизоде, ексоде и хорске песме (πρόλογος, ἐπεισόδιον, ἔξοδος, χορικόν). У поглављима 13. и 14. налази се расправа о томе шта се подразумева под повезивањем саосећања и застрашености са трагедијом – што је заправо развијање дефиниције трагедије из шестог поглавља. Наредна два посвећена су ликовима и разлозима због којих су мање важни у трагедији од приповедног облика; поглавље 16. описује врсте препознавања које су својствене трагедији, док се у наредна два находи оно што би се могло назвати „правилима" која драмски песник мора поштовати: пажљиво планирање драме, попуњавање прикладним епизодама; потом се мора позабавити местом и улогом хора те разматрањима о опсегу и структури; у 19. поглављу разправља се о елементима које Аристотел одређује као замисао и говор. Поглавља 20. – 22. махом су поворке дефиниција, гласа, слогова и делова говора, потом стилских фигура (посебно метафоре) те онога што чини ваљани говорни израз.

У последња четири поглавља Аристотел разматра епску поезију, анализирајући њен опсег, приповедни облик, структуру, и предмет, углавном у истим терминима које је користио у обради трагедије. Упоредивши ове врсте, одредивши главне разлике у дужини дела и метричким обрасцима, долази се до закључка да је трагедија боља песничка врста, φανερὸν ὅτι κρείττων.

Поетика се често одређује као одговор на Платонова гледишта о песништву. Она је, међутим, много више од тога пошто је Аристотелу превасходно стало до тога да изложи сопствене ставове на основу изучавања поступака великих песника и изводећи из тога закључке а одређивањем критичке терминологије заправо је утемељио критику потоњих раздобља. Иако ни на једном месту не помиње Платона, који уметност најпре вреднује спрам моралне улоге унутар (идеалног) полиса, јасно је да му понекад „одговара". Примера ради, у питању подражавања, где Платон тврди да вредност песништва треба утврђивати према верности животу која је постигнута подражавањем, а не на основу задовољства које (евентуално) пружа, Аристотел држи да ваљано подражавање јесте само по себи извор задовољства; када, опет, Платон каже да предмет подражавања мора бити леп, Аристотел тврди и да се у подражавању ружног може наћи лепота. На Платонове познате примедбе да песништво узбуркава емоције – што се у контексту његовог промишљања о држави мора контролисати, познато је, наиме, да сваки заснивач идеалне државе зазире од људских емоција – Аристотел одговара потврдно, али уз измену правца резоновања; узбуркавањем емоција долази се до њиховог ослобађања а тиме и до смиривања, умерености. Коначно, Платоново одбацивање песништва као подражавања подражавања идеалног наилази на Аристотелов одговор да је у погледу општих истина песничка обрада важнија од историјске, да не кажемо

чињеничне, пошто је оно само по себи више усмерено и заинтересовано за крајње истине; уметност се не бави појединостима, τὰ καθ ἕκαστα, него општим истинама, τὰ καθόλου, стога је озбиљна работа и знатно вреднија од историје. „Структуралистички" трактат Аристотелов, у каквом год облику да нам га је антика завештала, плод је минуциозне анализе, рада са скалпелом. Уравнотежени и објективном тежећи Аристотел није импресиониран блиставим постигнућима Есхила, Софокла, Хомера, или Аристофана, штавише, склон је стављању на страну, рецимо, политичке и историјске реалности атинског театра и његових извођачких сегмената; рад аутора на тексту и изградњи приповедног облика, μῦθος, парадигма је уметничког стварања. Позниja филологија, пак, хвале вредан подухват Александрије, свео се на тупо анализирање језичких факата – сишло се са висова филозофије да би се пребивало по уџерицама морфологије, синтаксе, и лексике. Оно што је било намењено, по нашем уверењу, живој расправи унутар Ликеја, постало је предмет помног ишчитавања, расправа, бројних преводних реализација, дословног и неупитног поштовања – у ренесанси, рецимо, и француском класицизму – и дивљења, те, разуме се, када је дошло време, деконструкције.[199]

Са становишта историје текста и текстуалне традиције, *Поетика* је преживела у неких четрдесет и пет рукописа; са изузетком два из Византије, практично сви су настали у Западној Европи током XV и XVI века. Примарни су рукописи *Parisinus Graecus* 1741 из X века и *Riccardianus* 46 из XII; изузетно важну етапу у трансмисији текста чине преводи, најпре латински Вилијама Мербекеа (Moerbeke) из XIII века те арапски Абу-Бишара Мате (ابو بشر متى بن يونس القنائي, 870 – 940), са данас

199 Као у студији Флоранс Дипон *Аристотел или вампир западног позоришта*, Београд, Clio, 2011, у преводу Мирјане Миочиновић.

непостојећег сиријског превода; арапски је учењак засновао и школу аристотелизма, писао је коментаре и био на челу ширег преводилачког подухвата у циљу представљања Аристотела арапском свету. Ови преводи допуњавали су примарне рукописе и донекле поправљали нецеловите и спорне одељке. Рукописне варијанте, *variae lectiones*, и покушаји њиховог филолошког тумачења предмет су учених расправа Еустратија из Никеје, између осталих, списа који се приписује Михаилу Пселу и коментара арапског учењака из Андалузије Авероеса (Ибн Рушд, 1126-1198); Авероес је горљиви присталица аристотелизма и покушава да успостави изворно његово учење насупрот неоплатоничарским тенденцијама ранијих исламских мислилаца Ал-Фарабија и Авицене.[200] Прво савремено критичко издање Аристотеловог корпуса, на које реферирају и сва потоња, јесте Бекерово (August Immanuel Bekker, 1785-1871): *Aristotelis Opera; edidit Academia Regia Borussica*, Berlin, 1831-1870; он је творац и чувене нотације која олакшава навођење.

Старогрчки изворник *Поетике* са свим својим одликама, за које верујемо да су настале још у антици, односно у Аристотеловој школи, прошавши потом веома несигурним путем рукописне традиције, није нимало гостољубиво окружење за преводиоца. Прегнантност и сажетост пропедеутичког односно педагошког дискурса који у свим својим одељцима садржи истоветне одлике Аристотеловог грчког, још увек у пуној класичној снази, преводиоца изазивају на барем приближне поступке те се онда постиже непрозрачност превода налик оној у изворнику; опет, преопширним експликацијама

200 Мора се признати да је Аристотел у латинском преводу са арапског прилично тешко распознатљив; арапски преводиоци и коментатори, такође, углавном замењују грчке примере из поезије оним из арапске традиције, укључив и *Куран*.

угрожава се какав-такав интегритет овог превасходно научно-аналитичког текста. Не треба ни напомињати да ће било који избор преводиочев или поступак бити нужно праћен обимним напоменама у којима ће се разрађивати, или бранити, одређена преводна решења и пружати, како је уобичајено, неопходне додатне информације, посебно оне у вези околности или личности које Аристотел користи у својој аргументацији. (Посебно је депресивна чињеница да нам је већина онога што наводи – писце и дела античке грчке драмске традиције – данас слабо или никако позната, што је још једна од отежавајућих околности у рецепцији.) Скоро сваки појам, свака реч, у овом трактату бивале су, и непрестано јесу, предмет минуциозне филолошке анализе и образложених тумачења; текст ни у једном тренутку не нуди вишкове па да се потом позабавимо преговарањем шта можемо пренети у наш језик а шта не, него нам непрестано – и поред тога што је обимом кратак – поставља елементарне, базалне захтеве у постизању нужне разумљивости.

Међу терминима који су нарочито побуђивали пажњу филолога чини се да је највећи труд уложен у рецепцију и контекстуализовање појма катарзе у трагичкој поезији. Сам појам κάθαρσις, схваћен психолошко-филозофски, означава прочишћење, ослобађање. У Хипократовој медицини означава избацивање из тела твари које су узрочници патолошких стања; Питагора и његова школа под катарзом су подразумевали ослобођење душе из тела-тамнице; Платон и Плотин користе овај појам у смислу ослобађања душе од телесних афеката, склоности и страсти путем развијеног и богатог унутрашњег, духовног живота.[201] Аристотел, како се чини, појму приписује ужи, односно специфично естетски

201 Код Платона у дијалозима *Софиста*, *Федон*, посебно у *Држави* и *Законима*; раздвајање (прочишћење) доброг од лошег како би

садржај – задатак уметности (трагедије) јесте у томе да прочисти, растерети, душу од афеката који је угрожавају, односно, да у афективном животу успостави равнотежу неопходну за душевни мир. Музика, рецимо, своје катарктичко деловање изводи непосредно, она лечи и прочишћава душу. Овако одређен појам катарзе, уз ауторитет самог Аристотела, ушавши у домен естетике, касније употребљавају Лесинг, Гете, Бернајс,[202] Ланге и остали, са посебним интерпретацијама; наравно да није могла остати по страни ни психоанализа – катарктичка метода изазива освешћење тзв. „потиснутих" афективних доживљаја и тиме се отклања њихов даљи штетни утицај на подсвест.

Код Аристотела у *Поетици* са овим појмом се први пут сусрећемо у чувеној, слободно се може рећи, дефиницији трагедије; ових неколико редова, из главе шесте списа, вероватно су међу најславнијим у читавој антици:

> Ἔστιν οὖν τραγῳδία μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας μέγεθος ἐχούσης, ἡδυσμένῳ λόγῳ χωρὶς ἑκάστῳ τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς μορίοις, δρώντων καὶ οὐ δι᾽ ἀπαγγελίας, δι᾽ ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν.

Први се на нашем језичком простору[203] са овим небрушеним дијамантом дефинисања – у којем су у три реда садржане све помињане одлике Аристотелове *Поетике* – ухватио укоштац Армин Павић у свом преводу:[204]

се оно добро још унапредило; сва та чистота, наравно, потребна је за исправно функционисање идеалног полиса који заснива.

202 Веома утицајно дело: Jakob Bernays, *Zwei Abhandlungen über die aristotelische Theorie des Dramas*, Berlin, 1880.

203 Овом приликом остављамо по страни преводе на остале европске језике.

204 *Aristotelova Poetika*, sa grčkoga na hrvatski preveo i protumačio Armin Pavić, u Zagrebu, 1869.

Tragedija dakle jest vrsta pjesničtva, koja govorom punim ukrasa, od kojih se svaka vrst u pojedinim njenim delovima posebice uzima i sredstvom činećih a ne pripovešću, čin dostojan i potpun, imajući neku veličinu, tako oponaša, da pobugjujuć sažaljivanje i strah, čišćenje tih afekta postigava.

Павићевом преводу уследио је превод Мартина Кузмића, праћен обимним коментаром у којем су детаљно објашњени скоро сви аспекти текста; наводимо и његову преводну реализацију дефиниције трагедије:[205]

Tragedija je dakle oponašanje čina ozbiljna i završena, koji ima veličinu, govorom zaslađenim odjeliто za svaku vrstu u svojim dijelovima, radnjom a ne pripovedanjem, koje sažaljenjem i strahom postiže očišćanje takvih čuvstava.

У нас је ово дело, „достојно кедрова уља и глатке кипарисовине“, превео Милош Ђурић[206] и почастио га наведеном фразом; дефиниција трагедије у његовој изведби гласи:

Траїедија је, дакле, йодражавање озбиљне (достојне) радње која је у себи завршена и има одређену величину, їовором који је оτмен и йосебан за сваку врсτу у йојединим деловима, лицима која делају а не йрийоведају; а изазивањем сажаљења и сτраха врши йрочишћавање τаквих афекаτа.

---

205 *Aristotelova Poetika*, s prijevodom i komentarom, izdao Martin Kuzmić, u Zagrebu, 1912.

206 Аристотел, *О йесничкој умеτности*; с хеленског превео и објашњења у регистру имена додао Др Милош Н. Ђурић, Београд, 1948(2).

Коначно, у новије време *Поетику* преводи Здеслав Дукат[207] и опрема још обимнијим коментаром заснованим на старим и рецентним филолошким студијама и анализама; у његовом преводу дефиниција гласи:

> *Tragedija je, prema tome, oponašanje ozbiljne i cjelovite radnje primjerene veličine ukrašenim govorom, i to svakom od vrsta ukrašavanja napose u odgovarajućim dijelovima tragedije; oponašanje se vrši ljudskim djelanjem a ne naracijom i ono sažaljenjem i strahom postiže očišćenje takvih osjećaja.*

Сваки појам у овој дефиницији био је предмет подробне анализе; посебно појам μίμησις (подражавање, опонашање, представљање); расправљало је о значењу и садржају појма μέγεθος те о фрази δι᾽ ἐλέου καὶ φόβου. Свака предилекција према одређеном филолошком ставу и аргументацији дакако да се одражавала и на превод; такође, преводиоци су настојали и да задрже прегнантност и сажетост дефиниције а резултат њиховог настојања предочен је у ових неколико примера. Најбоље, наравно, за крај, или ће пре бити *in cauda veneno*: трагичка катарза.

Ову дефиницију Аристотел сматра суштинским одређењем трагедије. (Која је изведена из претходно реченог, ἐκ τῶν εἰρημένων; то је, међутим, у великој мери одсутно те о „претходно реченом" не знамо много, да ли се уопште налазило у тексту?) Након ње, пак, започиње прегнантна елаборација, наиме, он најпре говори о језичком обличју, говору, дакле о ритму и хармонији, што је суштина фразе ἡδυσμένῳ λόγῳ, који ће бивати адекватно примењивани у посебним одељцима трагедије. Надаље, свака трагедија нужно мора имати шест чинилаца – који је одређују по квалитету, тако рећи, а то су већ помињани приповедни облик, лица, говор,

207 Aristotel, *O pjesničkom umeću*, Zagreb, 1983.

замисао, изведба, напев (μῦθος, ἦθη, λέξις, διάνοια, ὄψις, μελοποιία). Неколико редова даље устврђује да је од свега најважније устројство радње: Μέγιστον δὲ τούτων ἐστὶν ἡ τῶν **πραγμάτων σύστασις**, односно, модерним речником, фабула. У овом је контексту, дакле, сасвим јасно шта је основно око чега се трагички песник мора потрудити уколико жели да му комад постигне успех, што ће рећи да оствари оно адекватно сценско дејство и учинак. (Премда, по Аристотеловом схватању, које ће неколико пута нагласити, ваљана трагедија поседује потребно дејство и у читању и на сцени.) Изоставићемо, међутим, даљу анализу Аристотелових ставова у вези са чиниоцима трагедије и осталим детаљима и усредсредити се на саму завршницу дефиниције, то јест, на катарзу, прочишћење афеката, осећања, **παθημάτων κάθαρσιν**.

Основно питање, како се чини, у рецепцији овог појма јесте то да ли се ради о изворном појму у Аристотеловом учењу или се ради о индукцији, односно, стављању *Поетике* у контекст Аристотеловог „одговора" на Платоново учење о уметности и песништву. Оно што најпре упада у очи, у тексту *Поетике*, јесте то што изостаје било каква детаљнија елаборација овог појма, барем у оној мери у којој су обрађени остали; и они чиниоци које Аристотел не сматра посебно важним и препушта их другима на анализу, музика и сама изведба рецимо, пажљиво су обрађени у поглављима 6, 14, и 18 те поново у 24 и 26. Сама катарза поново се јавља, по други и последњи пут, у поглављу 17 у којем се расправља о томе како песник треба да конструише заплет а потом да га испуни одговарајућим детаљима; за пример узима трагедију *Орест* те наводи како протагониста допада заробљеништва због своје лудости а потом се избавља обредом прочишћења, διὰ τῆς καθάρσεως, који је, пак, потпуно ирелевантан за одређење трагедије

напред изнето. Дакле, без ове елаборације дефиниција трагедије, али и сама *Поетика*, остају у извесном смислу недоречени.[208]

Полазећи од ове тврдње потом се морамо запитати: одакле овај појам и ова фраза, наиме, παθημάτων κάθαρσιν? Узевши у обзир конзистентност саме дефиниције трагедије, чини се да нема места претпоставци да се ради о каснијој интерполацији, било Аристотеловој, било његових ученика. Опет, да ли се може рачунати са некаквом девијацијом унутар рукописне традиције, односно о погрешци неког од преписа? И откуд то да се грешка догоди баш на овом месту те да „погрешни" облик постане интегрални део свеукупне рецепције *Поетике* у свим временима особито у класицистичким круговима какав је, рецимо, француски, налик оним чувеним „јединствима" – места, времена и радње – од којих је, узгред речено, Аристотел формулисао само једно – јединство радње. Шта, дакле, читамо када читамо, већ вековима, фразу παθημάτων κάθαρσιν и можемо ли је некако „прочистити", кристализовати? Да ли се, након проливене „реке мастила" по овом питању, по речима немачког класичног филолога Улриха фон Виламовиц-Мелендорфа, може доћи до задовољавајућег разрешења, толико важног за рецепцију не само овог појма него и *Поетике* у целини.

Да „нешто није како треба" у овој дефиницији трагедије приметио је још Лесинг.[209] Једно од могућих решења понудио је и наш Милош Ђурић. У тексту *Један нов по-*

208 Најава овог разјашњења налази се у *Политици*, глава VII, 5: *...бављење музиком доноси не једну већ вишеструке користи. То су, у првом реду, образовање и пречишћавање осећања (шта подразумевам под пречишћавањем осећања о коме сада говорим само уопште, објаснићу у расправи о поетици*; Аристотел, *Политика*, превела Љиљана Црепајац, Београд, 1970.

209 Lessing, *Haburgische Dramaturgie*, Leipzig, 1928.

кушај објашњења Аристотелова схватања катарсе[210], он полази од дефиниције трагедије, уз опсежна навођења преводних реализација, те потом прилази самом извору – рукописној традицији. Наглашава да се у већини рукописа *Поетике*, почев од најстаријег *Parisinusa* налази облик μαθημάτων а не παθημάτων; овај потоњи налази се само у једном рукопису из XVI века и то као исправка претходно написаног μαθημάτων; посебан утицај у успостављању овог облика имао је приређивач Поетике Trincavelli, у свом издању из 1536. године, и он отада постаје стандардан. Ђурић, дакле, након опсежне и префињене анализе, не наводећи, међутим, да ли је имао увида у наведени рукопис или се послужио секундарном литературом, те у складу са сопственом филозофском концепцијом долази до закључка да је μαθημάτων κάθαρσιν – односно прочишћавање сазнања и заправо његова „кристализација" оно што је Аристотел имао на уму када је говорио о природи трагедије; „...катартичан утицај трагедије не може се узети као медицинско-патолошки, јевтини и плитки, као што га узимају Бернајс и његове присталице, него као естетичко-интелектуалистички." Проживљавање приче, уметнички обрађене онако како је замислио и у *Поетици* изнео Аристотел, изазивањем сажаљења и страха треба да доведе до сазнања. У складу са изнетим, Ђурић доноси и свој превод дефиниције трагедије:

> *Трагедија је уметничко дело које отменим говором, и посебним за сваку врсту у појединим деловима, подражава необичну и потпуну радњу од извесне величине, а то подражавање посредством лица која делају а не приповедају и*

210 Сепарат; прештампано из „Гласника Југословенског професорског друштва", књ. 13, св. 2-6, Београд, 1933.

посредством сажаљења и страха врши прочишћавање онаквих сазнања.

Занимљиво је, међутим, да се ово преводно решење налази само у оквиру овог Ђурићевог есеја и да га није применио, као што смо видели, у свом преводу *Поетике* који у нашој културној средини има статус стандардног и за сада је једини.[211] Катарза је појмовно сачувана само што се њено деловање не односи на чувства, што би било „јевтино и плитко", него на когнитивни свет, свет сазнања Хеленима толико драг.

Ако поближе погледамо место у којем се фраза παθημάτων κάθαρσιν находи у тексту *Поетике* видећемо да након прегнантне анализе чинилаца трагедије, о чему је већ било речи, Аристотел посебан значај придаје приповедном облику, причи, односно фабули: Μέγιστον δὲ τούτων ἐστὶν ἡ τῶν πραγμάτων σύστασις. Ако имамо у виду „структуралистичку" природу овог трактата и Аристотелов одабир онога што је важно и мање важно – укључив и занемаривање малтене потпуно самог перформанса и актуелне позоришне реалности[212] – он се сасвим уклапа у своју поглавито филозофску одору а треба поновити и то да целовита анализа, очекивана, појма катарзе изостаје. Дакле, упорно се задржава питање да ли је катарза уопште била део дефиниције а ако није – одакле је ту доспела?

Во дефиницијата на траїедијата имаме класичен пример на лошо одн. поїрешно доїолнет текст или, поточно, на лошо прочитани зборови. Секој што ја разбира добро Поетиката

211 Прво издање Ђурићевог превода *Поетике*, касније прештампавано до дана данашњег, појавило се 1934. године, са уводом Владете Поповића.

212 Премда се у бројним анализама и коментарима непрестано говори о учинку који трагедија има *на їледаоце*.

очекува во дефиницијата да се зборува за битната одлика на трагедијата онака како што се надевал и Цицлер и не можел да се начуди зошто А(ристотел) не зборува за тоа. Која во дефиницијата се зборува сосема нејасно и непрецизно за некакво чистење на афектите или страстите а во целата Поетика за тоа нема ни еден збор, зар не е природно да се посомнева човек во автентичноста на тие два збора, сосето што зборот κάθαρσιν ни го предаваат сите ракописи?[213]

Овако у свом есеју *ΠΑΘΗΜΑΤΩΝ ΚΑΘΑΡΣΙΝ или ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΝ*[214] говори Михаил Петрушевски. Ретке су, наиме, прилике у филолошким пословима, том полаганом и поступном читању, да се оствари овако, слободно се може казати, ингениозни увид. Премда је стање рукописне традиције текста на којем се ради / који се преводи стално питање – помислимо само на Аристофана: седам од десет студија о њему односи се на рукописну традицију – није лако „довести у питање"

213 *У дефиницији трагедије имамо класичан пример лоше или нетачно допуњеног текста или, прецизније, лоше прочитаних речи. Свако ко добро разуме Поетику очекује да дефиниција говори о суштинској карактеристици трагедије онако како се томе надао Цицлер који не може да се начуди зашто А(ристотел) о томе не говори. Када дефиниција потпуно нејасно и непрецизно говори о некој врсти пречишћавања афеката или страсти, а у целој Поетици нема ни једне речи о томе, зар није природно да се посумња у аутентичност те две речи, будући да нам реч κάθαρσιν преносе сви рукописи?* (Прев. Д.А.)

214 Часопис „Жива Антика", IV 2, Скопје, 1954. Михаил Д. Петрушевски (1911-1990), био је македонски класични филолог, један од оснивача Филозофског факултета у Скопљу и покретача најпре југословенског а потом и међународног часописа „Жива Антика". Поред превода са старогрчког (Хомер, Аристотелова *Поетика*, Есхил и други), бавио се и микенологијом; његова библиографија обухвата преко две стотине радова.

реч Аристотелову; и то не само његову, него и оних који су деценијама и вековима мукотрпно преносили речи које често нису разумели. Попис могућих грешака кописта вртоглав је а овде се, како стоје ствари и према луцидној елаборацији Петрушевског, ради управо о томе: у рукописној традицији неки је преписта, или можда приређивач, фразу **πραγμάτων σύστασις** заменио са **παθημάτων κάθαρσιν**; грешка је потом ушла у „систем", почела је да производи своје ефекте и властиту традицију, и да се непрестано понавља са ауторитетом имена самог Аристотела. Ако се барем летимично баци поглед на неки снимак рукописа, данас веома лако доступан у дигиталном формату, рецимо управо овај *Parisinus*, намах ће постати јасно о чему је реч: сличност графичких карактера, опадање пажње кописте, слабо осветљење... Можемо себи мало пустити машти на вољу, баш као Умберто Еко у свом легендарном роману *Име руже* који за тему има још један аристотеловски детективски случај – нестанак друге књиге *Поетике* која је обрађивала комично и смешно.

Но, да ли је баш толико једноставно и да ли емендација Петрушевског, коју малопре означисмо као ингениозну, разрешава миленијумску загонетку?

Најпре, мора се констатовати да је његова аргументација, која детаљно узима у обзир сва претходна виђења и решења, беспрекорна. Произилази из самога текста и његових одлика и архитектуре те рукописне традиције – нема неке користи од упућивања замерки Аристотелу (и приређивачима његовим), да је сажет, неразумљив, да је мисао недоречена и тек овлаш оцртана.[215]

215 Од многобројних уско граматичких и синтаксичких појединости старогрчког изворника, на које ипак нисмо у потпуности указали у овом раду, узмимо само један пример; облик παθημάτων може бити објектни генитив, сепаративни генитив и субјектни генитив; реч је, дакле, о хомонимном изразу који Аристотел изричито забрањује у дефинисању.

Уместо прибегавања филозофским, психолошким, или неким другим концепцијама, што Ђурић у одређеној мери чини, Петрушевски се потрудио да под елекронским микроскопом сагледа најтананије нијансе онога што је предочено као Аристотелова мисао о уметности и књижевности и да јој се у највећој могућој мери приближи. Парадоксално, међутим, јесте то да је ова вишевековна загонетка заправо стекла властиту егзистенцију и да је се не можемо тако лако ослободити. Аристотел је, како се чини, „очишћен од кривице" – он никада није написао фразу παθημάτων κάθαρσιν; сажаљење и страх[216] находе се само у приповедном облику, πραγμάτων σύστασις, и то је цела прича, структуралистички гледано. Преостаје само музичка катарза коју је Аристотел наговестио у својој *Политици* и могуће обрадио у изгубљеним деловима *Поетике*. Критичкој анализи ове врсте краја нема, наиме, ако дотични појам није одређен, то би значило да нису одређени ни појмови сажаљење и страх (Да ли постоји трагедија без ових елемената? Може ли се перципирати само као „озбиљна драма"?) По принципу Петрушевског, можда би требало и ове термине искључити из дефиниције (суштине) трагедије. И коначно, колико оваква интервенција замагљује остварења трагедије у једном дијахронијском оквиру, узев, дакле, у обзир њезину еволуцију од самог њеног настанка – у прошлости коју нисмо у стању јасно сагледати – потом до Есхила и Софокла све до Аристотелу савремене продукције.

Међутим, колико год имао, или немао, прилике за овако префињене филолошке операције, преводилац мора да начини избор; то је, уосталом, саставни део

216 Фраза δι᾽ ἐλέου καὶ φόβου у претходним реализацијама углавном гласи овако; предлажемо, пак, реализацију *саосећањем и застрашеношћу,* по нашем мишљењу боље контекстуализовану; разуме се да би се и овој теми могао посветити посебан рад.

посла. Након упознавања са читавом историјом проблема и различитим решењима преостаје само изворни текст, онакав какав је, и стална тежња за постизањем разумљивости и јасноће у циљном језику; освестивши, дакле, све напред наведено и коначно усвојивши емендацију професора Петрушевског, писац ових редова даје своју преводну реализацију чувене Аристотелове дефиниције трагедије и део контекста 6. поглавља:

Трагедија је, дакле, представљање узорне и целовите радње која поседује узвишеност, говором опламењеним украсима посебне врсте за поједине чиниоце драме, у виду радње а не приповести, чији је приповедни облик прожет саосећањем и застрашеношћу.

Под опламењеним подразумевам говор који поседује ритам, хармонију и напев, а под посебним врстама за поједине чиниоце драме подразумевам то да ће неки бити донети само у метричком облику док ће други бити у певаном. Пошто трагичко представљање изводе лица која врше радњу из овога нужно следи, најпре, да ће изведба бити чинилац трагедије а потом следе напев и говор; то су средства представљања. Под говором подразумевам речи у метричком обрасцу а каква је улога напева, то је свакоме јасно. Опет, трагедија је представљање радње коју изводе нека лица; она нужно поседују извесне одређене одлике, како у карактеру тако и у замислима, те сходно овоме постоје два природна узрока из којих се радња развија а то су замисао и карактер; према њима судимо и у погледу радње те кажемо да је нешто успело или неуспело. Потом, приповедни облик је представљање радње; овде под приповедним обликом

подразумевам устројство радње; карактером називам приписивање одређених одлика лицима која врше радњу; замисао се очитује у исказивању става којим се нешто потврђује или исказује какво мишљење. Нужно је, дакле, да свака трагедија мора имати шест чинилаца према којима се одређује каква је: приповедни облик, лица, говор, замисао, изведбу, напев. Два чиниоца одређују средство представљања, један начин, а три предмет; и то би било све. Овима се нису служили само поједини песници, него сви у свим драмама; у свакој се налазе изведба, лица, приповедни облик, говор, напев и замисао.

Међутим, најважније од свега јесте устројство радње. Трагедија не представља људе него радњу и живот; и срећу и несрећу; и срећа и несрећа налазе се у радњи, и некаква сврха налази се у радњи, каква год била; лица поседују неки карактер, али по ономе што чине срећна су или несрећна. Лица у драми не делују да би показала карактер него карактер остварују у радњи. Одатле су радња и приповедни облик сврха трагедије, а сврха је у свему најважнија.

https://doi.org/10.46793/IstorijaNP.137R

Саша Радојчић*

СРЕЋА И НЕЗНАЊЕ

Резиме: У огледу се разматра однос између два вредносна идеала епохе просвећености – човековог знања и човекове среће. Просветитељски пројекат окренут је сталном увећавању обе вредности. Наличје овог бесконачног задатка показује се у савременим феноменима усрећујуће економије и њене реторике, који се ослањају на специфичну усрећујућу идеологију и усрећујуће технологије. У таквим условима, и знање и срећа постају симулиране вредности, које легитимишу један изразито антипросветитељски Поредак. Унутар овог Поретка, вредности знања и среће су первертиране тако да узајамно импликују своје супротности: срећан је онај ко не зна, онај ко зна је несрећан.

Кључне речи: *просвећеност, знање, незнање, срећа, Поредак, утопија.*

У јединој за живота објављеној песничкој књизи Јована Стерије Поповића *Даворје* (1854) налази се и песма под насловом „На смрт једног с ума сишавшег“. У њој

* Универзитет уметности у Београду, Факултет ликовних уметности
sasa.radojcic@flu.bg.ac.rs
ORCID: 0000-0001-5838-4885.

© 2026 by Institute of European Studies | Creative Commons License: CC BY 4.0

се Стерија обраћа неком конкретном покојнику („*И ти већ сврши Алекса бедни / Тешки живота пут*“), коме је, као психички поремећеном, био ускраћен сваки виши животни дар:

Ти ниси ума познавао силу,
Човека висприени дар;
Што краси срце, надима прси,
Стран ти би чувства жар.
Сладости брака уживао ниси,
Видео деце радост,
Нит' лепу с веселом ти си дружбом
Провео летећу младост.“

Са друге стране, баш зато што је био „с ума сишавши“, покојник није трпео ни животне недаће – односно, није их био свестан, није знао за њих. Слике зала која погађају човека током живота, из другог, обимнијег дела песме, снажније су и упечатљивије од слика „сладости“, уосталом и зато што слике зла и несреће наша имагинација живље изграђује и прима него слике среће и добробити. Пошто је изградио паралелу у приказу животних дарова и недаћа, Стерија даје моралистички закључак:

У вечном света немиру, ти си
Један уживао мир;
О, срећан ти си! Сад те у гробу
Вечити обима мир.

У интерпретацији ове песме треба бити веома прецизан. Ту нигде нема вере у загробни живот, а утеха није у томе што би се Стеријин Алекса једном поново родио чист и невин, него у томе што је овај „*У вечном света немиру... / Један уживао мир*“. Тајна тог мира, са ове стране света, састоји се у покојниковој бесловесности, у одсуству свести о злу (али истовремено и одсуству свести о добрима живота). Овде Стерија не слика

само конкретног покојника, него и читаву човекову егзистенцијалну и онтолошку драму; у овој песми он, као на каквим духовним теразијама, одмерава добра и зла у човековом животу. Да ли је песников метафизички кантар био тако од почетка удешен, да ли је неки невидљиви прст снажно потегао на једну страну, тек, овај егзистенцијални рачун показао је испод црте велику пасиву.

Стерија је одмерио да су зла у животу „тежа" од животних добара, и његов песимистички закључак о вечитом миру који човек постиже тек у гробу, на тој позадини делује сасвим очекивано. Та представа, коју ће песник варирати у још неким песмама у *Даворју*, не припада кругу хришћанске етике и антропологије, већ је ослоњена на античка учења, пре свега она стоичка, са њиховим идеалом уклањања страсти. Она такође налази паралелу у једној од стоика још старијој моралистичкој приповести, о Солону и Крезу, у којој грчки мудрац, упитан о томе ко је најсрећнији човек на свету, наводи име неког свог земљака, рибара, који је већ мртав. Он може да буде најсрећнији, јер више не може да га погоди ниједна животна невоља. Мотив повезивања среће и незнања добија на снази када сазнамо за каснију судбину Солоновог саговорника, богатог и моћног лидијског краља Креза.

Првобитну, нерефлектовану повезаност среће и незнања сугерише и библијски мит о изгону човека из раја. Ако је ико икада био срећан, онда су то били први људи у Едену. У чему је била њихова срећа, схватамо, као уосталом и они сами, тек на основу разлога због којих су изгубили рај, а са њим и срећу. Адам и Ева су кажњени јер су прекршили једну Творчеву заповест и јели су плод са дрвета спознања добра и зла. Спознавши разлику добра и зла, они су постали грешни. Док нису знали за разликовање, на њима није било греха. Грех почиње

диференцирањем, знањем разлике, увиђањем да нису сва стабла у рајском врту иста. Знање укида срећу.

Али смисао ове приче тиме није исцрпљен. Шта би се догодило да су Адам и Ева, у блаженом рајском незнању, случајно једнога дана појели плод са дрвета сазнања добра и зла? – Па, ништа; јер им забрана још није била задата. Они би постали кадри да чине разлику између добра и зла, али та нова способност не би дошла до изражаја, јер је у рају све добро. Кривица Адама и Еве претпоставља постојање забране. При томе је сама забрана формулисана као разлика: само са једног одређеног дрвета не сме се јести плод. Творац у овој старозаветној причи такорећи етикетира забрањени објекат, издваја га од осталих, разликује га и саопштава људима да постоји разлика, али им је не објашњава. Зашто би, кад у рају влада опште поверење? Тиме је припремљена сцена у којој ће трагедија човечанства започети онда када једна објективна кривица (кршење забране) постане субјективна, када се роди свест о кривици. Онда када напусте индиферентност рајског начина постојања, када изађу из неразликовања и постану способни да саме себе диференцирају (виде да су наги и постиде се), а тиме и да схвате себе као индивидуална бића, Адам и Ева чине грех, јер у рају не сме да буде никакве субјективне разлике. Тамо смо, доспемо ли једном, увек сви једнаки.

У све три наведене илустрације, однос среће (α) и знања (о срећи или несрећи) (β) изражава се као (α^¬β) односно (¬α^β); другачије речено, срећа и знање о њој су обрнуто пропорционални. Онај ко је срећан то не зна, а онај ко зна, тај је несрећан.

Проблем је у томе што бисмо ми хтели да будемо срећни и после изгона из раја, и да знамо за своју срећу, али за то морамо да обрнемо перспективу. Кроз историју човековог мишљења било је изграђено више концепција којима се хтело повезивање среће и знања, било

у слабијем облику, тако да се тврди да се они појављују заједно (α^β), било да се, у јачем облику, тврди да је знање услов среће (β→α).

Тако се већ у хеленској етици, код Сократа и Аристотела, врлина поставља као знање, односно као рационално придржавање спознатих начела, док се срећа схвата као живот у складу са врлином. У основи, ни касније етичке школе, стоици и епикурејци, не одустају од повезивања среће, врлине и знања, само што стављају акценат на избегавање онога што смета постизању среће (страсти, страха од богова и смрти итд). Да би човек био срећан, он мора да познаје односе у свету и да свој живот води у складу са тим односима. И то је представа која лежи у корену сваког просветитељског идеала: увећавање знања о свету је директно повезано са увећавањем човекове среће у том свету. При томе морамо имати у виду корекцију коју Платон даје у дијалогу *Протагора*, онда када показује да чисто техничка цивилизација није довољна за добар живот, и да јој је неопходна допуна коју пружа морал (у дијалогу, конкретно, осећања правде и стида).

Ако то повежемо са поруком коју нам преноси Стерија, добијамо једну парадоксалну везу: његов с ума сишавши није несрећан, јер то не зна, али онда не зна ни да је срећан. Могуће је да смо сви ми, који живимо у доба постмодерног глобалног Поретка, с ума сишавши, јер не знамо да смо несрећни. И можда се управо нашим менталним стањем може објаснити то што изгледа да нисмо свесни до које размере је нарасла опасност по услове нашег живота.

Код просветитеља, усавршавање знања и среће може да буде схваћено или као бесконачан задатак, или у телеолошком кључу, као развој који води одређеном циљу (нпр. комунизму). И једна и друга варијанта обележене су специфичним оптимизмом, поверењем у раст и

поправљивост човекових животних прилика. Томе насупрот стоје концепције антрополошког песимизма, као што је Стеријина, која поставља захтев за побољшањем човековог живота и потом, из увида у фактичко изостајање побољшања, изводи песимистички закључак о његовој непоправљивости. Код самог Стерије, овај закључак се додирује са нихилизмом.

Бесконачни задатак усрећивања човека добио је у модерно доба важну допуну: тај задатак се пре свега тиче пôља технологије, економије и идеологије. Индивидуална срећа као идеолошки пожељна вредност остварује се на плану економских односа подржаних технолошким унапређењима. Срећа се поставља као једна тржишна вредност, она се може произвести, купити, потрошити или изгубити, као и било која друга роба. На тај начин, у представама о срећи, она се све више обликује као спољашња вредност, а не као унутрашње човеково стање. Штавише, спољашње вредности се схватају као услови и узроци унутрашњег стања, и на тај начин се сама срећа схвата као нешто што човеку долази споља и делује на његов капацитет да се осећа срећан. Индустрија производи и испоручује наркотичка средства која усрећују човека. Поред правих наркотика (хипнотика и фантастика), ту спадају многе друге врсте производа, од хране до аутомобила, од кућа и станова до намештаја у њима, од одеће у коју одевамо своја тела, до препарата и поступака којима га мењамо у складу са представама о томе шта је лепо, здраво или корисно, ту спадају, напослетку, и савремени медији који нам, све огољеније и све директније, сугеришу решења и нуде различите садржаје који треба да олакшају одустајање од мишљења, пре него што ово успе да се критички постави према таквом развоју. Тенденција медија да говоре све директније у сагласности је са тенденцијом ка површности садржаја тог говора. Поруке постају једноставније и плиће, али

зато расте њихов број и интензитет са којим се шаљу. Слика је употпуњена: усрећујућа економија, подржана усрећујућом технологијом, остварује обећања усрећујуће идеологије, а сама та обећања и њихово испуњење су под контролом усрећујуће пропаганде.

По садржини, ова идеологија се може описати као конзумеристички хедонизам. Данашња економија поручује мноштво производа чија је основна функција учешће у односима који треба да доведу до постизања што већег степена индивидуалне среће, схваћене у кључу наведене идеологије: олакшања живота и уживања у животу. Читав спектар до сада непотребних, чак и непознатих ствари, поступака и односа, за које се тврди да чине свакодневну стварност комфорнијом за човека, уводи се у тржишну игру, као нека врста примамљивих обећања, инвестирања у сјајну индивидуалну будућност. При томе се одговорност за инвестицију, најчешће директно, без суптилних прелаза, пребацује на појединца, у маркетиншким порукама са градацијом која налази врхунац у злоћудној сугестији да „све почиње са тобом". Ничега пречег нити претходног. Ако не прихватиш, кајаћеш се. А кајаћеш се и ако прихватиш, само што ти то нико унапред не каже. Наравно да се могу замислити и остварити контексти, односно животне ситуације, у којима је смислено да поседујемо и користимо роботски усисивач, или микроталасну пећницу повезану на кућну рачунарску мрежу. Али, да ли су нам изуми те врсте заиста потребни? Шта нам они заиста доносе? Ако ћу време које ми је уштедео робот који унапређује чистоћу моје куће утрошити за то да зарадим новац за куповину новог робота, онда ништа нисам добио. Добила је корпорација која производи роботе.

Постмодерна ситуација релацијама знања и среће даје специфичну боју: она симулира модернистичке реалне процесе, и на исти начин се односи према знању и

срећи, нудећи њихове симулакруме. Идеали просветитељства су преокренути, али тај преокрет је замагљен новом непрегледношћу, густим велом пропагандних порука. Срећан поново постаје онај који не зна, док онај који зна не може друго до да буде несрећан – јер први није свестан околности и развојних праваца свога живота, док их други сагледава и ужасава се над перспективама. Данашње заједнице чине с ума сишавши, успавани и опијени усрећујућом економијом, технологијом и идеологијом, у маркетиншким рајевима у којима су благовремено посечена дрвета сазнања. У тим заједницама се, на појединим, не превише истакнутим, али релативно бројним тачкама, налазе песимистички расположени појединци, као унапред урачуната исклизнућа из Поретка, појединци који виде наличје привидно рајског амбијента, али су немоћни да зауставе процесе, а камо ли да их преокрену и да још једном позитивно повежу срећу и знање. Једино што ови појединци могу да учине, јесте да покушају да се међусобно повежу, користећи средства која им је нехотице пружила усрећујућа технологија. Рачунар и мобилни телефон могу да се користе и на смисленије начине него што је лајковање смешних видео клипова.

Сплет савремених економских, технолошких и идеолошких чинилаца утиче на формирање и одржавање надређене инстанце коју у овом огледу називам Поретком, у смислу дехуманизујуће, глобалне целине друштвених односа и њихових актера, целине која се одржава примењујући различите облике насиља (физичко, економско, идеолошко и друго), која је по свом карактеру изразито противпросветитељска, и која је способна да у себе интегрише и оне појаве које јој се на први поглед супротстављају. Поредак је тако добро саздан, да га не угрожава чак ни радикална негација. Штавише, и она бива интегрисана као један од слојева стварности

којом управља Поредак. Једини спас од насиља Поретка је – неучествовање, чин свесног и намерног маргинализовања сопствене позиције. Тај чин, нажалост, неће позитивно решити парадоксалан однос између среће и знања, али ће ономе ко се повуче на маргину пружити минималну компензацију, тиме што ће моћи да одбије одговорност за учешће у деловању Поретка. Ово одбијање започиње одбацивањем среће у незнању, што повлачи знање несреће.

Понудићу привремени резиме овде изнетих размишљања: под условима савременог Поретка первертира се за просветитељство карактеристични однос знања као услова среће, $\beta \rightarrow \alpha$, тако да постаје $\alpha \rightarrow \neg\beta$ и $\beta \rightarrow \neg\alpha$. Знање и срећа су поново схваћени као обрнуто пропорционални, а савремена субјективност све очигледније заузима позицију Стеријиног *Алексе бедноī*. Некада повезани, циљеви просветитељства (напредак у знању и напредак у срећи) убрзано се разилазе: у срећи се напредује одрицањем од знања, а напредак у знању се плаћа тиме што је то у исти мах знање о сопственој несрећи.

При томе, Поредак упошљава капацитете своје идеологије како би замаглио ове односе, уједно их укључујући у механизме тржишта. Преко масовних медија подмећу се искривљене слике о вредностима и узорима, које се одмах понављају у говору пропаганде, и форсира се њихово потврђивање на тобоже слободном тржишту. Поредак све брже тоне у лаж, губи реална утемељења, и остају му само фасаде; Потемкиново село се шири као глобални феномен. Или, ако хоћете другу метафору, Поредак лебди ни на небу ни на земљи, сав саздан од симулакрума. Данас је ствар здравог разума не прихватити да се буде срећан на начин који фаворизује усрећујућа економија.

Проблем је у томе што је и побуна против Поретка, како је речено, унапред урачуната у функционисање Поретка. Она се већ налази унутар координатног система

мишљења и пракси Поретка. Чак и када би била успешна, таква побуна би донела само другачије фокусирани прото-Поредак, Црвене Кмере уместо колонијализма, талибане уместо окупационих снага великих сила, или, у најновије време у нашем друштву, маоистичке пленуме уместо дубоко корумпиране партократије. Избор између два лоша исхода, премда свакако не подједнако лоша. Као критеријум остаје, а и то без стварне сигурности, поверење у благотворност промене саме по себи.

Можда прави одговор, да поновим то још једном, није побуна, него презир и гнушање. Неучествовање. Одлазак у сопствену идилу, као у стиховима В. Б. Јејтса:

Устаћу и отићи,
Отићи на Инисфри, (...)
И кошнице имаћу три.

Невоља са трагањем за постмодерном Аркадијом јесте у томе што је она имагинарна; таква је била још у доба свог настанка (или „открића“) у антици: један духовни простор, како је то показао Петер Сонди, мање-више произвољно повезан са реалним простором, одушак од Поретка који стварно не угрожава Поредак. Тај простор имагинарне слободе је налик циркуској шатри у којој царују тужни кловнови, који знају да их од стварног света напољу штити само слаба платнена мембрана, и да пример који дају, могућност да се буде другачији, губи сваки значај изван њихове сићушне карневалске регије.

Да би боравио у том имагинарном простору, човеку су потребни реални ресурси. Отуда то није за свакога. Идеални становник постмодерне Аркадије био би разборити рентијер, који се труди да не рекламира своју себичност. Али ни он није сасвим безбедан: уколико му из најразличитијих могућих разлога рента буде угрожена, судариће се са реалношћу Поретка. Неће имати од

чега да живи; оне *три кошнице* су ту због риме, а не да би га нахраниле.

Занимљиво је да се утопија скоро увек тражила на острвима, од Платонове Атлантиде, преко Утопије Томаса Мора, Робинсоновог острва код Данијела Дефоа, до данашњих Хаваја, Мадеире, Канара... Све су то места која обећавају лагодну свакодневицу, са идеалном климом, окружена океаном, удаљена чак и у данашњем свету чије димензије је скратио развој ваздухопловства. Представа живота на острву укључује извесну децентрираност, изолованост или одмак у односу на контролисани живот на копну, у крајњој линији одмак од цивилизације, у облику дивљих племена или гусарских насеобина. И још нешто: утопије приказују оне који живе на острвима или невинијим, или мудријим од цивилизованих – у првом случају, они су сретнији јер живе у блаженом незнању, а у другом случају су сретнији јер поседују право знање. Овде се поново се као кључ за срећу појављује однос према знању карактеристичан за просвећеност. Али иако су једним делом сигурно утемељене на идеалу просвећености, утопије се не могу једноставно уклопити у његове оквире. Оне су производи човекове фантазије, а не сувог, аналитичког разума. Оне су ствар наших жеља, а не обећања која могу да буду испуњена или неиспуњена. Онај ко се неопрезно препусти њима, на добром је путу да изгуби све – да никада реално не достигне жељено утопијско стање, али да зато трајно и неповратно оштети прилике свог садашњег стварног живота.

Субјективност које се све то тиче је индивидуална, а не колективна. Више не говоримо о сталежима нити класама, већ о атомизованим појединцима. Али и ту је могућ одређени облик уопштавања: онај који се односи на оно типично у индивидуалној позицији или понашању. А то значи да је о том понашању могуће теоретисати. Утешно је то што још увек можемо да уочимо симптоме,

премда не и да пројектујемо оздрављење. Мишљење је остало способно за дијагностику, али не и за терапеутику. Индивидуални хоризонт, чак и посматран у оквирима оног типичног, начелно је ограничен и увек је мањег обима од заједничког хоризонта.

То може да се приговори и позицији са које је написан овај кратак оглед о срећи и незнању. Она свакако није вредносно неутрална према његовом садржају и формулацијама, али је ограничена. Која је, чија је то позиција? Новопеченог пчелара, осиромашеног рентијера, или, можда, змијоликог циника? Који типични лик пише овај текст? И ко га чита?

https://doi.org/10.46793/IstorijaNP.149S

Јелена Стакић

ФУСНОТЕ, ДА ИЛИ НЕ, И ЗАШТО ДА А ЗАШТО (ДА) НЕ

Апстракт: Шта значи скромна, курзивом исписана скраћеница прим. прев. у дну странице неке књиге? Означава, наравно, фусноту коју је преводилац ставио уз неко место у свом преводу, будући да неки текстови, од самог настанка књиге као предмета, захтевају додатна објашњења. У овом раду (који се заснива искључиво на ауторкином личном искуству) говори се о потреби за фуснотама и неким њиховим врстама, као и о сувишности фуснота, што је илустровано примерима из превода других преводилаца; такође и о начинима на које се нашим читаоцима недовољно јасан страни текст може приближити и без фуснота.

Кључне речи: кодекс, фусноте, сликовити изрази, дух језика, Ронкони, Ани Ерно, Харпер Ли, Бен Андони.

Недавно сам преводила дело мултидисциплинарног француског научника Филипа Ронконија о настанку књиге као предмета (Filippo Ronconi, *Aux racines du livre, Métamorphoses d'un objet de l'Antiquite au Moyen Âge*). За мене је то била потпуно нова област коју сам откривала

© 2026 by Institute of European Studies | Creative Commons License: CC BY 4.0

полако, с напором и радозналошћу, а неке теме развијене у првом делу књиге навеле су ме на размишљање о нечему што занима сваког преводиоца и о чему сам већ писала: о преводиочевој фусноти.

Ево шта каже Ронкони (мало цитирам, мало парафразирам): Иако обичај писања бележака (анотација) на маргини није нов, заједничка друштвена појава постао је тек пошто се проширио кодекс... Наравно, постојали су и анотирани свици: у 3. столећу п.н.е у Александријској библиотеци развијен је био сложени систем знакова за напомене; општије гледано, читаоци нису пропуштали да на просторима који су раздвајали ступце на свицима укажу на одломке оцењене као занимљиве. Дешавало се чак да се свицима додају истинске белешке, понекад тако дугачке да су прелазиле на иначе неисписивану полеђину... Стари коментари су приликом преписивања обично били преписивани на посебне свитке, и тек су са ширењем кодекса били убацивани на њихове маргине... Процес је отпочео рано: већ од 4. столећа велик број кодекса садржао је тумачења, напомене на маргини оних текстова чије је читање изискивало помоћ, због њихове замршености, на пример. Тако је промењена сама природа књиге и она је постала мешовити преносник у ком су били удружени текстови и коментари. Веровати да је та промена потекла само од техничке новине каква је била књига са страницама било би помало наивно. Епоха током које се та промена догађала одликовала се огромним социо-културним преображајима. У таквим околностима читаоци су наилазили на све веће тешкоће да схвате нека дела, посебно она најстарија, чији је језик бивао све даљи од оног који се користио у њихово време. У том смислу, присуство експликативних коментара показало се као кључно.

Како у давна времена, тако и данас. Да није преводиочевих напомена у дну стране преводи неких књига не

би били разумљиви или приступачни већини читалаца. Овде убацујем малу заграду: преводећи први Сингеров роман *Соӣона у Горају* учинило ми се да уз занимљиву фабулу и блиставо приповедање писац описује, значи и овековечује културу која више не постоји, људе који више не постоје (и на језику који више не постоји, како је сам говорио – И.Б. Сингер је, наиме, писао на јидишу, али се његова дела преводе на енглески, а с енглеског на све остале језике), тако да сваки гест, свака радња има и антрополошко или религијско значење. Потрудила сам се да откријем што више таквих значења. Роман не би отрпео фусноте, оне би већ својим бројем ометале читање. Направила сам мали глосар на крају књиге, заузео је тридесет страна. Такви глосари, предговори, посебан критички апарат доприносе, ако нису и неопходни, пријему књиге. Али да се вратим фуснотама.

Изложићу два случаја за које лично знам. Мени, противници фуснота, пре петнаесетак година запала су за око два превода препуна белешки у дну стране. Преводилац је у оба случаја био Дејан Ацовић, ког у оно време нисам познавала, а књиге о средњовековном Константинопољу, његовом освајању и посланствима у њега. Аутори – савременици збивања, језици латински, старофранцуски... Захваљујући преводиоцу и његовим исцрпним објашњењима уз текст – који су несумњиво плод напора већег него што је уложен у сам превод, али који без претходне радозналости, ерудиције и умешности да се одабере оно што је заиста важно не би могли настати ни уз какав напор – добили смо књиге које с лакоћом могу читати сви које занимају њихове теме, и из њих научити више него што су њихови аутори понудили. У њихово време читалаца је било мање и били су учени, а време и догађаји ближи, тако да су им објашњења била мање потребна него данашњим читаоцима. Данас би без фуснота те књиге биле само извор за истраживаче или

писце неких нових штива. Морала сам да признам да је то врста фуснота која обогаћује изворник, која с њим чини нову целину. Резултат је књига блиска савременом читаоцу. Изврстан стил и преведног и написаног да и не помињем.

Књига може бити далека и слабо разумљива читаоцу и ако је он временски, па и географски близак аутору преведене књиге. Познајем преводиоца књижевности са српског, хрватског итд. језика на албански, Бена Андонија. Досад је превео четрдесетак књига. Међу ауторима су Меша Селимовић, Милорад Павић, Васко Попа, Данило Киш, Даша Дрндић, Драган Великић... да не набрајам. Андони своје преводе обогаћује великим експликативним апаратом у виду фуснота. Албанија је дуго била одвојена од света, од Југославије посебно, а са Србијом ни сад односи нису неки. Андони тврди да би његови преводи без фуснота били сасвим неразумљиви албанским читаоцима. И још, да је његов рад на фуснотама прави истраживачки рад. А ја верујем, не могу да докажем јер не знам албански, да је његов приступ обојен и лично. И избором дела које ће преводити (многа предлаже сам) и одређивањем онога што сматра да треба објаснити, а и самом формулацијом фусноте. Његови преводи с белешкама нису нове књиге, него допринос упознавању и зближавању народа. Фусноте имају великог удела у томе.

У овим случајевима нема ни говора о преводиочевом незнању, напротив. Преводилачке фусноте, међутим, могу бити и одраз незнања. Пре више деценија писала сам о преводилачким фуснотама (Ј.С. *Жедни преко воде*, БМГ, Београд, 2001) и притом употребила једну доскочицу коју колеге и данас понављају. Шта све значи оно *прим. прев.* у дну стране? Примедба преводиоца, да, али не само. Преводиоци се труде да преведу све, и оно што им се чини непреводиво. Понекад, међутим... сад

цитирам некадашњу себе: „Преводилац је озлојеђен и ојађен кад наиђе на нешто што му у сопственом преводу никако не држи воду. У таквим тренуцима чини му се да је његов превод мањкав и тад се, обесхрабрен, одлучује да у фусноти објасни спорно место и то објашњење потпише с поменутим курзивним и скраћеним *прим. прев*.

Колико је његов првобитни утисак о неопходности фусноте као признања преводилачке немоћи био исправан или не - то показује време. Верујем да нисам једина која се неких својих фуснота стиди исто колико и некад направљених преводилачких грешака. Јер, фуснота открива како преводиочево знање, тако и његово незнање. Оно за шта сам некад веровала да припада категорији непреводивог, или подаци које сам себи разјаснила мукотрпним копањем по другим књигама (ово сам писала у време кад није било компјутера, још мање интернета) било је у ствари само нешто што у оно време нисам знала, а требало је да знам, и да претпоставим да ће и читаоци знати. И да, према томе, фуснота уопште није била потребна. Фусноте које смо саставили, дакле, откривају не само нашу преводилачку немоћ него и наше незнање, нашу недовољну обавештеност.

Али, и сујету. Посрећи нам се па успешно решимо и најсложенији преводилачки проблем те све клизи као по лоју, а ми ипак интервенишемо с *прим. прев*. Тад то не значи 'примедба преводиоца', него позив: примети превод(иоца). Примети како је сјајно превео тако тешко место, примети како је учен, паметан, примети како он све може."

Доскочица се примила. И данас чујем како је колеге понављају у разним приликама. Поступак је, дакле, препознат. Много је година прошло од тада, много се искуства накупило. Заборавила сам на друго једно место у истом тексту, а данас ми звучи пророчки. Ево опет

аутоцитата, не верујем да бих данас могла да срочим бољи исказ.

„Покушавам да будем поштена и према себи, и према аутору, и према читаоцима. Поштена према себи – то значи да не приморавам себе да се претерано напрежем да бих остварила неки преводилачки подвиг за који ћу једног дана утврдити да и није био неки подвиг; мислим да преводилачку енергију, као и сваку енергију, треба трошити рационално – те ако се кратким објашњењем уместо насилним превођењем може уштедети много енергије која се може употребити корисније, онда треба тако и поступити. У ком случају треба урадити овако, а у ком онако, ствар је искуства, али и расположења или стицаја околности."

Стижем до своје праксе, превода *Година* Ани Ерно. Невероватна књига, читаоцима млађим од шездесет лета углавном занимљива по структури, не и садржају. А мени је било најузбудљивије то ШТА о чему она говори, а не оно КАКО. А то ШТА је великим делом било недовољно разумљиво. Препуно догађаја, имена, предмета на које су и сами Французи вероватно заборавили. Лепо је Теофил Панчић својој анализи те књиге (*Време,* девети новембар 2023) дао наслов „Сјајна инвентура епохе". Епохе, ни француске ни неке друге. Да бих књигу приближила нашим читаоцима урадила сам нешто што никад не радим и што сматрам недопустивим – у сваком случају осим у овом.

Наиме, сматрам да преводилац не сме ништа да дописује. А мој превод *Година* је пун неприметно уметнутих објашњења. Бојим се да ни сви Французи више не знају ко су и шта су биле особе, догађаји, наслови који се помињу. Потрудила сам се и испред имена додавала по реч, две: историчар, глумица, радио-водитељ... слично и за догађаје, емисије, филмове... макар да наш читалац добије оно што у психологији зову „дирекција". Имала

сам на располагању хрватски и енглески превод. У хрватском мање, а у енглеском преводу је постојао не мали број таквих интервенција. Нису све биле исте као моје: нису сва места једнако нејасна и нашим и англоамеричким читаоцима... Као ни читаоцима различитих генерација. Ауторка и ја смо иста, и мени су многа места од прве била јасна, или сам се одмах присећала аналогних, па и истовремених збивања код нас. Та наша генерација је, међутим, у одласку, а књига остаје млађима.

А фусноте, против којих сам и даље, али не онаквих о каквима сам говорила малочас, и даље избегавам. Да сам ово што сам уметала у текст стављала у фусноте, књига у мом преводу била би нечитљива. Дакле фусноте сам саставила само две: на почетку је мото из Чеховљевог комада *Три сестре*. У првој фусноти написала сам чији је превод који сам преузела. А друга: сматрала сам да реч *chienlit* из чувене Де Голове изјава маја '68 . – *„reforme oui, chienlit non"*, која је заправо непреводива, а као таква важна у контексту, захтева објашњење. И дала сам га: *„Chienlit,* реч која потиче још из Раблеовог доба и први пут је употребљена у *Гаргантуи и Пантагруелу*. Некад је означавала лик из Париског карневала, оног ко се усрао у кревет *(chie-en-lit*); лик је дефиловао у карневалској поворци у кошуљи од страга умрљаној сенфом. Касније се израз, у женском роду, усталио за неред, гужву. У речи је, иначе садржано и *chien* – пас, и *lit* – кревет. Године 1968. Де Гол је, реагујући на велике студентске демонстрације, оживео ту стару реч изјавивши "Реформа да, *chienlit* не!".

Да завршим с неколико преводилачких недоумица које би се можда (само можда...) могле разрешити фуснотом: неке слике које изрека на језику с ког преводимо дивно изражава напросто нестану кад ту изреку преведемо не дословно, него у духу нашег језика. Каже се на енглеском како не можеш упознати човека док

не прошеташ у његовим ципелама (Парафраза из дела *Убити пticу ругалицу* Харпер Ли). А код нас би се пре рекло „док ниси у његовој кожи“.

Сад, не само што је у туђе ципеле могуће и буквално ући, а у туђу кожу није, него се та два израза и суштински разликују. Обујеш туђе ципеле и прошеташ у њима – симболично се крећеш где и власник обуће, видиш што и он, стичеш искуства која и он – па тако разумеш, упознаш и њега. Ципеле су нешто што у човека уноси туђе искуство споља.

А бити у туђој кожи – то значи постати неко други, бити у његовој кожи, па ти, рецимо, прети што и њему („не бих му био у кожи“...). Никаквог позитивног призвука, а ни стицања било чега споља. А још кад писац такву слику примени буквално и настави је кроз целу књигу (као Харпер Ли у *Ругалици*) – шта преводилац да ради? Ја мислим да би ту фуснота стајала, што рекли мангупи, „ко пилету мидер“, и зато сам у преводу задржала израз, дословно.

Можда је боље понешто превести дословно иако израз наизглед сличног или истог значења постоји и у нашем језику. Јер у изразу на изворном, који се и кад је буквално преведен правилно разуме, постоји нека слика, асоцијација, веза која се у исправном преводу „у духу нашег језика“ изгуби. То не штети превише смислу, али га мало осиромашује, или искривљује. А преводиоцу жао... Фуснота, дух нашег језика, или несметано читалачко уживање – питање које се решава од случаја до случаја, од преводиоца до преводиоца.

Сетила сам се једног примера, можда необичног у овој прилици. У француском преводу књиге Александра Хемона *Питање Бруна*, који је на енглески преведен као *Question of Bruno*, а са енглеског на француски под насловом *De l'esprit chez les abrutis*, налази се и превод израза „као на длану“: јунаку једне од прича су показали

место с ког су „четници“ тукли Сарајево јер се одатле видело „као на длану“. Не знам како је то писац дао на енглеском, али тачно се осећа шта је хтео да каже. Преводилац на француски вели да су одатле „видели Сарајево као свој длан“, значи јасно, као да је близу. „Као на длану“, пак, значи јасно, и као да је понуђено, без одбране: сад на длану, трен касније у шаци. То ме је и навело на размишљање: да ли при превођењу сачувати слику, разрадити је можда, или остати на првој, лако ухваћеној лопти. Да остане она асоцијација на нешто лако доступно? Или да буде као што се каже на језику превода. Овде стајем, јер таквих недоумица има много... због њих неки тврде да је свака књига заправо непреводива. А преводиоци онда питају у чему читаоци уживају кад читају књигу у преводу с језика који не познају...

https://doi.org/10.46793/IstorijaNP.158A

Михаел Антоловић*

О СРПСКОЈ РЕЦЕПЦИЈИ „ШКОЛЕ АНАЛА“ – транслација, адопција и апропријација француске „нове историје“

Резиме: Полазећи од чињенице да је француска „школа Анала“ представљала најзначајнији правац у историјском мишљењу 20. века и да је утицала на главне токове европске и светске историографије, у раду се анализира њена српска рецепција током претходних седам деценија – динамика којом се она одвијала, њени најзначајнији актери (аутори, преводиоци и издавачи) као и прихватања и отпори који су пратили њену адопцију у српској историографији. Напослетку, у виду закључка, назначени су они српски историчари и историчарке у чијем раду је утицај „школе Анала“ највидљивији.

Кључне речи: „школа Анала“, српска историографија, рецепција, преводиоци, издавачи.

Француска „школа Анала“ представљала је, несумњиво, најутицајнији правац у историјском мишљењу у

* ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1344-9133
antolovic.michael@gmail.com

© 2026 by Institute of European Studies | Creative Commons License: CC BY 4.0

20. веку који је извршио темељан преображај традиционалне, наративне историје о истакнутим личностима политичког живота (histoire événementielle) у проблемски усмерену историју са широким, интердисциплинарним приступом. Настала из круга сарадника часописа *Анали за економску и друштвену историју* (Annales d'histoire èconomique et sociale) који су покренули Марк Блок (1886–1944) и Лисјен Февр (1878–1956) у Стразбуру 1929, „школа" је током међуратног раздобља представљала побочан правац у француској историографији, изразито критичан према њеном главном току. Надовезујући се на ранија настојања за „научном синтезом" која су почетком 20. века заговарали Франсоа Симјан и Анри Бер као и истакнути белгијски медиевиста Анри Пирен (1862–1935), Блок и Февр су се руководили намером да историја као наука постане релевантна за проблеме друштва у коме делује. Из тог разлога су на страницама *Анала* убрзо окупили економисте, социологе, психологе, географе, демографе, етнологе, лингвисте и научнике других профила (укључујући и оне из области природних наука) који су могли бити од помоћи у сазнавању људске историје у њеном тоталитету. На тај начин, „очеви оснивачи" су формулисали својеврсни програм „нове историје" који је обухватао – на шта је упућивао већ и сам поднаслов новопокренутог часописа – економију и друштво као оквире унутар којих се одвија „стварни" историјски живот. Ова настојања постепено су проширила предмет историјских истраживања са традиционално схваћене политичке и дипломатске историје на бројна, раније потпуно неоправдано занемарена подручја људског живота. Ипак, конституисање „школе" (како су је првенствено перципирали посматрачи са стране а не и сами историчари окупљени око *Анала*) и њен тријумф над традиционалном историјом наступио је тек након Другог светског рата, њеном

институционализацијом у виду чувеног Шестог одељења Практичне школе високих студија (École pratique des hautes études) и, нарочито, деловањем Фернана Бродела (1902–1985). Захваљујући своме превратничком делу *Медитеран и медитерански свет у време Филипа II* (1949), Бродел је постао најутицајнији француски историчар 20. века који је, истовремено, својим личним ауторитетом суштински допринео етаблирању „школе Анала" како у француским тако и у светским оквирима. Крајем 60-их и почетком 70-их ступила је на сцену трећа генерација припадника ове „школе" која је њену парадигму додатно проширила како у тематском тако и у теоријско-методолошком погледу (у виду историје менталитета, жена, приватног живота, природне средине итд.).[217] Данас, готово пуно столеће од оснивања часописа по коме ће понети име, „школа Анала" више не зрачи оним привлачним сјајем као раније нити ужива статус најиновативнијег правца у савременој историографији која је, у међувремену, постала изразито плурална . Ипак, несумњиво је да је „школа", по речима једног од њених најбољих познавалаца, британског полихистора Питера Берка, спровела „француску историјску револуцију" и трајно преобразила историјску науку и у

217 О „школи *Анала*" видети: Traian Stoianovich, *French Historical Method. The* Annales *Paradigm* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1976); Peter Burke, *The French Historical Revolution: The Annales School, 1929-89* (Cambridge, UK: Polity Press, 1990)=Питер Берк, *Француска историјска револуција. Школа* Анала *1929–1989*, превео с енглеског Бранко Момчиловић (Сремски Карловци, Нови Сад: ИКЗС, 2011); André Burguière, *Annales School: An Intellectual History* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2009); Lutz Raphael, *Die Erben von Bloch und Febvre. Annales-Geschichtsschreibung und nouvelle histoire in Frankreich 1945–1980* (Stuttgart: Klett-Cotta, 1994); А. Я. Гуревич, *Исторический синтез и школа «Анналов»* (Москва: Университетская книга, Центр гуманитарных инициатив, 2014[2]).

теоријско-методолошком и у тематском погледу, остваривши интердисциплинарну сарадњу дужу од осам деценија што представља „феномен без премца у историји друштвених наука“.[218]

Иако Блокова и Феврова настојања нису остала незапажена, ипак је шира рецепција „школе Анала“ у европској а потом и у светској историографији отпочела тек током „Броделовог раздобља“ тј. у деценијама након Другог светског рата.[219] У том смислу, ни српска и југословенска рецепција француске „нове историје“ (*nouvelle histoire*) није представљала изузетак. Како је то показао Бранимир Јанковић у својој акрибичној монографији, модернизација југословенске историографије током 70-их и 80-их година 20. века одвијала се, првенствено, у знаку рецепције „школе Анала“ – прво превођењем радова појединих утицајних историчара из овог интелектуалног круга а затим прихватањем појединих теоријских модела и методолошких приступа од стране (упадљиве мањине) иновативно усмерених историчара у социјалистичкој Југославији.[220] Ово посебно имајући у виду да је „школа Анала“ била прихватљива и са становишта тадашње службене југословенске идеологије – иако није била марксистичка, она је својом усредсређеношћу на истраживање друштвених и економских односа била блиска „материјалистичком тумачењу историје“ за разлику од различитих облика „буржоаске идеалистичке“ историографије. Осим тога,

218 Peter Burke, *The French Historical Revolution: The Annales School, 1929-2014* (Cambridge, UK; Malden, MA: Polity Press, 2015), 142.

219 Видети поједине прилоге у зборнику *Annales in Perspective: Designs and Accomplishments*, Vol. 1, ed. by Drago Roksandić, Filip Šimetin Šegvić, Nikolina Šimetin Šegvić (Zagreb: CKHIS, FF Press, 2019).

220 Branimir Janković, *Mijenjanje sebe same: preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma* (Zagreb: Srednja Europa, 2016).

свакако ваља указати и на чињеницу да је Бродел одржавао контакте са појединим југословенским историчарима, у првом реду са Јорјом Тадићем,[221] као и да је хрватска историчарка Мирјана Грос – након упознавања са *Аналима* на X међународном конгресу историјских наука у Риму 1955. – током наредних деценија истрајно радила на промовисању ове „школе" унутар заједнице тадашњих југословенских историчара видећи у њој својеврсну „авангарду тадашње хисториографије".[222]

Почеци рецепције – између наклоности и ниподаштавања

Имајући у виду поменуте околности, не изненађује да је већ крајем 50-их година започела и непосредна рецепција утемељивача „школе Анала". Реч је о објављивању српскохрватског издања књиге *Феудално друштво* Марка Блока у преводу хрватског медиевисте Мирослава Бранта 1958. године.[223] Ова књига, изворно објављена 1939/40, учинила је свога аутора једним од најутицајнијих историчара 20. века док је она сама у међувремену постала једно од класичних дела савремене

221 Filip Šimetin Šegvić, Tomislav Branđolica, "The Mediterranean, Dubrovnik, Braudel", in *Annales in Perspective: Designs and Accomplishments*, Vol. 1, ed. by Drago Roksandić, Filip Šimetin Šegvić, Nikolina Šimetin Šegvić, 367–381.

222 Mirjana Gross, *Izabrani radovi*, prir. Dora Kosorčić (Zagreb: Srednja Europa, 2022), str. 242; Mirjana Gross, „O francuskoj sociološkoj historiografiji", *Jugoslavenski istorijski časopis*, 4 (1963), 57–72; Michael Antolović, „'Što dalje od uske političke historije' – Mirjana Gross i modernizacijska stremljenja u jugoslavenskim historiografijama (1960–1991)", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 54, 1 (2022), 47–65.

223 Marc Bloch, *Feudalno društvo*, preveo Miroslav Brandt (Zagreb: Naprijed, 1958).

медиевистике. Иако је *Феудално друштво* убрзо уврштено у обавезну литературу на студијама историје широм тадашње Југославије, она није побудила пажњу стручне јавности – наиме, о њој није објављен нити један приказ у стручној периодици и, временом је, „пала у заборав".[224] Утолико је значајније што је први (и све до данас једини!) исцрпни осврт на Блока и његово место у савременој историографији написао млади асистент новосадског Универзитета, Чедомир Попов, у поводу српског превода његовог чувеног програмског списа *Одбрана историје или занат историчара*.[225] Написано током Другог светског рата а објављено постхумно, ово Блоково дело појавило се у београдском часопису *Трећи програм*, у тематској свесци под називом „Историографија и њени методи". У истој свесци објављен је и теоријско-методолошки рад посвећен историји менталитета из пера Жоржа Дибија (1919–1996), припадника тада најмлађе, треће генерације „школе Анала".[226] Док је Дибијев текст морао представљати потпуну екстраваганцију из перспективе велике већине тадашњих српских (али и југословенских) историчара, другачије је било са Блоком. Његов оглед о „занату историчара" – у коме је изнео пледоаје за „нову историју" која мора нужно бити интердисциплинарна како би обухватила што различитије димензије човековог живота у прошлости – у потпуности је кореспондирао са настојањима млађе генерације српских историчара за превазилажењем

224 Neven Budak, „*Anali* u hrvatskoj historiografiji. Borba za modernizaciju povijesne znanosti", u *Zbornik Mirjane Gross. U povodu 75. rođendana*, ur. Ivo Goldstein, Nikša Stančić, Mario Strecha (Zagreb: Filozofski fakultet, Zavod za hrvatsku povijest, 1999), 464.

225 Mark Blok, „Odbrana istorije ili zanat istoričara", prevela Kaća Samardžić, *Treći program*, god. 2, br. 2 (1970), 329-460.

226 Žorž Dibi, „Istorija mentaliteta", preveo Branko Jelić, *Treći program*, god. 2, br. 2 (1970), 303–328.

ограничења традиционалне „догађајне историје“ те за модернизацијом историографије и њеним теоријским и методолошким развојем.[227] Управо у том контексту Блока и његово дело приказао је Чедомир Попов.[228] Полазећи од чињенице да његово име „није познато нашој широј интелектуалној јавности“, Попов је Блока представио као једног од родоначелника тзв. социолошке историографије у којој је видео „интелектуалну појаву европског формата“, истина, уз ограду према његовом „идеалистичком схватању“ историје.[229] Са Поповљевим изразито информативним иако критички интонираним приказом Блоковог разумевања историје и „заната историчара“ уједно се исцрпела дања рецепција „очева оснивача“ – рецепција другог утемељивача школе, Лисјена Февра, уследила је тек након четврт века. Међутим, свакако заслужује пажњу чињеница да је, као наставак модернизацијских настојања у српској и југословенској историографији, већ наредне године организован научни скуп „Историја и друге науке“. Саопштења са овог скупа такође су објављена на страницама *Трећеī ūроīрама* и јасно показују да су поједини српски историчари, пре свих Сима Ћирковић, Андреј Митровић и Радован Самарџић, испољавали снажан интерес за „школу Анала“ и њене теоријско-методолошке иновације.[230]

Међутим, ови релативно повољни услови за рецепцију нису дуго потрајали будући да је „пролом историје“

227 „Simpozijum Trećeg programa: Istoriografija i njeni metodi“, *Treći program*, god. 2, br. 2 (1970), 185–328.

228 Чедомир Попов, „Чему служи историја? (над књигом Марка Блока Одбрана историје или занат историчара, Трећи програм Радио-Београда, св. 5, пролеће 1970“, *Летоūис Маūице сūūске*, год. 147, књ. 407, 1 (1971), 105–117.

229 *Исūо*, 105.

230 „Naučni skup u Trećem programu: Istorija i društvene nauke“, *Treći program*, God. 3, br. 2 (1971), 305–497.

почетком 80-их година потиснуо модернизацијска настојања у српској и југословенској историографији у други план док су у средиште историографског дискурса, и историјске културе у целини, избиле национално-политичке теме, нарочито оне које су доводиле у питање службену политику прошлости.[231] У том смислу карактеристична је оцена Симе Ћирковића да „имамо историјско интересовање из гусларске епохе, а на другој страни се трудимо око авангардне историографије".[232] Када је реч о потоњем, Ћирковић је, несумњиво, имао на уму управо француску „нову историју" и њен приступ прошлости „са искуствима и појмовним инструментима модерних друштвених наука".[233] Истовремено, свакако је од значаја и чињеница да су иновативна стремљења појединих српских историчара – који су попут Симе Ћирковића, Андреја Митровића, Бранка Петрановића али и припадника млађе генерације попут Ивана Ђурића и Ђорђа Станковића, представљали *crème de la crème* тадашње не само српске већ и југословенске историографије у целини – наилазила на снажан отпор већине историчара који су имали изразито традиционалистичке погледе на историјску науку. О њиховом односу према модернизацијским стремљењима у историографији сликовито сведоче омаложавајући судови политички, иначе, утицајних историчара Богумила Храбака и Бранислава

231 Коста Николић, *Прошлост без историје. Полемике у југословенској историографији, 1961-1991: главни токови* (Београд: ИСИ, 2003). Jasna Dragović-Soso, *Spasioci nacije: intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, prevela Ljiljana Nikolić (Beograd: Fabrika knjiga, 2004).

232 Sima M. Ćirković, *Živeti sa istorijom*, prir. Vlastimir Đokić (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava, 2020), 449.

233 Sima M. Ćirković, „Reč čitaocu", u Jacques Le Goff, *Srednjovekovna civilizacija zapadne Evrope*, prevela Dobrila Stošić (Beograd: Jugoslavija, 1974), 16.

Ђурђева. Истичући своју чврсту привржености „марксистичком схватању историје“, обојица су револтирано одбацивали „школу Анала“, односно, „такозвану структуралну историју“, као облик „буржоаске историографије“ и критиковали тобожњу „помаму за аналистичком платформом“ која је завладала међу „младим и необавештеним“ југословенским историчарима.[234] Наравно да се није радило ни о каквој „платформи“ а још мање о „помами“ за „француском социолошком историографијом“ која до средине 80-их година једва да је и доживела икакву значајнију рецепцију већ је првенствено реч о реакцији историчара – који су у својој личности спајали изразити методолошки конзервативизам и идеолошку ригидност – на сваки покушај модернизације историографије видећи у томе одступање од прописаног марксистичког „вјерују“. Истовремено, поменута реакција сликовито сведочи о укупном идеолошком амбијенту који је великим делом одређивао српску и југословенску историјску културу у време позног социјализма и у којој се одвијала и рецепција „школе Анала“.[235]

Откриће Фернана Бродела и „дугог трајања“

У међувремену, српска (и југословенска) историографија и, шире, друштвене науке, упознале су Фернана Бродела – током прве три послератне деценије он није

234 Bogumil Hrabak, „Interpretacija istorijskih izvora kao faza tradicionalnog istorijskog metoda“, U *Metodologija savremene istorije*. Saopštenja sa Okruglog stola održanog 17. i 18. decembra 1985. u Beogradu (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1987), 20–42; Branislav Đurđev, „Na zastarelim stranputicama“, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1-2 (1988), 163–175.

235 Branimir Janković, *Mijenjanje sebe same: preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*, 124–128.

био само најутицајнији представник друге генерације „школе Анала“ и њен неспорни „шеф“ већ је „школу“ начинио најутицајнијим правцем у светској историографији. Бродел је био први „аналиста“ о коме се још раних 50-их година 20. века писало у југословенској историографији будући да објављивање Броделовог монументалног дела *Медитеран и медитеранском свету у време Филипа II* није промакло добро обавештеном Вуку Винаверу. На страницама новопокренутог *Историског гласника* он је 1951. објавио веома садржајан приказ овог „стандардног дела“ које обухвата „географску, социјално-економску и политичку историју базена Средоземног мора у другој половини XVI века“, оценивши да је Бродел пружио „логички изведену ... са низом нових схватања и у слободној, широкој интерпретацији обухваћену слику Медитерана“.[236] Сличног мишљења био је и Богумил Храбак који је нешто доцније у загребачком *Хисторијском зборнику* оценио да је Бродел аутор „изванредне синтезе“. Међутим, у приказу невелике књиге о бродској трговини у Ливорну у 16. веку коју је Бродел објавио у коауторству са Руђером Романом, Храбак је изнео суд да је реч о „симпатичном“ делу „фрагментарног карактера“ које показује „све добре и све лоше особине савремене грађанске историографије на Западу“, замеривши ауторима да нису довољно упознати са грађом Дубровачког архива.[237] Напослетку, појава другог, допуњеног издања Броделовог дела средином 60-их година била је пропраћена кратком информацијом Ранка Мастиловића у којој је истакнуто да оно представља „'тоталну историју'

236 Вук Винавер, „Fernand Braudel, La Méditerranée et le Monde Méditerranéen a L'Epoque de Philippe II, Paris 1949“, *Историски гласник*, 1-2 (1951), 125–128.

237 Bogumil Hrabak, „F. Braudel i R. Romano, Navires et marchandises a` l'entrée du port de Livourne (1547–1611), Paris, Armand Colin, 1951, p. 125“, *Historijski zbornik*, Vol. 9, No. 1-4 (1956), 231–232.

једног региона, јединство историје, географије и политичке економије".[238]

Још пре но што је постао један од четрдесет „бесмртника" Француске академије, Бродел је изабран за иностраног члана Српске академије наука и уметности 1965. године.[239] Ипак, са изузетком једног методолошког текста о односу историје и социологије објављеног у зборнику који је уредио истакнути француски социолог Жорж Гурвич[240] и који је, по свему судећи, остао потпуно незапажен међу историчарима, Броделова дела и даље нису превођена у тадашњој Југославији. Упркос томе што је Бродел током 60-их и 70-их година био несумњиво најугледнији и најутицајнији историчар на свету, преводи његових радова на српски (српскохрватски) језик уследили су готово две деценије доцније: прво је, залагањем Мирјане Грос, 1983. на страницама загребачког *Часописа за суврему повијест* објављен превод његовог теоријског чланка посвећеног концепту „дугог трајања"[241], наредне године су *Видици*, „часопис београдских студената за културу, књижевност и друштвена питања", објавили расправу о појму друштва[242] заједно са кратким али веома информативним пратећим текстом

238 Ранко Мастиловић, „Fernand Braudel, La Méditerranée et le Monde Méditerranéen a L'Epoque de Philippe II, Seconde édition revue et augmentée, Paris 1966", *Историски гласник*, 2 (1969), 161–162.

239 Сима Ћирковић, „Фернан Бродел (Fernand Braudel): 24. август 1902–27. новембар 1985", *Годишњак Српске академије наука и уметности*, 43 (1986), 531–533.

240 Fernand Braudel, „Historija i sociologija", u Georges Gurvitch (ur.), *Sociologija*, sv. 1, prevele Alka Škiljan i Vjera Svete (Zagreb: Naprijed, 1966), 94–110.

241 Fernand Braudel, „Historija i društvene nauke – dugo trajanje", preveo Drago Dujmić, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 15, No. 2 (1983), 99–122.

242 Fernan Brodel, „Društvo ili 'skup skupova'", prevela Jagoda Krivokapić, *Vidici*, 4-5 (1984), 163–184.

Душана Батаковића о Броделу и његовом разумевању историје,[243] да би, потом, *Марксизам у свету* – „часопис превода из стране периодике и књига" у издању Издавачког центра „Комунист" – објавио текст „Капитализам и материјални живот 1400–1800".[244] У поменутом контексту, пажњу свакако заслужује чињеница да су 1987. угледни југословенски економисти Душан Пирец и Миомир Јакшић приредили хрестоматију *Светски капиталистички систем* посветивши је управо Броделу.[245] Хрестоматију је „отварало" обимно поглавље из Броделове књиге *Материјална цивилизација и капитализам* у преводу Мирослава Виторовића који је написао и веома садржајан прилог посвећен „великом научном делу Фернана Бродела". У језгровитом и компетентно написаном тексту, Виторовић је, осим најважнијих биографских података, апострофирао особености Броделовог разумевања историје, одлике његовог научног метода и, нарочито, значај његовог објашњења настанка модерне светске, капиталистичке економије.[246] Иако овај текст није потписао историчар већ веома обавештени дипломата и публициста он је, заједно са већ поменутим Батаковићевим текстом, био најсадржајнији текст написан о Броделу на српском језику. Коначно, и Сима Ћирковић је у поводу смрти Фернана Бродела, „неоспорно најутицајнијег историчара нашег столећа", представио његов

243 Dušan Bataković, „Shvatanje istorije u delu Fernana Brodela", *Vidici*, 4-5 (1984), 185–188.

244 Fernan Brodel, „Kapitalizam i materijalni život 1400-1800", preveo Zoran Jovanović, *Marksizam u svetu*, God. 13, br. 8-9 (1986), 29–62.

245 Fernand Braudel, „Podela prostora i vremena u Evropi", u *Svetski kapitalistički sistem: od privrede sveta do svetske privrede*, prir. Dušan Pirec i Miomir Jakšić (Beograd: Ekonomika, 1987), 59–127.

246 Miroslav Vitorović, „Veliko naučno delo Fernanda Braudela", u *Svetski kapitalistički sistem: od privrede sveta do svetske privrede*, prir. Dušan Pirec i Miomir Jakšić, 427–435.

животни и научни пут, његово особено место у светској историографији и изнео очекивање да ће његов „допринос развоју историјске науке порасти у значају кад се буде посматрао са веће удаљености“.[247]

Коначно, тек 1989. године појавио се превод Броделовог невеликог али важног дела *Динамика капитализма*. Била је то, уједно, и његова прва књига објављена на српском језику, у преводу Бранка Јелића и у издању новоосноване Издавачке књижарнице Зорана Стојановића у Сремским Карловцима.[248] Три године доцније, Српска књижевна задруга објавила је Броделове *Списе о историји*, у преводу Бранка Јелића, Иванке Павловић и Ксеније Јовановић[249] да би, потом, у преводу Светомира Јаковљевића и у издању београдске Геопоетике, био објављен његов оглед *Медитеран: простор и историја*.[250] Иако скромног обима, све три књиге су садржајем веома богате – у њима је Бродел на јасан и језгровит начин изнео готово све упоришне идеје на којима је заснивао своје разумевање историје као науке, историјског времена, „материјалне цивилизације“ и тумачење модерне европске и светске историје. Међутим, док је хрватски превод Броделовог приручника светске историје (тзв. „граматике цивилизација“) намењеног ученицима француских гимназија прошао у потпуности незапажено будући да је објављен уочи самог распада

247 Сима Ћирковић, „Фернан Бродел (Fernand Braudel): 24. август 1902–27. новембар 1985“, *Годишњак Српске академије наука и уметности*, књ. 43 (1986), 531–533.

248 Fernan Brodel, *Dinamika kapitalizma*, preveo Branko Jelić (Sremski Karlovci: Zoran Stojanović, 1989, 2022[2]).

249 Фернан Бродел, *Списи о историји*, превели Бранко Јелић, Иванка Павловић, Ксенија Јовановић (Београд: СКЗ, 1992).

250 Fernan Brodel, *Mediteran. Prostor i istorija*, preveo s francuskog Svetomir Jakovljević (Beograd: Centar za geopoetiku, 1995).

заједничке државе,[251] ове три књиге су – упркос (или управо због) свепрожимајуће кризе узроковане распадом Југославије – наишле на, иако ограничен, веома добар пријем у српској историографији. Био је то, извесно, знак њеног растућег интересовања за Бродела и, шире, за теоријска и методолошка питања историјске науке. О томе непосредно сведочи и то што је Андреј Митровић, као уредник новопокренуте едиције „Историјска мисао" Српске књижевне задруге, одлучио да едиција започне управо са објављивањем Броделових *Списа о историји.* У поговору овој књизи Митровић је као нарочиту вредност Бродела и његове „школе" истакао „тежњу за сазнањем целине историје".[252] Истовремено, Броделове књиге је веома позитивно вредновала и неколицина млађих историчара попут Софије Божић, Галине Јањушић, Бориса Кршева, Срђана Пириватрића, Данила Егеље и Станоја Бојанина.[253] Делујући у условима обележеним сломом раније обавезујуће марксистичке идеологије, ратом на простору бивше Југославије и изопштеношћу СР Југославије из међународне заједнице, тадашње

251 Fernand Braudel, *Civilizacije kroz povijest*, prevele Ljiljana Matković, Nataša Desnica Žerjavić, Vlatka Crković i Sanja Ravlić (Zagreb: Globus, 1990).

252 Андреј Митровић, „Историјски списи Фернана Бродела", у Фернан Бродел, *Списи о историји*, 371–383.

253 Софија Божић, „Фернан Бродел, Списи о историји, Београд, СКЗ, 1992", *Историјски гласник*, 1–2 (1993), 170; Галина Јањушић, „Фернан Бродел: Списи о историји, Београд, 1992", *Историјски часопис*, 39 (1994), 317–320; Кршев Борис, „Фернан Бродел: Списи о историји, Београд, 1992", *Зборник МС за историју*, 49 (1994), 216–218; Срђан Пириватрић, „Fernan Brodel, Mediteran. Prostor i istorija, Centar za geopoetiku, Beograd 1995", *Токови историје*, 1-2 (1996), 191–193; Данило Егеља, „Fernan Brodel, Dinamika kapitalizma, Sremski Karlovci 1989", *Историјски часопис,* бр. 42-43 (1995-1996), 469–470; Станоје Бојанин, „Fernan Brodel, Mediteran. Prostor i istorija, Centar za geopoetiku, Beograd 1995", *Историјски часопис*, бр. 42-43 (1995-1996), 467-469.

најмлађе поколење српских историчара је испољавало снажно интересовање за „нову историју“, односно, за иновативне теоријско-методолошке приступе у савременој историографији. Оно је у томе видело, по оцени Предрага Ј. Марковића, начин да се „одбрани угрожена рационалност и објективност историографије“.[254]

Континуирана транслација: од средине 80-их година 20. века до данас

Превођење Броделових дела представљало је део шире рецепције „школе Анала“ која је била оснажена током 80-их година 20. века. Наиме, након „откривања“ ове „школе“, наступило је извесно затишје те су током 70-их година на српски језик преведене само две, истина, веома значајне књиге историчара из круга *Анала*: у едицији „Велике цивилизације“ Издавачког завода „Југославија“ објављене су историографске синтезе Жака Ле Гофа *Средњовековна цивилизација западне Европе*[255] и Пјера Шонија *Цивилизација класичне Европе*.[256] Док је Шони био Броделова генерација, Ле Гоф је био припадник млађег поколења те је са превођењем његове синтезе уједно настављена рецепција тзв. треће генерације припадника ове „школе“ започета објављивањем Дибијевог огледа неколико година раније. Ипак, осим превода веома утицајне Ле Гофове књиге *Интелектуалци у*

254 Predrag Marković, „Teorijske knjige u srpskoj istoriografiji poslednje decenije 20. veka“, *Istorija 20. veka*, 2 (1994), 179–190.

255 Jacques Le Goff, *Srednjovekovna civilizacija zapadne Evrope*, prevela Dobrila Stošić (Beograd: Jugoslavija, 1974).

256 Pierre Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope*, preveo s francuskog Nikola Bertolino (Beograd: Jugoslavija, 1977).

средњем веку[257] и неколицине краћих текстова историчара из овог круга (Пјер Вилар, Еманиел Ле Роа Ладири),[258] континуирана рецепција отпочела је тек током друге половине 80-их година 20. века и то, по правилу, припадника треће генерације: реч је о преводима својеврсних историографских бестселера Жоржа Дибија *Витез, жена и свећеник*[259] и *Време катедрала*,[260] за којима су уследиле књиге Жана Делимоа[261] и Робера Мандруа[262] посвећене историји менталитета, Делимоова капитална синтеза *Цивилизација ренесансе*[263] и чувени *Монтају*

257 Jacques Le Goff, *Intelektualci u srednjem vijeku*, prijevod Nada Grujić (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1982).

258 Пјер Вилар, „Проблеми изградње социјалне историје (са Пјер Виларом разговарао Драго Роксандић)“, *Марксистичка мисао*, 4 (1982), 189–210; Pierre Vilar, „Za bolje razumevanje između ekonomista i istoričara“, prevela Frida Filipović, *Marksizam u svetu*, 12 (1983), 20–38; Еманиел Ле Роа Ладири, „Научност историје, историчност науке”, превео Зоран Стојановић, *Домети*, 43 (1985), 5–16.=*Човек у модерним наукама*, приредио Кшиштоф Михалски (Нови Сад: Књижевна заједница, 1986), 42–57.

259 Georges Duby, *Vitez, žena i svećenik: ženidba u feudalnoj Francuskoj*, s francuskog prevela Đurđa Šinko Depierris (Split: Logos, 1987).

260 Жорж Диби, *Vreme katedrala. Umetnost i društvo 980-1420*, preveo s francuskog Zoran Stojanović (Beograd: Nolit, 1989; Sremski Karlovci, Novi Sad: IKZS, 2007[2]).

261 Žan Delimo, *Greh i strah. Stvaranje osećanja krivice na Zapadu od XIV do XVIII veka*, I-II, preveo Zoran Stojanović (Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, Dnevnik,1986; Sremski Karlovci, Novi Sad: IKZS, 2013[2]); Žan Delimo, *Strah na Zapadu od XIV do XVIII veka. Opsednuti grad*, I-II, preveo Zoran Stojanović (Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, Dnevnik, 1987; Sremski Karlovci, Novi Sad: IKZS 2003[2]).

262 Rober Mandru, *Opsednutost đavolom i vradžbine u XVII veku. Neobjavljeni tekstovi*, prevela Ivanka Pavlović (Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 1988).

263 Žan Delimo, *Civilizacija renesanse*, preveo Zoran Stojanović (Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 1989; Sremski Karlovci, Novi Sad: IKZS, 2007[2]).

Емануела Ле Роа Ладирија, својеврсна микроисторијска студија о животу села у француским Пиринејима у средњем веку.[264] Објављени су, такође, и преводи утицајних радова двојице аутора блиских „школи Анала" али који су се, ипак, налазили изван њеног главног тока – у питању су Филип Аријес, страствени заљубљеник у историју којом се бавио у слободно време и његово превратничко дело *Векови детињства*[265] те Пјер Вилар, историчар марксистичких схватања и стручњак за историју Шпаније, и његова синтеза из области историје нововековних финансија *Злато и новац у повијести*.[266] Нарочити подстицај рецепцији „школе Анала" пружило је и обележавање двестогодишњице Француске револуције. Тим поводом преведено је дело *Револуција против цркве* Мишела Вовела,[267] вероватно најзначајнијег марксистичког историчара Француске револуције након Албера Собула као и радови његовог опонента Франсоа Фиреа, водећег представника тзв. ревизионистичког тумачења Француске револуције. Осим чувеног Фиреовог огледа *О Француској револуцији*[268] и теоријске књиге

264 Емануел Ле Роа Ладири, *Монтају, окситанско село од 1294. до 1324. године*, превела с француског Иванка Павловић (Сремски Карловци, Нови Сад: ИКЗС, 1991).

265 Filip Arijes, *Vekovi detinjstva*, prevod Nevena Novović (Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1989). Такође и: Filip Arijes, *Eseji o istoriji smrti na zapadu. Od srednjeg veka do naših dana*, prevela Zorica Banjac (Beograd: Rad, 1989).

266 Pierre Vilar, *Zlato i novac u povijesti 1450–1920*, preveli Ivo Goldstein i Drago Roksandić (Beograd: Nolit, 1990).

267 Michel Vovelle, *Revolucija protiv crkve. Od razuma do najvišeg bića*, preveo Nikola Čajkanović (Beograd: Komunist, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1989); Michel Vovelle, „Historiografija o francuskoj revoluciji uoči dvjestogodišnjice", *Historijski zbornik*, god. 41, 1 (1988), 299–310.

268 Франсоа Фире, *О Француској револуцији*, превела с француског Вера Илијин (Сремски Карловци: ИКЗС, 1990).

Радионица историје,[269] са извесним закашњењем (првенствено у односу на француски оригинал припремљен у поводу обележавања двестогодишњице) објављен је и капитални *Критички речник Француске револуције* који је Фире уредио заједнички са Моном Озуф. Нажалост, реч је о некомплетном преводу будући да је из српског издања, из непознатог разлога, изостављено закључно, пето поглавље, посвећено историчарима и тумачима Француске револуције.[270]

Тиме рецепција „школе Анала" није била исцрпљена већ је – упркос изразито лошим друштвеним и економским условима током 90-их година – била настављена превођењем важних историографских дела. Од значаја је чињеница да су кључну улогу у томе имале новоосноване приватне издавачке куће, у првом реду већ поменута Издавачка књижарница Зорана Стојановића из Новог Сада, као и неколицина других издавача. Управо захваљујући посвећености Зорана Стојановића током последње деценије 20. века објављени су српски преводи књига Жака Ле Гофа *Настанак чистилишта*[271] и *Средњовековно имагинарно*,[272] затим, Жана Делимоа *Католицизам између Лутера и Волтера*[273]

269 Франсоа Фире, *Радионица историје*, превела с француског Јелена Новаковић (Сремски Карловци, Нови Сад: ИКЗС, 1994).

270 Франсоа Фире, Мона Озуф, *Критички речник Француске револуције*, превели с француског Живојин Живојновић, Јелена Стакић, Аљоша Мимица (Сремски Карловци, Нови Сад: ИКЗС, 1996). Уп. оригинално издање: François Furet et Mona Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution française* (Paris: Flammarion, 1988).

271 Žak Le Gof, *Nastanak čistilišta*, prevela s francuskog Ivanka Pavlović (Sremski Karlovci, Novi Sad: IKZS, 1992).

272 Žak Le Gof, *Srednjovekovno imaginarno: ogledi*, prevela s francuskog Ivanka Pavlović (Sremski Karlovci, Novi Sad: IKZS, 1999).

273 Жан Делимо, *Католицизам између Лутера и Волтера*, превела с француског Вера Илијин (Сремски Карловци; Нови Сад: ИКЗС; Цетиње 1993).

и *Настанак и учвршћење реформације*[274] као и радови класичара блиских „школи Анала“, Жан-Пјер Вернана и Пјер Видал-Накеа *Порекло грчке мисли*,[275] односно, *Мит и трагедија у античкој Грчкој*.[276] Осим Издавачке књижарнице, у објављивању радова припадника ове „школе“ нарочито су значајни били још и новосадски Светови који су објавили чувену збирку Ле Гофових огледа *За један други средњи век*,[277] као и класично дело Пола Вена *Да ли су Грци веровали у своје митове*.[278] Овоме свакако ваља придодати и волуминозне рефлексије Франоса Фиреа о комунизму у 20. веку[279] у издању београдског издавача Paideia као и биографију Мартина Лутера из пера Лисјена Февра. Објављено у издању једне протестантске деноминације из Ветерника, превод овог Февровог дела означио је и почетак његове рецепције у српској историографији.[280] Истовремено, на српски језик преведена су и дела *Балканска цивилизација* и *Балкански светови: прва и последња Европа* Трајана Стојановића. Као студент Фернана Бродела, овај амерички историчар

274 Жан Делимо, *Настанак и учвршћење реформације*, превела с француског Јелена Стакић (Сремски Карловци, Нови Сад: ИКЗС, 1998).

275 Žan-Pjer Vernan, *Poreklo grčke misli*, prevela s francuskog Mira Vuković (Sremski Karlovci, Novi Sad: IKZS; Novi Sad: Dobra vest, 1990).

276 Жан-Пјер Вернан, Пјер Видал-Наке, *Мит и трагедија у античкој Грчкој*, I-II, превео с француског Јован Попов; редактор превода Радован Мирковић (Сремски Карловци, Нови Сад: ИКЗС, 1993, 1995).

277 Žak Le Gof, *Za jedan drugi srednji vek. Vreme, rad i kultura Zapada*, sa francuskog preveo Miodrag Radović (Novi Sad: Svetovi, 1997).

278 Пол Вејн, *Да ли су Грци веровали у своје митове? Есеј о творачкој машти*, превео Павле Секеруш (Нови Сад: Светови, 1997).

279 Fransoa Fire, *Prošlost jedne iluzije: komunizam u dvadesetom veku*, prevod Vera Ilijin (Beograd Paideia, 1997).

280 Лисјен Февр, *Једна судбина – Мартин Лутер*, превела Мирјана Вукмировић (Ветерник: LDI, 1996).

српског порекла је Броделов теоријски модел применио у тумачењу историје Балкана.[281]

Промене које су у српском друштву наступиле након 2000. године – окончање међународне изолације те поступно обнављање прекинутих веза српске историографије са светом – чини се да су пружиле додатни подстицај даљој рецепцији „школе Анала". Као заједнички издавачки подухват београдске Геопоетике, подгоричког ЦИД-а и новосадског Стилоса објављени су српски преводи капиталних дела Фернана Бродела *Медитеран и медитерански свет у доба Филипа II*,[282] затим, *Материјална цивилизација, економија и капитализам од 15. до 18. века*[283] те *Идентитет Француске*.[284] Овим књигама Бродел је извршио трајан утицај на главне токове светске историографије у другој половини 20. века поставши један од најзначајнијих историчара свих времена. Истовремено, као једно од својих првих издања, новооснована Академска књига из Новог Сада објавила је Броделово дело *Средоземље у старом веку*.[285] Појавом ових превода створени су неопходни предуслови за

281 Trajan Stojanović, *Balkanska civilizacija*, prevela s engleskog Ivana Đorđević (Beograd: Centar za geopoetiku, 1995); Trajan Stojanović, *Balkanski svetovi: prva i poslednja Evropa*, prevela sa engleskog Ivana Đorđević (Beograd: Equilibrium, 1997).

282 Fernan Brodel, *Mediteran i mediteranski svet u doba Filipa II*, knj. I-II, preveo s francuskog Mirko Đorđević; redaktor Predrag Stanojević; Vidak Rajković, Marina Vukićević, (Beograd: Geopoetika, Podgorica: CID, 2001).

283 Fernan Brodel, *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od 15. do 18. veka*, Knj. 1: *Strukture svakodnevice: moguće i nemoguće*; Knj. 2: *Igre razmene*; Knj. 3: *Vreme sveta*, preveo s francuskog Dušan Janić (Beograd: Geopoetika, Novi Sad: Stylos, Podgorica: CID, 2007).

284 Fernand Braudel, *Identitet Francuske*, preveo sa francuskog Vladimir Pavlović (Podgorica: CID, Nikšić: Filozofski fakultet, 2010).

285 Fernan Brodel, *Sredozemlje u starom veku: praistorija i antičko doba*, preveo s francuskog Dušan Janić (Novi Sad: Akademska knjiga, 2007).

целовиту рецепцију Бродела у српској култури и она је тиме, практично, заокружена током прве деценије новог миленијума. У исто време, издавачка кућа CLIO из Београда објавила је српско издање волуминозне француске едиције *Историја приватног живота*[286] која је, под уредништвом Филипа Аријеса и Жоржа Дибија, представљала колективни подухват треће генерације „школе Анала" и својеврсно сведочанство о њеним интелектуалним интересовањима: за разлику од усредсређености на квантификацију феномена из домена економске и друштвене историје карактеристичну за Броделову генерацију, она је била обележена трагањем за „сликом света" и „менталним инструментаријумом" људи у прошлости која је дошла до изражаја у историји менталитета и приватног живота. CLIO је објавио и едицију посвећену особеним типовима личности из различитих историјских епоха. Поједине томове ове едиције уредили су неки од најистакнутијих представника треће генерације „школе Анала" као што су Жан Пјер Вернан – *Ликови старе Грчке*,[287] Жак Ле Гоф – *Човек средњег века*,[288] Мишел Вовел – *Човек доба просвећености*[289] и Франсоа

286 Филип Аријес, Жорж Диби (ур.), *Историја приватног живота*. Књ. 1: *Од Римског царства до 1000. године* (Београд: Clio, 2000); Књ. 2: *Од феудалне Европе до ренесансе* (Београд: Clio, 2001); Књ. 3: *Од ренесансе до просвећености* (Београд: Clio, 2002); Књ. 4: *Од Француске револуције до Првог светског рата* (Београд:Clio, 2003); Књ. 5: *Од Првог светског рата до наших дана*, превела с француског Љиљана Мирковић (Београд: Clio, 2004).

287 Жан-Пјер Вернан (ур.), *Ликови старе Грчке*, превели са француског, италијанског и енглеског Драгана Банковић, Душан Поповић и Јована Поповић (Београд: Clio, 2007).

288 Жак Ле Гоф (ур.), *Човек средњег века*, превеле са француског, италијанског и руског Љиљана Мирковић, Сања Ђурковић, Мирела Радосављевић, Алиса Чавлина (Београд: Clio, 2007).

289 Мишел Вовел (ур.), *Човек доба просвећености*, превеле с француског и италијанског Вера Павловић и Мила Самарџић (Београд: Clio, 2006).

Фире – *Ликови романтизма*.[290] Исти издавач објавио је још и Ле Гофово дело *Да ли је Европа створена у средњем веку*[291] те Дибијеву *Уметност и друштво у средњем веку*.[292] И издавачка кућа Mediterran publishing из Новог Сада, под уредништвом социолога Душана Маринковића, вратила се „очевима оснивачима" објавивши њихова дела која су у међувремену постала класична остварења историографије у 20. веку – Блокови *Краљеви чудотворци*[293] и Феврова *Љубав света, љубав профана*[294] представљају својеврсне претече потоње историје менталитета. Исти издавач објавио је и два утицајна дела Пола Вена – једно о христијанизацији античког света[295] а затим и интелектуалну биографију Мишела Фукоа. Иако није био припадник „школе Анала", Фуко је снажно утицао на неке од њених водећих представника, од Бродела надаље.[296] Коначно, Издавачка књижарница Зорана Стојановића наставила је и током прве две деценије 21. века у континутету да објављује утицајна дела припадника

290 Франсоа Фире (ур.), *Ликови романтизма*, превеле са француског, немачког, енглеског и италијанског Вера Павловић, Јелена Костић, Радмила Лазаревић (Београд: Clio, 2009).

291 Žak Le Gof, *Da li je Evropa stvorena u srednjem veku?*, preveli sa francuskog Vera Pavlović, Vladan Trijić (Beograd: Clio, 2010).

292 Žorž Dibi, *Umetnost i društvo u Srednjem veku*, prevela sa francuskog Smilja Marjanović-Dušanić (Beograd: Clio, 2001).

293 Mark Blok, *Kraljevi čudotvorci: studija o isceliteljskim sposobnostima pripisivanim natprirodnoj moći kraljevske ličnosti posebno u Francuskoj i Engleskoj*, prevela s francuskog Vojna Guteša (Novi Sad: Mediterran publishing, 2020).

294 Lisjen Fevr, *Ljubav sveta, ljubav profana: oko Heptamerona*, priredio Pavle Milenković; prevela s francuskog Olja Petronić (Novi Sad: Mediterran publishing, 2015).

295 Pol Ven, *Kada je naš svet postao hrišćanski (312-394)*, prevela s francuskog Olja Petronić (Novi Sad: Mediterran publishing, 2013).

296 Pol Ven, *Fuko: kao mislilac i kao čovek*, prevela s francuskog Olja Petronić (Novi Sad: Mediterran publishing, 2014).

већином треће генерације – Ле Гофа,[297] Дибија,[298] али и српски превод Блоковог *Феудалног друштва*.[299]

Упоредо са овим континуираним радом на објављивању историографских дела насталих унутар „школе Анала", и поједини други издавачи објавили су неколицину важних радова – од програмског списа Лисјена Февра под називом *Борба за историју*,[300] као и утицајног теоријско-методолошког огледа који одражава начин на који су, почетком 70-их година, „нову историју" разумевали припадници треће генерације,[301] преко књига Жака Ле Гофа,[302] Мишела де Сертоа,[303] Пола Вена,[304] Франсоа

297 Жак Ле Гоф, *Средњи век и новац: огледа из историјске антропологије*, превела с француског Татјана Ђурин (Сремски Карловци, Нови Сад: ИКЗС, 2019).

298 Жорж Диби, *Бувинска битка: 27. јула 1214*, превела с француског Мирјана Перић-Марјанов (Сремски Карловци, Нови Сад: ИКЗС, 2008); Жорж Диби, *Друштво у 11. и 12. веку у маконском крају*, превела с француског Мима Александрић (Сремски Карловци, Нови Сад: ИКЗС, 2011); Жорж Диби, *Хиљадита година*, превела с француског Вера Павловић (Сремски Карловци, Нови Сад: ИКЗС, 2018).

299 Марк Блок, *Феудално друштво*, превела с француског Мирјана Перић Марјанов (Сремски Карловци, Нови Сад: ИКЗС, 2012).

300 Лисјен Февр, *Борба за историју*, приредила Дубравка Стојановић, превела са француског Марија Цунић-Дрињаковић (Београд: Српска књижевна задруга, 2004).

301 Žak Le Gof, „Nova istorija", u: *Istorijska sociologija. Sociološka hrestomatija*, priredio Pavle Milenković, Novi Sad: Mediterran publishing, 2009, 61–103.

302 Žak Le Gof, *Priča o Evropi*, prevodilac Sanja Plavljanić (Beograd: Službeni glasnik, 2005); Жак Ле Гоф, *Треба ли заиста сецкати историју на периоде?*, превод са француског Оља Петронић (Лозница: Карпос, 2017).

303 Mišel de Serto, *Mistička fabula XVI-XVII vek*, prevela Aleksandra Mančić (Beograd: Službeni glasnik, 2009).

304 Пол Вејн, *Грчко-римско царство*, превели са француског Мирослава Дебељачки-Јовичић, Бојана Новаковић, Горана Мијић, Бојан Стефановић, Јелена Михаиловић, Фросина Димовска, Соња Ивановић (Нови Сад: Светови, 2006); Pol Ven, *Porodica*

Фиреа,[305] Пјера Видал-Накеа,[306] Жан-Пјер Вернана[307] и Жоржа Миное (историчара блиског „школи Анала"),[308] закључно са недавно објављеним зборницима у коме су неки од најистакнутијих представника треће генерације изнели своје разумевање историографије и њеног односа према политици и друштву у коме делује.[309] Напослетку, у издању лозничког Карпоса и у преводу Дејана Аничића средином 2026. објављен је нови српски превод *Одбране историје* који садржи и пратеће текстове о животу и делу Марка Блока као и библиографију његових објављених радова.[310]

---

i ljubav u Rimskom carstvu, prevod sa francuskog Sonja Šešlija (Loznica: Karpos, 2012).

305 Ernst Nolte, Fransoa Fire, *Neprijateljska bliskost: komunizam i fašizam u 20. veku. Jedna korespodencija*, preveo s nemačkog Velibor Buha (Beograd: Plato, 2006).

306 Pjer Vidal-Nake, *Grčka demokracija u historiji*, preveo Frano Cetinić (Beograd: Branko Kukić, Čačak: Gradac, 2003).

307 Žan-Pjer Vernan, *Vaseljena, bogovi ljudi*, prevela sa francuskog Aleksandra Mančić prevela sa francuskog Aleksandra Mančić (Beograd: Branko Kukić; Čačak: Gradac, 2002).

308 Жорж Миноа, *Историја старости. Од антике до ренесансе*, превела с француског Дана Милошевић (Сремски Карловци, Нови Сад: ИКЗС, 1994); Žorž Minoa, *Istorija samoubistva. Dobrovoljna smrt u zapadnom društvu*, sa francuskog prevela Olja Petronić (Novi Sad: Mediterran publishing, 2008); Žorž Minua, *Poreklo zla: istorija prvobitnog greha*, prevela sa francuskog Kornelija Nikčević (Podgorica: CID, 2022); Жорж Миноа, *Стогодишњи рат: рађање два народа*, превеле с француског Татјана Ђурин, Вања Плавшић (Сремски Карловци, Нови Сад: ИКЗС, 2023).

309 Жорж Диби, Жак Ле Гоф, Роже Шартије, Филип Аријес, Робер Мандру, *Историја менталитета*, превод са француског Вељко Станић, Дејан Аничић, Бранко Јелић (Лозница: Карпос, 2022); Дејан Аничић (прир.), *Разговори са француским историчарима: Фернан Бродел, Жорж Диби, Жак Ле Гоф, Жан-Пјер Вернан*, превели Оливија Русовац, Вељко Станић et al. (Лозница: Карпос, 2023).

310 Марк Блок, *Одбрана историје или занат историчара*, превод с француског и немачког, коментари и избор фотографија Дејан

Актери транслације – преводиоци, издавачи и аутори

Од почетка 70-их година када су се у преводу на српски језик појавили *Одбрана историје* Марка Блока и чланак посвећен историји менталитета Жоржа Дибија, током наредних пет и по деценија, поред низа краћих чланака објављених у периодици, објављено је укупно 69 књига (већином ауторских а мањим делом колективних монографија) чији су аутори припадници „школе Анала". У транслацији ових дела нарочиту улогу су имале издавачке куће (21) и преводиоци (58). При томе, уочљиве су изразите разлике у доприносу појединих издавача и преводилаца – наиме, више од четвртине наслова објавила је Издавачка књижарница Зорана Стојановића (а ако се томе придодају и књиге објављене у склопу некадашње Књижевне заједнице Новог Сада која је претходила Књижарници онда је то готово трећина свих наслова). Наредну трећину наслова објавиле су неке од најреномиранијих издавачких кућа – београдски CLIO, новосадски Mediterran publishing и подгорички CID док је у објављивању преостале трећине књига учествовало петнаест издавача који су, најчешће, објавили по једну књигу превода.[311] Још већа диспропорција уочљива је када је реч о преводиоцима – од укупно 58 преводилаца који су учествовали у превођењу 69 књига, њих 44 превело је једну књигу или њене поједине делове. Са друге стране, свега 14 преводилаца (или четвртина

Аничић, стручна редакција превода Александар З. Савић (Лозница: Карпос, 2026).

311 Разлика између броја објављених превода по ауторима (69) и укупног броја превода по издавачима (71) последица је тога што су поједина издања објављивана заједнички од стране две или чак и три издавачке куће (Geopetika, CID, Stylos), односно, што су поједина дела објављена у два различита превода.

од укупног броја ангажованих) превело је чак 42 књиге (односно, знатно више од половине укупно преведених књига). Највећи број књига су, већином самостално, превели Љиљана Мирковић (шест), Ољa Петронић и Иванка Павловић (пет), Вера Павловић и Зоран Стојановић (четири), Вера Илијин и Бранко Јелић (три), Јелена Стакић, Александра Манчић, Мирјана Перић Марјанов, Татјана Ђурин, Душан Јанић и Ивана Ђорђевић (две). Међутим, чак ни ови квантитативни показатељи не откривају истински допринос појединих преводилаца ако се не узму у обзир обим и садржај конкретних дела – иако су Мирко Ђорђевић и Владимир Павловић превели „само" једно дело, реч је о преводилачки веома захтевним Броделовима књигама *Медитеран и медитерански свет у време Филипа II*, односно, *Материјална цивилизација, економија и капитализам*, укупног обима од преко 1 200, односно, од готово 2 000 страна. Исти је случај и са Душаном Јанићем преводиоцем Броделовог волуминозног дела *Идентитет Француске*. Дакле, управо поменута три преводиоца заслужни су за то што је Броделов *magnum opus* уведен у српску културу. Такође треба поменути и да су осим професионалних преводилаца (међу којима су и они који су српску културу обогатили са стотинама превода класичних дела из области хуманистике и друштвене теорије), „аналисте" преводили и поједини универзитетски професори попут Миодрага Радовића, Јована Попова, Павла Секеруша, Аљоше Мимице, Иве Голдштајна, Драге Роксандића и других.

С обзиром на поменуте чињенице несумњиво је да се српска рецепција „школе Анала", након почетног задоцњења, у континуитету одвијала од средине 80-их година и да је нарочити замах добила током последње деценије 20. и прве деценије 21. века када је објављен и највећи број превода дела историчара ове „школе".

Имајући у виду респектабилни број од 70 преведених наслова, могуће је уочити неколико карактеристичних чињеница – прво, реч је о одсуству јасног принципа у избору аутора што је имало за последицу да су капитална дела неких од најистакнутијих представника „школе“ попут Бродела готово у потпуности преведена, од неких делимично (попут „очева оснивача“ Блока и Февра, или Ле Гофа и Дибија) док су дела појединих, иако утицајних, аутора тек спорадично превођена или, пак, уопште нису превођена на српски језик. У прилог овог суда говори и чињеница да је, имајући у виду ауторске монографије, Жак Ле Гоф (са осам књига) најпревођенији „аналиста“ на српски језик. За њим следе Фернан Бродел (седам), Жорж Диби (шест), Жан Делимо и Пол Вен (пет), те Франсоа Фире са четири ауторске и две уредничке књиге. Са тиме, ипак, рецепција чак ни најпревођенијех аутора није исцрпљена будући да многа њихова – са становишта европске и светске историографије – важна дела још увек нису доступна у преводу на српски језик. Поменућемо само неколицину упадљивих примера почевши са историографским опусом оснивача „школе“. Када је реч о Марку Блоку, није преведен његов *Чудноватии рат* у коме је, као савременик, описао пораз Француске 1940. године. У случају Февра, његова најважнија дела као што су *Геоīрафски увод у историју* (1922), *Раблеова релиīија. Проблем неверништва у 16. веку* (1942) и *Долазак књиīе* (1958) нису преведена на српски језик. Слични примери делимичне рецепције нарочито су видљиви и у случају најпревођенијих аутора на српски језик попут Ле Гофа и Дибија будући да њихови утицајни радови *Историја и сећање* (1988), *Свети Луј* (1996), *Свети Фрања Асишки* (1998), односно, *Три друштвена реда* (1978), *Гијом Марешал* (1984), тротомне *Госпоће из 12. столећа,* такође нису преведени иако нису

посве непознати српској историографији.[312] Исти је случај и са утицајним делима Ле Роа Ладирија *Сељаци Лангедока* (1966), *Историја климе од 1000. године* (1967), *Територија историчара* (1973), *Карневал у Романсу* (1979) који су, својевремено, најавили наступајуће промене у главном току „аналистичког" дискурса тј. смену квантитативне и демографске историје са историјом менталитета и свакодневног живота праћених поновним „открићем" личности и повратком приповедању.

Коначно, осим непотпуне рецепције, још је упадљивији њен потпуни изостанак. Он се, практично, односи на све историчаре-припаднике друге генерације „школе" који – изузев Бродела и његовог монументалног дела – уопште нису превођени на српски језик (Ернст Лабрус, Пјер Губер и са једним изузетком Пјер Шони). Исти је случај и са иновативним и веома утицајним радовима неких од најистакнутијих представника треће и, данашње, четврте генерације. Реч је историчарима као што су Марк Феро (1924–2021), један од ретких „аналиста" који се бавио савременом историјом; Морис Агијон (1926–2014), истраживач политичких симбола у модерној историји и његово утицајно дело *Маријана у борби: републиканска слика и симболика од 1789. до 1880. године* (1979); историчарка Мишел Перо (1928) која је са Дибијем уредила петотомну *Историју жена на Западу* (1990–1991);[313] Пјер Нора (1931–2025), родоначелник концепта „места сећања" и уредник истоимене тротомне

312 Видети нпр. Valentina Živković, "Jacques Le Goff: Saint Francis of Assisi, London, New York, Routledge, 2004", *Balcanica: annuaire de l'Institut des études balkaniques = Балканика: годишњак Балканолошког института*, 34 (2003), 413-416.

313 Georges Duby & Michelle Perrot (dir.), *Histoire des femmes en Occident*, Vol. I-V (Paris: Plon, 1990–1991).

едиције[314] и заступник тзв. „ego-историје"; Андре Биргје (1938) и Франсоа Арто (1946), обојица стручњаци за историју историографије; Жак Ревел (1942), препознатљив по микроисторијском приступу; Роже Шартје (1945), водећи стручњак за историју књиге те Пјер Росанвалон (1948), истраживач политичке историје и модерних идеологија. Упркос бројним разликама међу поменутим историчарима у погледу истраживачких тема, теоријских оријентација те особеног интелектуалног хабитуса, оно што им је, ипак, заједничко јесте превазилажење препознатљиве усредсређености „школе Анала" на епохе средњег и раног новог века и преусмеравање тежишта истраживања на 19. и 20. столеће, праћено значајним теоријским и методолошким искорацима у проучавању културе, идеологије, политичких симбола, колективног памћења, жена и рода и поновне афирмације раније скрајнуте политичке историје, сада у форми друштвене или културне историје политике.[315]

314 Pierre Nora (dir.), *Lieux de mémoire*, I-III (Paris: Gallimard, 1984, 1986, 1992).

315 Peter Burke, *The French Historical Revolution: The Annales School, 1929-2014*, 105–119.

Аутор	Број преведених књига на српски језик (први број означава монографије а други приређене књиге)
1. Жак Ле Гоф	8 (+1, уредник)
2. Фернан Бродел	7
3. Жорж Диби	6 (+5, уредник са Филипом Аријесом)
4. Франсоа Фире	4 (+2, уредник)
5. Пол Вен	5
6. Жан Делимо	5
7. Жорж Миноа	4
8. Жан-Пјер Вернан	3 (+1, уредник)
9. Марк Блок	3
10. Лисјен Февр	3
11. Филип Аријес	2 (+5, уредник са Жоржом Дибијем)
12. Пјер Видал-Наке	2
13. Трајан Стојановић	2
14. Мишел Вовел	1 (+1, уредник)
15. Пјер Шони	1
16. Еманиел Ле Роа Ладири	1
17. Робер Мандру	1
18. Пјер Вилар	1
19. Мона Озуф	1 (уредник са Франсоа Фиреом)
Укупно:	**69**

Табела 1: број преведених књига по ауторима

Издавачка кућа	**Број објављених наслова**
1. Издавачка књижарница Зорана Стојановића (Сремски Карловци, Нови Сад)	18
2. CLIO (Београд)	6+5 (едиција *Историја приватног живота*)
3. Mediterran publishing (Novi Sad)	6
4. CID (Подгорица)	4
5. Књижевна заједница (Нови Сад)	4
6. Geopoetika (Београд)	4
7. Карпос (Лозница)	4
8. Svetovi (Нови Сад)	3
9. Градац (Чачак)	2
10. Српска књижевна задруга (Београд)	2
11. Izdavački zavod „Jugoslavija“ (Београд)	2
12. Службени гласник (Београд)	2
13. Nolit (Beograd)	2
14. Akademska knjiga (Novi Sad)	1
15. Izdavački centar Komunist (Beograd)	1
16. Paideia (Beograd)	1
17. Плато (Београд)	1
18. Rad (Београд)	1
19. Завод за уџбенике и наставна средства (Београд)	1
20. LDI (Veternik)	1
21. Equilibrium (Beograd)	1
Укупно:	**71**

Табела 2: број објављених превода по издавачима

Преводилац	Број преведених књига
1. Љиљана Мирковић	6
2. Оља Петронић	5
3. Иванка Павловић	5
4. Вера Павловић	4
5. Зоран Стојановић	4
6. Бранко Јелић	3
7. Вера Илијин	3
8. Јелена Стакић	2
9. Александра Манчић	2
10. Мирјана Перић Марјанов	2
11. Татјана Ђурин	2
12. Душан Јанић	2
13. Вељко Станић	2
14. Ивана Ђорђевић	2
15. Дејан Аничић	1
16. Сања Ђурковић	1
17. Алиса Чавлина	1
18. Никола Чајкановић	1
19. Мирјана Вукмировић	1
20. Каћа Самарџић	1
21. Марија Џунић-Дрињаковић	1
22. Ксенија Јовановић	1
23. Светомир Јаковљевић	1
24. Мирко Ђорђевић	1
25. Владимир Павловић	1
26. Добрила Стошић	1
27. Никола Бертолино	1
28. Миодраг Радовић	1
29. Сања Плавшанић	1
30. Павле Миленковић	1
31. Смиља Марјановић Душанић	1
32. Јован Попов	1
33. Мима Алексендрић	1
34. Живојин Живојновић	1
35. Аљоша Мимица	1
36. Мила Самарџић	1
37. Мирела Радосављевић	1
38. Невена Нововић	1

39. Зорица Бањац	1
40. Дана Милошевић	1
41. Корнелија Никчевић	1
42. Вања Плавшић	1
43. Франо Цетинић	1
44. Иво Голдштајн	1
45. Драго Роксандић	1
46. Мира Вуковић	1
47. Павле Секеруш	1
48. Соња Шешлија	1
49. Мирослава Дебељачки-Јовичић	1
50. Бојана Новаковић	1
51. Јелена Новаковић	1
52. Горана Мијић	1
53. Бојан Стефановић	1
54. Фросина Димовска	1
55. Соња Ивановић	1
56. Драгана Банковић	1
57. Душан Поповић	1
58. Јована Поповић	1

Табела 3: број преведених књига по преводиоцима

Аутор	**Број приказа**
1. Фернан Бродел	10
2. Жак Ле Гоф	6
3. Жан Делимо	4
4. Жорж Диби	3
5. Лисјен Февр	3
6. Мишел Вовел	2
7. Филип Аријес	2
8. Марк Блок	1
9. Жорж Миноа	1
10. Франсоа Фире	1

Табела 4: број приказаних књига по аутору

Ограничена адопција

Када се говори о рецепцији „школе Анала“ свакако се ваља задржати и на пријему на који су преведене књиге и њихови аутори наишли у српској историографији – да ли се о њима писало, колико и на који начин? Показали смо да Броделово дело и његов значај нису прошли незапажено – о њему се, иако у форми елементарних обавештења, писало од 50-их година 20. века. Када су, од средине 80-их година књиге „аналиста“ почеле континуирано да се преводе на српски језик, о њима се, наравно, писало више али, по правилу, искључиво информативно, у виду краћих приказа, без улажења у шири историографски и интелектуални контекст. Изузетак је представљао темељан предговор српском преводу књиге Робера Мандруа *Опседнутост ђаволом и врачбине у XVII веку* који је написао Војислав Павловић. У веома студиозном и садржајном тексту, он је Мандруа и његово дело сагледао у широком контексту „школе Анала“. Био је то, уједно, и први текст у српској историографији у коме се компетентно писало о историји менталитета као карактеристичном усмерењу треће генерације „аналиста“.[316]

Ако је, пак, судити по броју приказа објављених на страницама историјских часописа, онда су дела Жака Ле Гофа побуђивала највише пажње – о књизи *За један други средњи век* писао је Ненад Фејић још почетком 80-их година[317] да би се, потом, у историографској периодици повремено појављивали прикази понеке од

316 Vojislav Pavlović, „Predgovor“, u Rober Mandru, *Opsednutost đavolom i vradžbine u XVII veku. Neobjavljeni tekstovi*, prevela Ivanka Pavlović (Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 1988), 5–16.

317 Ненад Фејић, „Jacques Le Goff, Pour un autre Moyen Age, Paris 1977“, *Историјски часопис*, 27 (1980), 272–275.

Ле Гофових преведених књига.[318] У поводу његове смрти 2014. године, млади Александар З. Савић написао је надахнути оглед у коме је Ле Гофа сагледао у контексту развоја „школе Анала“ и, генерално, његовог доприноса светској медиевистици што, уједно, представља и најкомпетентније што је о овом интелектуалном горостасу написано у српској историографији.[319] Када је реч о другом најпревођенијем медиевисти из ове „школе“, Жоржу Дибију, о њему и његовом делу први је писао Иван Ђурић у предговору за *Време катедрала*. Представивши друштвени и интелектуални амбијент у коме је Диби деловао, Ђурић је на саморефлексиван начин истакао одлике његовог разумевања историје и „заната историчара“ које су га чиниле самосвојном појавом међу припадницима треће генерације „школе Анала“.[320] Ипак, о Дибију је најстудиозније писала Смиља Марјановић-Душанић у ерудитском и интелектуално софистицираном поговору његовој књизи *Уметност*

318 Јелена Мргић, „Жак Ле Гоф: За један други средњи век: време, рад и култура запада, Нови Сад,1997“, *Гласник. Историјски архив Ваљево*, 32 (1998), 281–288; Борис Стојковски, "Човек средњег века, приредио Жак ле Гоф, CLIO, Београд, 2007", *Споменица Историјског архива* "Срем", 7 (2008), 199–202; Слађана Здравковић, „Европско питање данас. Жак Ле Гоф: Да ли је Европа створена у средњем веку?, Београд, 2010“, *Лесковачки зборник*, 51 (2011), 487–490; Михаел Антоловић, „Пледоаје за 'дуги Средњи век' (Jacques Le Goff, Treba li povijest zaista dijeliti na razdoblja?, Zagreb: TIM press, 2015, s francuskog prevela Gordana V. Popović)“, *Зборник МС за друштвене науке*, 157-158 (2016), 675–676.

319 Александар З. Савић, „L'Ogre historien: омаж Жаку Ле Гофу (1924–2014)“, *Иницијал/Initial*, Vol. 2 (2014), 289–294.

320 Ivan Đurić, „Žorž Dibi – trijumf pojedinca u savremenoj francuskoj istorijskoj misli“, u Žorž Dibi, *Vreme katedrala Umetnost i društvo 980-1420,* preveo s francuskog Zoran Stojanović (Beograd: Nolit, 1989), 7–21.=*Istorija –pribežište ili putokaz* (Sarajevo: Svjetlost, 1990), 43–59.

и друштво у средњем веку.[321] Указавши на особености Дибијевог приступа историји, пре свега, његово иновативно коришћење раније запостављених историјских извора (попут ликовних и књижевних дела) те отварање потпуно нових тематских подручја истраживања попут менталитета, тј. вредности и симбола који творе „слику света" средњовековног човека, она је оценила да је „задатак најбољег међу историчарима да, загледан у дела прошлости, и сам створи дело које, засновано на резултатима прецизног и ученог научног истраживања, ипак остаје уметност". Осим овог, свакако најтемељнијег увида у Дибијев *oeuvre*, објављена су још само три приказа Дибијевих књига.[322] Истоветан је случај и са Лисјеном Февром – Бранко Бешлин је приказао његову биографију Мартина Лутера[323] док су Феврову улогу као једног од родоначелника „школе" и његову *Борбу за историју* исцрпно приказали Дубравка Стојановић (која је, уједно и приредила српско издање ове књиге) те Михаел Антоловић.[324] Пажњу су привлачили и преводи књига

321 Smilja Marjanović-Dušanić, „Istorija se nastavlja", u Žorž Dibi, *Umetnost i društvo u Srednjem veku* (Beograd: Clio, 2001), 103–111.

322 Vladimir Cvetković, „Koreni moderne epohe (Žorž Dibi, Vreme katedrala)", *Polja*, 381 (1990), 444-445; Мирјана Д. Стефановић, „Промишљање односа мушко-женско: Georges Duby: Vitez, žena i svećenik, Split 1987", *Летопис МС*, 440, 7 (јул 1987), 116–117; Синиша Мишић, „Историја приватног живота: (уредили: Филип Аријес и Жорж Диби),CLIO, Београд 2000", *Годишњак за друштвену историју*, 2-3 (2000), 295–301.

323 Бранко Бешлин, „Лисјен Февр, Једна судбина – Мартин Лутер, Нови Сад 1996", *Зборник МС за историју*, 57 (1998), 230-232.

324 Dubravka Stojanović, "Lisjen Fevr, 'Stopiti svoj život sa istorijom'", *Токови историје*, 1-2 (2005), 203-210; Михаел Антоловић, „Stopiti život sa istorijom: Lisjen Fevr, Borba za istoriju, Srpska književna zadruga, Beograd, 2004, sa francuskog prevela Marija Džunić-Drinjaković", *Споменица Историјског архива Срем*, (2005), 227-235.

Жана Делимоа[325] док је објављивање готово свих осталих књига у српском преводу остало, са неколицином изузетака, готово без икаквог одјека у стручној (историографској) јавности.[326]

У том смислу, нарочито су карактеристични следећи примери: појава српског превода изузетно утицајне књиге Филипа Аријеса *Векови детињства* уопште није била регистрована у српској историографији али зато јесте у социологији која је у њему пронашла оснивача нове дисциплине – социологије детињства.[327] Слично томе, и објављивање дела Франсоа Фиреа, упркос његовој несвакидашњој учености и иновативним историографским и полемичким политичким ставовима није привукло пажњу у круговима српске историографије. Иако је одлично обавештени Војислав Павловић о *Критичком*

325 Zoja Karanović, „Žan Delimo: Strah na Zapadu, "Zamak kulture", Vrnjačka Banja, 1983“, *Polja: mesečnik za umetnost i kulturu*, 300 (1984), 108; Живан Живковић, „Жан Делимо: "Цивилизација ренесансе", Нови Сад, 1989“, *Летопис МС*, 446, 5 (1991), 739-745; Бранко Бешлин, „Жан Делимо: Настанак и учвршћење реформације, Сремски Карловци-Нови Сад, 1998“, *Зборник МС за историју*, 59/60 (1999), 245–248; Vladimir N. Cvetković, „Moderni svet kao preobraženo hrišćanstvo (Žan Delimo: "Nastanak i učvršćenje reformacije", Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1998)“, *Sociološki pregled*, 3-4 (1999), 325-330.

326 Изузетке представљају: Бранислав Ђурчић, „Michel Vovelle, Kratka zgodovina francoske revolucije, Ljubljana 1989“, *Домети*, 57-58 (1989), 77–82; Александар Алимпић, „Michel Vovelle: Revolucija protiv crkve, Beograd-Zagreb 1989“, *Зборник МС за историју*, 41 (1990), 201–203; Станоје Бојанин, „Жорж Миноа, Историја старости, Од антике до ренесансе, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци - Нови Сад 1994“, *Историјски часопис*, 44 (1997), 304–307.

327 Smiljka Tomanović, „Filip Arijes, Vekovi detinjstva, Beograd, 1989“, *Sociologija: časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju*, Vol. 32, No. 1-2 (1990), 169–172; Марина Арсеновић-Павловић, „Векови детињства“, *Београдска дефектолошка школа*, 2-3 (1999), 182–194.

речнику Француске револуције писао још у тренутку када је објављено оригинално француско издање,[328] на појаву српског превода осврнуо се једино Десимир Тошић. Овај истакнути српски интелектуалац је на страницама последње серије *Југословенског историјског часописа* објавио крађи оглед у коме је рашчланио темељне идеје на којима су уредници – Франсоа Фире и Мона Озуф – утемељили *Критички речник*. Оценивши да је особеност Фиреовог приступа „поимање и сажимање вредности и неуспеха Револуције у Француској 1789. године", Тошић је у, своме иначе веома садржајном прилогу, ово дело интерпретирао првенствено са становишта улоге револуције у успостављању, односно, укидању демократског политичког поретка.[329] Напослетку, још више изненађује да је након почетне, релативно широке рецепције Бродела, она потпуно изостала када су његова монументална дела коначно објављена у преводу на српски језик – нити једно од ових дела није приказано на страницама научне периодике што, по свему судећи, представља непосредну последицу промена које су наступиле у главном току српског историографског дискурса у коме су (барем када је реч о историји 19. и 20. века) на значају добиле потпуно друге теме, особито оне везане за стварање модерне српске државе, неуспешно „југословенско искуство српске националне интеграције" те Други светски рат које све до данас представљају окосницу главног тока српске историографије. Својеврсну потврду овог суда представља и чињеница да је о „школи Анала" објављено свега неколико чланака – Ненад Фејић је писао о доприносу

328 Vojislav Pavlović, „Da li je francuska revolucuja završena? Francuska istoriografija o revoluciji uoči dvestogodišnjice", *Vidici*, 263, 1 (1990), 120–128.

329 Десимир Тошић, „Фиреовска анализа Француске револуције", *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1 (1997), 217-222.

треће генерације „аналиста“ истраживању средњег и раног новог века,[330] Андреј Митровић је, у једном од својих позних радова, анализирао однос Блока, Февра и Бродела према Ранкеовом начелу објективности[331] док је Вељко Станић пружио садржајан преглед развоја „школе“ у 20. веку.[332] Осим у приказу српског издања Беркове историје „школе Анала“,[333] „аналисти“ су помињани још и у неколицини радова општијег типа чиме се, углавном, исцрпљује попис онога што је о овој теми написано у српској историографији.[334]

Ипак, уочљива празнина у историографској рецепцији „школе Анала“ добрим делом је надомештена трудом српског социолога Павла Миленковића. Она представља тему његове истоимене књиге која, уједно, представља најсистематичнији и најцеловитији приказ овог правца у историјском мишљењу 20. века који је написан на српском језику.[335] Миленковићево инте-

330 Ненад Фејић, „Погледи на новију француску историографију о средњем веку (школа „Анала“)“, *Историјски часопис*, 39 (1992), 299–305.

331 Andrej Mitrović, „Analisti o naučništvu Leopolda Rankea“, *Tokovi istorije*, 1-2 (2002), 67–88.

332 Вељко Станић, „Француска историографија у 20. веку – изазов мултидисциплинарности“, *Синтезис*, 1, 1 (2009), 199–211.

333 Михаел Антоловић, „Историографија са француским нагласком. Питер Берк: Француска историјска револуција, Нови Сад, 2011“, *Летопис Матице српске*, 488, 4 (2011), 713–719.

334 Draga Vuksanović-Anić, „Pojam civilizacije u francuskoj istoriografiji“, *Istorija 20. veka*, 2 (1987), 135–146; Ubavka Ostojić-Fejić, „Novija kretanja u istraživanjima savremene istorije u Francuskoj“, *Istorija 20. veka*, 1 (1995), 147–154.

335 Павле Миленковић, *Школа Анала. Огледи о социолошкој историографији* (Нови Сад: Stylos, 2004). Пре Миленковића на „школу Анала“ позивали су се поједини српски социолози попут Божидара Јакшића, Слободана Антонића и других. Видети: Božidar Jakšić, *Historija i sociologija: uvod u raspravu o jedinstvenom pristupu društvu i historiji* (Zagreb: SN Liber, 1976); Slobodan

ресовање за „школу Анала“ коинцидирало је са континуираним превођењем историографских дела њених највиђених представника током 90-их година 20. века. Приступивши им са становишта социологије – што је било у првом реду подстакнуто управо инсистирањем „аналиста“ на превазилажењу вештачки успостављених дисциплинарних граница и тежњи ка „тоталној историји“ која би објединила сва расположива знања о људској прошлости – Миленковић је проблематизовао теоријско-методолошке поставке читаве „школе“ од „очева оснивача“ Блока и Февра, преко Бродела, до припадника треће генерације, Дибија, Ле Гофа и Фиреа. Делећи са „аналистима“ схватање да социологија и историја имају исти предмет проучавања коме приступају из различитих перспектива, Миленковић је, ипак, истакао проблематичан однос двеју дисциплина будући да залагање за синтезу знања о друштву још увек представља „налог који чека да буде испуњен“.[336] Осим тога, смештајући француску „социолошку историографију“ у широки контекст француске интелектуалне историје 20. столећа, Миленковић је анализирао оне мотиве који су, по правилу, измицали пажњи српских (и не само српских!) историчара. Реч је о позиционирању „школе“ унутар структуралистичке парадигме у друштвеним наукама, затим, о хеуристичкој вредности модела различитих историјских времена, односно, „ритмова историје“ који је предложио Бродел, преко Дибијеве историје менталитета и друштвене историје „идеологија“ до Фиреове критике телеолошког тумачења Француске револуције (карактеристичног нарочито за марксистичку историографију)

Antonić, *Izazovi istorijske sociologije: teorijsko-metodološki problemi proučavanja evolucije predgrađanskih društava* (Beograd: Institut za političke studije, 1995).

336 Павле Миленковић, *Школа Анала*, 31.

закључно са променама које је „школа Анала“ донела на подручју историјске епистемологије – новом разумевању појмова „догађај“ и „документ“, примени друштвених теорија у историјском објашњењу и улози које у њему има приповедање.[337] Друго издање Миленковићеве књиге (објављено 2016. године) допуњено је огледима о Февровој историји осећања и Албваксовој социологији памћења те о утицају „француске социолошке историографије“ на савремену српску социологију. Захваљујући одличном познавању практично све релевантне литературе о овој теми, Миленковић је у широком идејноисторијском контексту систематизовао управо оне концепте „школе Анала“ који, уједно, представљају њено најзначајније наслеђе у савременој светској историографији.[338]

Уместо закључка: апропријација „школе Анала“ у српској историографији

Напослетку, неопходно је, макар у основним цртама, назначити како се одвијало усвајање и примена „аналистичке парадигме“ у српској историографији. Њен почетак везан је за лично познанство Јорја Тадића (1899–1969), професора Опште историје новог века на Филозофском факултету у Београду, са Фернаном Броделом успостављено крајем 30-их година приликом његових истраживања у Дубровачком архиву. Служећи се богатом грађом Дубровачког архива, Тадић је већ својом докторском дисертацијом *Шпанија и Дубровник у XVI*

337 Уп. Михаел Антоловић, „О могућности социолошке историографије (Павле Миленковић, *Школа Анала. Огледи о социолошкој историографији*, STYLOS, Нови Сад, 2004)“, *Социолошки преглед*, 39, 4 (2005), 517–522.

338 Pavle Milenković, *Škola Anala: između istoriografije i sociologije* (Novi Sad: Mediterran publishing, 2016).

веку (1932),[339] наговестио главно поље својих истраживања. Временом је њихово тежиште све више усмеравао ка привредној, друштвеној и културној историји ове патрицијске републике, остављајући политичку историју „на периферији свог научног деловања".[340] На тај начин, он је показао несвакидашњу иновативност која је умногоме одступала од главног тока српске историографије током прве две деценије након Другог светског рата чија су два пола представљала изразито традиционална политичка историја на једној и догматска марксистичка историја на другој страни.[341] Истовремено, Тадић је у своја истраживања историје Дубровачке републике укључио и њен однос са земљама на обалама Медитерана као и његовим ширим залеђем. Ово тематско и просторно ширење предмета Тадићевих истраживања било је посве у духу „школе Анала" и чинило га је делом тзв. „Броделовог света" (*Monde Braudellien*).[342] Управо на ову чињеницу указао је и сам Бродел истакавши у предговору другом издању *Медитерана* да своја сазнања дугује многим историчарима укључујући и Јорја Тадића. Било је то нарочито признање будући да је Бродел сврстао Тадића у ранг утицајних историчара попут Карла Чиполе, Алберта Тенентија или, на пример, Пјера Вилара.[343]

Бродел и Тадић су наставили да негују блиске професионалне везе и након Другог светског рата захваљујући чему је известан број млађих српских историчара

339 Јорјо Тадић, *Шпанија и Дубровник у XVI в.* (Београд: СКА, 1932).
340 Радован Самарџић, *Писци српске историје* (Београд: Просвета, 1976), 264.
341 Đorđe Stanković, *Iskušenja jugoslovenske istoriografije* (Beograd: IRO „Rad", 1988), 99–100.
342 Уп. Димитрије Ђорђевић, *Ожиљци и опомене*, књ. 3 (Београд: СКЗ, 2001), 19.
343 Fernan Brodel, *Mediteran i mediteranski svet u doba Filipa II*, knj. I, 19.

дошао у контакт са Броделом и његовом „школом“. По речима Димитрија Ђорђевића, Тадић је, у намери да искористи и личне везе како би подстакао одлазак студената на усавршавање у иностранство, договорио са Броделом „да прихвати Радована Самарџића и Баришу Крекића“.[344] Захваљујући томе, на студијским боравцима код Бродела на престижној École Pratique des Hautes Études крајем 50-их година боравили су, осим Радована Самарџића (1922–1994) и Барише Крекића (1928–2021), још и Десанка Ковачевић Којић (1925–2022) и словеначки историчар Фердо Гестрин (1916–1999).[345] Искуство стечено учењем код најутицајнијег историчара 20. века трајно је обележило њихов интелектуални хабитус духом „школе Анала“, премда, не у подједнакој мери. Док су се медиевисти Крекић и Ковачевић Којић, избором тема и методологијом (везе Дубровника и Источног Медитерана, односно, привредне и трговачке везе Дубровника и његовог залеђа), током потоње каријере бавили историјским истраживањима управо на онај начин који је одликовао Бродела и његову генерацију, Самарџић је временом изградио особено разумевање историје које је, својом изразитом наративношћу, било неупоредиво ближе традицијама немачког историзма него француској „новој историји“. У сваком случају, Тадићеви ученици су се из прве руке упознали са „школом Анала“ а затим усвојили и применили њене носеће концепте

344 Димитрије Ђорђевић, *Ожиљци и опомене*, књ. 3, 99

345 Filip Šimetin Šegvić, Tomislav Brandolica, “The Mediterranean, Dubrovnik, Braudel”, 372–373. Видети и: Драгољуб Ж. Живојиновић, „Радован Самарџић (1922-1994)“, *Зборник Филозофског факултета*, XVIII: *Споменица Радована Самарџића* (1994), 1–7; Zdenka Janeković Römer, „In memoriam: Bariša Krekić (1928-2021)“, *Dubrovnik Annals*, 25 (2021), 189–191; *Зборник радова у част академику Десанки Ковачевић Којић*, ур. Ђуро Тошић (Бања Лука: АНУРС, 2015).

(историја привреде и друштва, квантификација економских показатеља, историја градова) на проучавање балканских друштава у средњем веку. О њиховој везаности за *Анале* непосредно сведочанство представља и чињеница да су почетком 60-их година објавили и неколицину информативних радова на страницама овог часописа.[346] Међутим, након почетне обећавајуће сарадње, временом је она усахнула упркос томе што је Бродел, у међувремену, изабран за члана Српске академије наука и уметности 1965. године.[347] Изузетак је представљао Драго Роксандић, асистент Филозофског факултета у Београду, који је студијску годину 1980/81. провео управо на „Школи за напредне студије у друштвеним наукама (*École des hautes études en sciences sociales*) у Паризу да би, током наредних година, следећи умногоме „аналистичку парадигму", истраживању јужнословенске историје приступио са становишта компаративне друштвене историје.[348]

346 Desanka Kovačević, „Les mines d'or et d'argent en Serbie et Bosnie", *Annales. Economies, sociétés, civilisations*, 2 (1960), 248–258. https://doi.org/10.3406/ahess.1960.42063; Jorjo Tadić, „Les archives économiques de Raguse", *Annales. Economies, sociétés, civilisations*, 6 (1961), 1168–1175. https://doi.org/10.3406/ahess.1961.421699; Ferdo Gestrin, „Économie et société en Slovénie au XVIe siècle", *Annales. Economies, sociétés, civilisations*, 4 (1962), 663–690. https://doi.org/10.3406/ahess.1962.420868; Bariša Krekić „Bogumil Hrabak, Kuga u Balkanskim zemljama pod Turcima od 1450 do 1600 godine, (La peste dans les pays Balkaniques sous la domination turque de 1450 à 1600), Istoriski glasnik, 1-2, 1957, 19-37", *Annales. Economies, sociétés, civilisations*, 3 (1963), 594–595. https://doi.org/10.3406/ahess.1962.420868

347 Сима Ћирковић, „Фернан Бродел (Fernand Braudel): 24. август 1902–27. новембар 1985", *Годишњак Српске академије наука и уметности*, књ. 43 (1986), 531–533.

348 Drago Roksandić, „The *Annales School,* EHESS, and *École de Paris:* Memories of an *étudiant libre* in 1980/1981", in *Annales in*

Ипак, „школа Анала“ је и даље служила као један од пожељних модела, првенствено појединим српским медиевистима. Међу њима, највећу спремност за прихватање њених иновативних потенцијала показивао је Сима Ћирковић (1929–2009), упркос томе што лично није прошао кроз „Броделову школу“.[349] Започевши своја истраживања са историјом средњовековне Босне, Ћирковић их је, временом, проширио и у просторном и у тематском погледу на историју јужних Словена и, шире, балканског и средњоевропског простора у средњем веку. Као одличан познавалац европске историографије и доследни заговорник нужности модернизације историјске науке, Ћирковић је у властитим истраживањама постепено еволуирао од традиционалног приступа карактеристичног за српску медиевистику средином 20. века ка иновативним правцима у историјском мишљењу који су се јавили током наредних деценија.[350] Поред маестралних и модерно структурираних синтеза српске историје објављених прво на великим светским језицима а потом и на српском попут *Срби у средњем веку*[351] и *Срби међу европским народима*,[352] вероватно најбоље сведочанство о Ћирковићевој адопцији и апропријацији „аналистичке парадигме“ представља књига *Работници, војници, духовници*.[353] Обједињивши у овој књизи радове из исто-

---

Perspective: Designs and Accomplishments, Vol. 1, ed. by Drago Roksandić, Filip Šimetin Šegvić, Nikolina Šimetin Šegvić, 443–450.

349 Исто, 444.

350 Видети поједине прилоге у *Сп̄оменица академика Симе Ћирковића*, ур. Срђан Рудић (Београд: Историјски институт, 2011).

351 Сима Ћирковић, *Срби у средњем веку* (Београд: Идеа, Глосаријум, Службени гласник, 1995)

352 Сима Ћирковић, *Срби међу европ̄ским народима* (Београд: Equilibrium, 2004).

353 Сима Ћирковић, *Работ̄ници, војници, духовници. Друштва средњовековноī Балкана*, приредио Властимир Ђокић (Београд: Equilibrium, 1997).

рије „друштава средњовековног Балкана“, Ћирковић је већ у њеном наслову упутио непосредну референцу на Дибијева „три друштвена реда“. Наиме, надовезујући се на резултате претходне генерације српских медиевиста „а делом помоћу оријентира нађених у светској науци“,[354] Ћирковић је, управо по узору на „школу Анала“, у своме истраживању српског и, шире, балканског средњег века, користио појмовну апаратуру друштвених наука и, истовремено, проширивао предмет истраживања на „материјалне структуре“, и феномене „континуитета и промена“, затим на карактеристичне „друштвене моделе“ те на „културне обрасце друштава у сазревању“. Уочљива већ на дискурзивној равни, била је то директна примена широко конципиране друштвене историје/историје друштва у најбољој традицији „школе Анала“.

Ћирковићева књига представљала је део тзв. друштвеног преокрета који је средином 90-их година прошлог века коначно наступио и у српској историографији. Изворно потекао из круга историчара окупљених око Андреја Митровића и *Годишњака за друштвену историју* (покренутог 1994. године), овај „преокрет“ омогућио је постепено етаблирање друштвене историје која је, једним делом, следила модел који су пружали *Анали*. Ипак, рецепција „школе Анала“ била је најснажнија у српској медиевистици за разлику од истраживања савремене историје која су следила различита усмерења у друштвеној историји која су се појавила током друге половине 20. века. Тако је модел који је пружио Жан Делимо у својим радовима применио Радивој Радић у истраживањима византијске историје што је посебно дошло до изражаја у монографији *Страх у позној Византији*,[355]

354 Исто, 17.

355 Радивој Радић, *Страх у позној Византији: 1180-1453*, I-II (Београд: Стубови културе, 2000)

док је Станоје Бојанин у књизи *Забаве и светковине у средњовековној Србији* остварио оригиналну синтезу појединих теоријских приступа „школе Анала“ и историјске антропологије.[356] Чини се, ипак, да је уплив *Анала* у српску историографију био нарочито подстакнут српским преводом петотомне едиције *Историја приватног живота* под уредништвом Филипа Аријеса и Жоржа Дибија који се појавио почетком 2000-их година. Недуго затим, уследила је едиција *Приватни живот код Срба* која је, следећи француски оригинал, окупила бројне историчаре спремне на теоријско-методолошке искораке (међу којима је било упадљиво одсуство најстаријег поколења српских историчара) и који су применили „аналистичку парадигму“ на истраживање српске историје.[357] Уредници појединих томова били су изразито иновативни историчари млађе и средње генерације попут Смиље Марјановић-Душанић и Данице Поповић (средњи век), Александра Фотића и Мирослава Тимотијевића (рани нови век), Ане Столић и Ненада Макуљевића („дуги 19. век“) те Милана Ристовића („кратки 20. век“). При томе, падају у очи две чињенице – модел који је пружала француска едиција најдоследније

356 Станоје Бојанин, *Забаве и светковине у средњовековној Србији: од краја XII до краја XV века* (Београд: Историјски институт; Службени гласник, 2005).

357 *Приватни живот у српским земљама средњег века*, прир. Смиља Марјановић-Душанић, Даница Поповић (Београд: Clio, 2004); *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба*, прир. Александар Фотић (Београд: Clio, 2006); Мирослав Тимотијевић, *Рађање модерне приватности. Приватни живот Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века* (Београд: Clio, 2006); *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку: од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата*, прир. Ана Столић и Ненад Макуљевић (Београд: Clio, 2006); *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, прир. Милан Ристовић (Београд: Clio, 2007).

је примењен на епохе српског средњег и раног новог века као и да је тим сарадника (окупљајући поред историчара, још и историчаре уметности и књижевности, музикологе, археологе, етнологе и антропологе итд.) био изразито интердисциплинаран што је представљало потпуну новину у српској историографији ненавикнутој на „мешање" са осталим дисциплинама. Управо су историчари уметности (Даница Поповић, Мирослав Тимотијевић и Ненад Макуљевић) великим делом утиснули свој печат на овај, у сваком погледу иновативан пројекат, што потврђује и синтеза његових резултата у посебној књизи *Историја приватног живота у Срба: од средњег века до савременог доба* коју су написали Марко Поповић, Мирослав Тимотијевић и Милан Ристовић.[358] Одатле не изненађује да је трећа генерација „школе Анала", својом усредсређеношћу на колективне представе, „менталитете" и на „имагинарно", управо најснажнију рецепцију доживела међу српским историчарима уметности о чему, поред поменутих аутора, сведоче најновији радови Игора Борозана и Владимира Симића којима је заједничко да уметност интерпретирају у најширем друштвеном, економском и културном контексту и из изразите интердисциплинарне перспективе, сасвим у духу француских „аналиста".[359]

Међу савременим српским историчима нарочито место у рецепцији „школе Анала" заузима дело Смиље Марјановић-Душанић, једне од најистакнутијих српских

358 Марко Поповић, Мирослав Тимотијевић, Милан Ристовић, *Историја приватног живота у Срба: од средњег века до савременог доба* (Београд: Clio, 2011).

359 Игор Борозан, *Слика и моћ: представе владара у српској визуелној култури XIX и почетком XX века* (Нови Сад: Галерија Матице српске, Матица српска, 2021); Владимир Симић, *Портрет српског интелектуалца у доба просветитељства* (Нови Сад: Матица српска, Галерија Матице српске, 2022).

медиевиста. Своја широка и ка *Аналима* и историјској епистемологији усмерена интересовања, она је најавила књигом *Владарска идеологија Немањића*, објављеном средином 90-их година 20. века.[360] У потпуности иновативна (како у погледу историјских извора и њихове интерпретације), ова књига представља примену појмовне апаратуре историје менталитета и „колективних представа" коју су развијали припадници треће генерације „школе Анала" попут Дибија и Ле Гофа на тумачење „имагинарног" тј. на „слику идеалног владара" у колективним представама династије Немањића. Истраживање симболичке политичке репрезентације у српском средњем веку Смиља Марјановић-Душанић је надоградила у књизи *Свето и пропадљиво: тело у српској хагиографској књижевности*.[361] Основна тема – схватање тела у српској „житијној књижевности" – у потпуности кореспондира са савременим интердисциплинарним правцима који су обележили не само историографију већ и хуманистичке дисциплине на прелому 20. и 21. века попут историје тела, рода, сексуалности и емоција. Подстакнута, у првом реду истраживањима Питера Брауна о сложеном међуодносу „тела и друштва" у средњем веку, Смиља Марјановић-Душанић је изградила особено теоријско-методолошко становиште које почива на синтези највреднијих остварења друштвене теорије („процес цивилизације" Норберта Елијаса и „историја сексуалности" Мишела Фукоа), политичке теологије средњег века („два краљева тела" Ернста Канторовица) и практично целокупног наслеђа „школе Анала" – од

360 Смиља Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића: дипломатичка студија* (Београд: СКЗ, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Clio, 1997).

361 Смиља Марјановић-Душанић, *Свето и пропадљиво: тело у српској хагиографској књижевности* (Београд: Балканолошки институт Српске академије наука и уметности; Clio, 2017).

очева утемељивача Блока и Февра до Жака Ле Гофа, Мишела де Сертоа, Рожеа Шартјеа, Жан-Клод Шмита, Пјера Норе и, нарочито, њима блиске „нове културне историје" – у коме се тематизују феномени тела, гестова, визија, снова, читања, дискурса и памћења. Са овог становишта она је понудила ауторитативну интерпретацију односа према телу у хришћанској мисли, перцепције тела и његовог симболичко представљања, односа тела и светости те различитих представа о телу присутних у житијима светаца. У најкраћем, реч је ерудитској, високо рефлексивној, интелектуално софистицираној и теоријски ванредно утемељеној књизи која умногоме превазилази оквире српске историографије и несумњиво стоји раме уз раме са највреднијим остварењима савремене светске медиевистике.

Напослетку, неопходно је поменути и недавно објављену књигу Милоша Ивановића *Коњ добри и оружје*, о српском племству у позном средњем веку, која је написана у духу „аналистичке парадигме" онако како су је оличавали Диби и Ле Гоф.[362] Заједно са већ поменутим ауторима као и појединим историчарима млађе генерације, Ивановићева књига показује да је француска „нова историја", иако у ограниченој мери, присутна у српској историографији и да, као полазиште за тематске и теоријско-методолошке иновације, и даље није изгубила на својој привлачној снази.

362 Милош Ивановић, *"Коњ добри и оружје": властела државе српских деспота* (Београд: Службени гласник, 2025).

https://doi.org/10.46793/IstorijaNP.208G

Ивана Р. Глигоријевић*

ПРЕВОДИЛАЦ КАО КУЛТУРНИ МЕДИЈАТОР – НА ПРИМЕРУ АРАПСКОГ ЈЕЗИКА

Апстракт: Овај рад анализира улогу преводиоца као културног медијатора у процесу превођења различитих врста садржаја за арапско говорно подручје. Теоријско полазиште рада чини теорија скопоса, према којој сврха превода директно одређује избор преводилачких стратегија, као и теорија локализације, која у центар пажње смешта функцију садржаја који се преводи. Кроз анализу бројних примера из маркетиншког и аудио-визуелног садржаја, као и из пословног контекста, истражује се примена технике транскреације. Рад описује начине на које се врши адаптација садржаја како би се он прилагодио захтевима, стандардима и сензибилитету арапско-исламског света. Потом се разматра утицај националне културе на превођење, кроз теоријске поставке Герта Хофстедеа и Едварда Т. Хола, који арапски свет сврставају у колективистичка друштва, где се поштује хијерхија, а комуникација у великој мери зависи од

* Филолошки факултет, Универзитет у Београду
ivanamali@fil.bg.ac.rs,
ORCID: 0000-0003-0793-8213

© 2026 by Institute of European Studies | Creative Commons License: CC BY 4.0

контекста. Анализа потврђује да успешно превођење на арапски захтева да преводилац делује као медијатор који изванјезичке факторе и очекивања циљне групе ставља испред дословног трансфера текста.

Кључне речи: превођење, арапски језик, арапско-исламска култура, теорија скопоса, локализација, културна медијација, адаптација, транскреација

Увод

Термин *културна медијација* у нашем се језику најчешће везује за посредовање између појединаца из различитих култура, обично у контексту конфликтних ситуација или рада са осетљивим групама. Овај термин код нас је постао устаљен пре нешто више од једне деценије, када се у републици Србији затекао велики број миграната, избеглица и тражилаца азила, који су долазили из заражених подручја земаља Азије и Африке. С обзиром на то да су ови људи потицали претежно из исламских земаља, чија се култура значајно разликује од наше, јавила се потреба да се кроз културну медијацију обезбеди јасна комуникација, разјасне неспоразуми и избегну сукоби. У том контексту, Вјештица и Сјеклоћа дефинишу културну медијацију као „облик тросмерне комуникације коју медијатори, кроз тумачење говора и културног садржаја, усмеравају између две или више културолошки различитих особа или група, са циљем да се оствари међусобно разумевање“ (Vještica i Sjekloća 2020, 11, Marjanović, i drugi 2023, 14).

Иако се усталио у поменутом контексту, термин *културна медијација* можемо посматрати и у општијем смислу – као сваки облик превођења који захтева прилагођавање садржаја сензибилитету и вредностима

говорника циљног језика. Сходно овом одређењу, сваки преводилац који посредује између два језика из различитих културних средина има улогу културног медијатора. Овде би било упутно навести дефиницију коју дају Марјановић и други (Marjanović, и други 2023, 14), а која каже да културни медијатори „помажу да се превазиђу препреке које настају сусретом двеју или више различитих култура". Теоретичар превођења Конвеј (Conway 2020, 129) уместо термина *медијација* користи термин *културни превод*. Под овим термином он подразумева тумачење и преношење културних значења између различитих заједница, при чему фокус није само на језичком трансферу културно обојених термина, већ и на изванјезичким аспектима (на пример: објашњавање једне културе припадницима друге културе, изостављање елемената културе који могу довести до неспоразума и слично).

Теоријско упориште којим можемо објаснити превођење кроз културну медијацију проналазимо у теорији *скопоса*, насталој током осамдесетих година прошлог века, од стране немачких теоретичара превођења Катарине Рајс (*Katharina Reiß*) и Ханса Вермера (*Hans Vermeer*). У фокусу ове теорије налази се појам *скопоса* (грч. Σκοπός; ср. сврха), који налаже да сврха превода директно одређује начин на који ће се преводити.

Како истичу Виндл и Пим (Windle i Pym 2012, 7), овде преводилац није само преносилац поруке с изворног на циљни језик, већ експерт за међукултурну комуникацију. Његова улога јесте да дефинише примарну сврху превода и поступи у складу са њом. То подразумева широку примену различитих техника – од адаптације и прераде, па све до поновног писања текста, уколико изворни материјал није погодан за циљну културу. Како наводи де Леон (de León 2020, 200), централно место у одређивању преводилачких стратегија припада циљној публици, односно очекивањима која преводилац о тој публици има.

Примена ове теорије показала се изузетно корисном у масовним медијима, али и у специфичним областима попут превођења правних текстова. На пример, правни документ састављен према правилима једног говорног подручја мора се у преводу реконструисати у складу са нормама и конвенцијама правног система циљне културе. Задатак преводиоца јесте да прочита, декодира, а затим реконструише текст за циљну публику, имајући на уму не само разлике у језичкој структури, стилу и вокабулару, већ и разлике у контексту, култури и очекивањима циљне групе (Bassnett 2012, 7).

Током деведесетих, теорија *скопоса* је стагнирала, јер су је потиснуле друге теорије које полазе са сличних становишта (Windle i Pym 2012, 7, Pym 2012, 5). Једна од ових теорија јесте *локализација*. Она се јавила с крајем осамдесетих и почетком деведесетих година прошлог века, када се отпочело с превођењем софтверских производа. Термин *локализација* се односи на процес у ком се изворни текст прво лишава својих културно специфичних обележја, а затим се преводи на један или више циљних језика, при чему сваки преводилац прилагођава превод циљном говорном подручју на чији језик преводи и локалним стандардима који важе на том подручју (Windle и Pym 2012, 9).

Према дефиницији коју је дала некадашња Асоцијација за стандарде у индустрији локализације (енгл. LISA), локализација је језичко и културно прилагођавање производа циљном локалитету – језику и земљи/региону где ће се користити и продавати (Pym 2004, 29, Hatim i Munday 2004, 113). Локализацију још можемо дефинисати као језичко и културно прилагођавање дигиталног садржаја захтевима и локалним стандардима који важе на страном тржишту (Schäler 2009, 157).

Данас је често замагљена разлика између превођења и локализације. Док превођење као свој предмет

има *текст*, локализација за свој предмет узима *производ* или *садржај*. Оно што је у превођењу *циљни језик*, у оквиру локализације често се назива *циљним тржиштем*. Локализација се може одредити као појам који је надређен превођењу. Како то објашњава Гуадек (Gouadec 2007, 37), локализација, поред превођења, обухвата и адаптацију производа одређеним физичким, техничким, језичким, културним, етичким, религијским, филозофским, комерцијалним, маркетиншким и другим условима и захтевима циљне групе која припада одређеном локалитету.

У тренутку када је настала, локализација није била нова појава – одувек је код људи постојала свест о томе да ће се производ или идеја успешније пласирати уколико се прилагоде језику, култури, очекивањима и потребама циљне групе (Schäler 2009, 157–158). Иако је назив *локализација* настао у контексту превођења компјутерских програма, он данас има знатно ширу примену, те обухвата и друге врсте дигиталних садржаја – на пример, маркетиншки садржај (рекламе и сл.), аудио-визуелни садржај (филмове, серије...), графички садржај (слике, илустрације...) итд. Штавише, локализација све више превазилази оквире дигиталне сфере и односи се на сваки производ који се може језички и културно прилагодити циљном тржишту, како би код одређене циљне групе постигао одређени ефекат.

Овде је важно нагласити да не носи свака врста превођења са собом нужно и потребу за локализацијом. Док је код књижевних дела важно пренети аутентичан дух и специфичну атмосферу изворне културе, превођење маркетиншких текстова, на пример, захтева висок степен прилагођавања циљној култури. Код ове врсте превођења, верност оригиналу је у другом плану, у односу на функционалност превода (Torresi 2009, 7). Другим

речима, акценат се ставља на функцију изворног текста, а не на његову форму и значење (Bastin 2009, 4).

Одређени степен локализације неопходан је и у медијском превођењу, односно приликом пласирања информација путем масовних медија. Бласнет наводи да се код оваквог превођења врши *реконтекстуализација*. Реч је о сложеном процесу прилагођавања информација новом контексту, при чему се изворни садржај не само преводи, већ и суштински трансформише како би одговарао идеологији, нормама и вредностима циљног медија. Превод у медијима није само трансфер поруке с изворног на циљни језик, већ прекрајање поруке како би она служила специфичној сврси у новом културном и политичком окружењу (Bassnett 2012, 8).

Овакав преводилачки приступ је пожељан и за друге врсте садржаја, које треба да постигну одређену сврху код циљне публике. Типичан пример су филмови, серије и други садржаји намењени деци, код којих превод често преузима и едукативну функцију. Овај приступ има своју примену и у пословној комуникацији, где пословни успех зависи од одговорајућег тона и стила преношења поруке, како би она била прихватљива припадницима циљне културе.

Једна од најзаступљенијих техника локализације у савременој преводилачкој пракси, посебно у креативним индустријама, јесте транскреација. Сам термин је настао као сливеница енглеских речи *translation* и *creation*, што јасно указује на природу овог процеса (Gligorijević 2025, 71). У литератури се за ову технику често користе и термини попут адаптације, креативног превођења, писања изнова или слободног превођења (Dickins, Hervey i Higgins 2002, Bastin 2009, Torresi 2009). Транскреација подразумева да треба „прочитати изворни текст и размислити о томе који је његов ефекат, а потом заборавити на овај текст и написати нови текст на

циљном језику који звучи природно и има исти ефекат. Задатак транскреације није да текст на циљном језику буде веран изворном тексту, већ да код циљне групе изазове исте оне емоције које је изворни текст изазвао на изворном тржишту. Стога можемо рећи да транскреација није само међујезичка, већ и међукултурна операција, у којој преводилац делује као културни медијатор" (Gligorijević 2025, 71). Транскреација често подразумева измишљање нових речи, ковање необичних израза, па чак и поновно писање делова текста на циљном језику (Gligorijević 2025, 104), што може довести до тога да текст на циљном језику више ни по чему не подсећа на изворни текст (Williams 2013, 84).

У процесу транскреације преводилац мора водити рачуна о теми и сврси садржаја који преводи. Превођење слогана, превођење културно обојених термина или игара речима може бити прилично изазовно (Declercq 2012, 3). У случајевима када није могуће прилагодити садржај путем транскреације, прибегава се чак и цензури, то јест потпуном изостављању делова текста који могу да буду неразумљиви и погрешно схваћени, као и оних делова који нису у складу с вредностима циљне културе. Како наводи Билиани (Billiani 2020, 56), цензура у великој мери почива на наметању одређене идеологије или скупа правила. Она одређује шта се сматра прихватљивим са естетског, друштвеног и културног становишта.

Арапско-исламска култура и превођење

Као што није свака врста садржаја погодна за локализацију, тако ни сваки језички пар не изискује исти степен локализације – што су разлике између култура веће, то је потреба за локализацијом израженија. Арапски језик је нераскидиво повезан са исламском

традицијом, док је наше поднебље примарно обликовано европском културом и хришћанским наслеђем, због чега се јавља значајан цивилизацијски јаз, који отежава превођење. Арапско-исламски културни круг почива на специфичним социо-културним нормама и вредносном систему који често немају директне еквиваленте у секуларним или хришћанским друштвима, због чега преводилац мора пажљиво прилагодити појмове који се тичу породичних односа, друштвене хијерархије, верских референци, табу тема и слично. Тиме се осигурава да циљни текст буде у потпуности усклађен са вредносним системом и сензибилитетом циљне публике.

Абдулхади (Abdelhadi 2025, 28) објашњава да превођење маркетиншких садржаја са енглеског на арапски језик представља велики изазов због културних, језичких и семантичких разлика између ова два језика. Узмимо за пример синтагму *црни петак* (енгл. *Black Friday*), којом се означава дан великих снижења и масовне куповине. На арапском језику ова синтагма је преведена синтагмом *бели петак* (ар. *al-ǧumʿa al-bayḍāʾ*). Овакав превод није случајан, већ је условљен симболиком боја – црна боја у арапско-исламском контексту често се повезује са скромношћу и уздржаношћу (многе арапске жене носе црне абаје[363] и хиџабе/никабе,[364] будући да се од муслиманке очекује да се одева скромно). Употреба синтагме *црни петак* за дан који промовише потрошњу и комерцијалне вредности не би била у складу са оваквим симболичким оквиром.

363 Абаја (ар. *ʿabāʾa*) је назив за арапско женско одело, које се састоји од дуге, широке хаљине или огртача који прекрива цело тело, најчешће у црној боји, и носи се преко друге одеће.

364 Хиџаб (ар. *ḥiǧāb*) је покривка за главу која дозвољава да се види цело лице, док никаб (ар. *niqāb*) покрива све осим очију.

Треба имати у виду и то да петак носи посебну симболику као први дан викенда у већини исламских земаља. На арапском језику, сам назив за петак (ar. *al-ǧumʿa*) упућује на дан окупљања, односно дан када се верници сабирају у џамији на заједничку молитву. Зијада (Ziyada 2014, 45) наводи занимљив пример из анимиране серије *Гамболов чудесни свет* (engl. *The Amazing World of Gumball*), у коме је реплика *Човече, данас је субота* у арапској верзији преведена речима *Човече, данас је петак*. Овом изменом се јасно указује на културну прилагођеност, будући да петак у већини арапских земаља означава почетак викенда.

Примена транскреације у локализацији садржаја за арапско говорно подручје може да обухвати страна имена, која се често замењују арапским именима сличног сазвучја. Један од занимљивијих примера представља синхронизација анимиране серије *Симпсонови*, где је дошло до различитих поступака транскреације, чиме су страна имена прилагођена арапском говорном подручју. Наиме, породица Симпсон названа је Ал Шамшун (ар. *Āl Šamšūn*; ср. *фамилија Шамшун*), док је Хомер добио арапско име *Омар* (ар. *ʿUmar*)[365]. Барту је наденуто арапско име *Бедр* (ар. *Badr*)[366], Марџ је добила име *Муна* (ар. *Mūnā*), а град Спрингфилд је преименован у град звани *Рабиа* (ар. *Rabīʿ*, ср. *пролеће*).

365 Име Омар је дубоко утемељено у арапској и исламској култури, будући да је Омар био један од четворице правоверних халифа, који су наследили пророка Мухамеда. Његово пуно име било је Омар ибн ел Хатаб (ар. *ʿUmar ibn al-Haṭṭāb*), а остао је упамћен као снажан владар, чија је владавина обележена великим ширењем исламске државе и учвршћивањем њених институција. Управо због тога, име Омар има велики значај у арапској култури.

366 Ово арапско мушко име често се повезује са битком на Бедру (локалитет у Саудијској Арабији). Реч је о једној од кључних битака за муслимане, у раним данима ислама.

Други начин адаптације страних имена јесте давање ликовима арапских имена, која могу потпуно одударати од имена на изворном језику. У анимираној јапанској серији *Детектив Конан* (јап. *Meitantei Conan*), имена ликова Јоми и Того Мори промењена су у арапска имена Хавла и Тарик.[367] Замена страних имена онима која имају утемељење у арапској култури има за циљ да учврсти муслиманска имена у свести деце. Овакав приступ омогућава да их сваки помен лика изнова подсети на исламску културу, што је од пресудног значаја за очување њиховог културног идентитета. Абас и Хајдар (Al-Abbas i Haider 2023, 46–47) то називају методом *натурализације*. Њена суштина је прилагођавање имена тако да она говорницима циљног језика делују познато, разумљиво и природно.

Транксреација имена захтева од преводиоца велику креативност, као што наводи Зијада (Ziyada 2014, 56–57) у следећим примерима. У анимираној серији *Гамболов чудесни свет*, лик по имену *Банана Јо* (енгл. Banana Joe) постаје *Фаузи ел Маузи* (ар. *Fawzī al-Mawzī*), што је настало од арапског назива за банану (ар. *mawz*) у комбинацији са арапским мушки именом Фаузи. Дизнијев анимирани филм *Ким Опасниħ* (енгл. *Kim Possible*) врло је захтеван за локализацију, због духовите игре речима. На арапском језику добио је назив *Даму Стахил* (ар. *Dāmū Staḥīl*; од израза *Dā mūstaḥīl*), што би се могло превести речима *То је немогуће*.

Многи садржаји обрађују културно осетљиве теме попут сексуалности, алкохола, дроге, коцкања, насиља, непримерене употребе религијских симбола и других

367 Арапско име Хавла (ар. *Ḥawla*) јесте женско име, које је носило више истакнутих личности из историје ислама. Мушко име Тарик (ар. *Ṭāriq*) се најчешће повезује са Тариком ибн Зијадом (ар. *Ṭāriq ibn Ziyād*), који је предводио арапско освајање Шпаније.

сличних тема које могу бити увредљиве, погрешно схваћене или супротне моралним начелима арапско-исламског света. Навешћемо примере из серије *Симпсонови*, који се односе на помињање алкохолних пића и свињетине, а који су проблематични због тога што је њихова конзумација у исламској култури забрањена. Наиме, уместо свињских крменадли, арапски Хомер Симпсон једе јагњеће котлете, а уместо чувеног *Duff* пива, пије газирано безалкохолно пиће. Алкохолно пиће џин-тоник у арапској верзији серије постало је лимунада с медом (Yahiaoui 2016, 189–190). Понекад се дешава да садржаји буду подвргнути строгој цензури, што подразумева потпуно уклањање елемената који се не могу прилагодити арапско-исламским културним нормама. У поменутој анимираној серији, поједине сцене су у потпуности избрисане – попут оних у Моовој таверни, где се точи алкохол, или кадрова у којима се приказују производи од свињског меса. Занимљиво је да овако адаптиран серијал није наишао на значајан одзив публике која је претходно имала прилику да прати оригиналну нецензурисану верзију.

Понекад се бришу и читаве секвенце како би се избегли неприкладни изрази. Зијада (Ziyada 2014, 27) наводи пример из серије *Гамболов чудесни свет*, где је уклоњена сцена у којој се помињу пољупци, као и делови са псовкама (што се у конзервативним арапским друштвима сматра табуом). Цензура је заступљена и код приказа сувише отркивених делова тела. У серијалу *Детектив Конан*, сцене у којима јунакиња носи кратку сукњу потпуно су уклоњене, док су сцене у којима јунак носи шортс одсечене тако да се доњи део ногу не види. Оваква пракса је у складу са исламским правилима одевања, према којима мушкарци треба да покрију део тела од пупка до колена, док би жене требало да покрију цело тело осим лица и шака (Al-Abbas i Haider 2023, 47–48).

Цензурисање може да се односи и на приказивање међуљудских односа, па се избегавају сцене мушко-женских пријатељстава или невенчаних парова. Како би се објаснила блискост ликова, у једној сцени је Конанова пријатељица представљена као његова сестра, док је друга сцена потпуно избрисана само зато што приказује мушкарца који се обраћа женама с којима није у сродству (Al-Abbas i Haider 2023, 48).

Један од кључних разлога за локализацију садржаја на арапском говорном подручју јесу религијске специфичности. Често се користи стратегија избегавања хришћанске терминологије која захтева транскреацију појмова, ради културног прилагођавања. Тако се у садржајима за децу лик Исуса Христа често мења појмом Раја, Божић се адаптира као Курбан-бајрам, а *свиња* у преводу на арапски постаје *овца*. На тај начин се симболика изворних појмова потпуно приближава вредносном систему који важи исламском свету.

Осврнимо се овде и на серију *Симпсонови*, у којој су, где год је то било могуће, за термине попут Библије или цркве пронађени општији преводи. Света хришћанска књига Библија, названа *Књига о савештима* или *Етика*. *Црква* је једноставно названа термином *кућа*. Јахјави (Yahiaoui 2016, 188–189) ову појаву назива *неутрализацијом*, истичући да муслимани не негирају Библију као свету књигу, већ сматрају да она није аутентична божја реч. Понекад локализација иде толико далеко, да се мењају чак и читави искази ликова. Тако реченица *Потрудићу се да будем боља хришћанка* доживљава потпуну функционалну трансформацију у *Молићу се пет пута дневно* (Yahiaoui 2016, 192), што је у складу са исламском верском праксом.

Један од великих изазова у локализацији јесте помињање богова, односно различитих божанстава. Док је концепт политеизма или сложених теолошких

конструкција (попут Светог Тројства) у одређеној мери присутан или толерисан у многим културама, ислам почива на строгом монотеизму. Концепт мноштва богова у преводу на арапски језик захтева транскреацију. Типичан пример јесте видео-игра *Injustice: Gods among us*, у чијем је називу термин *богови* промењен у термин *краљеви*. Тако је садржај десакрализован и прилагођен исламској култури (Fakhruddin, 2013). Такође се врши строга цензура употребе Божјег имена у контекстима који би се могли сматрати блесфемијом или недоличном персонификацијом. Јахјави (Yahiaoui 2016, 191) наводи пример у ком се израз *Гледају у тебе, као у Бога* преводи речима *Гледају у тебе, као у идеалног човека*. Реченица *Ти си бог великодушности* преформулисана је речима *Покварићеш нас толиком великодушношћу*. Ел Абид и Јазбек (El Abed i Yazbeck 2023, 61) анализирају анимирани филм *Како да дресирате свог змаја 3* (енгл. *How to Train Your Dragon: The Hidden World*). Овде је термин *ђаво* на арапски преведен речима *зло* или *дух*, како би се избегло помињање самог ђавола.

Приликом прилагођавања садржаја деци, често се интервенише у самом наративу како би се подстакло узорно понашање у складу са исламским принципима. Упечатљив пример ове праксе видљив је у локализацији серије *Детектив Конан*. На пример, реченица *Отишао је на концерт* преведена је речима *Отишао је на детективску конференцију*. Реченица *Отишла је на скијање са пријатељицом* преведена је на арапски речима *Остала је код куће, да помогне мајци*. Ова два случаја имају утемељење у исламској култури, где се праксе попут играња, певања, свирања и слушања музике сматрају лошим (по неким тумачењима), док се одлазак женске особе са другарицом не охрабрује, пошто се жене

охрабрују да остану код куће, а такође се охрабрују да поштују родитеље (Al-Abbas i Haider 2023, 47).

Један од специфичних видова локализације јесте техника експанзије текста, која подразумева додавање елемената својствених изворној култури циљне публике. У контексту локализације на арапски језик, ова техника се најчешће огледа у уметању традиционалних исламских формула које су врло устаљене у свакодневном говору. Увођењем фраза попут *Ако Боī да* (ар. *In šāʾa Allāh*), *Слава Боīу* (ар. *Subḥān Allāh*), *У име Боīа* (ар. *Bismi Allāh*), *Боī ѿи се смиловао* (ар. *Yarḥamuk Allāh*) или *Нека ѿе Боī чува* (ар. *Allāh yussalimak*) постиже се већи степен природности дијалога.

Сличне језичке формуле присутне су и у пословној комуникацији, чија се форма на арапском језику значајно разликује од оне у западним културама. Арапски пословни дискурс одликује изразито китњаст стил, склоност ка употреби синонима и инсистирање на естетској димензији израза. Једна од најчешћих фраза којом започиње скоро свако пословно писмо јесте верска формула *Мир с вама, милосѿ Божја и њеīови блаīослови* (ар. *al-salām ʿalaykum wa raḥma Allāh wa barakātuhu*). У процесу превода на језике попут српског или енглеског, ова формула се често потпуно изоставља или замењује стандардним пословним поздравом. Разлог лежи у чињеници да је циљ превода да делује професионално у складу са нормама циљног језика, а не да нуди дослован пренос елемената стране културе. Постоје многе китњасте фразе којима се завршава арапско пословно писмо. Једна од њих гласи *Изволиѿе ѿримиѿи наше најдубље ѿоштовање и захвалносѿ* (ар. *Tafaḍḍalū bi qubūl fāʾiq al-iḥtirām wa al-taqdīr*), која би на друге језике могла бити преведена једноставно – *С ѿоштовањем*. Врло често, фирме кроз пословну кореспонденцију једна другој желе

много напретка, прогреса, развоја и процвата, чиме се наводе чак четири синонима за исти појам.[368]

Утицај националне културе на превођење

Један од важних аспеката у локализацији јесте култура нације на чији језик се преводи. Овде полазимо од теоријских поставки холандског психолога Герта Хофстедеа. Он културу описује као *софтвер ума*, који прави разлику између припадника различитих нација. Под националном културом Хофстеде подразумева својеврсно

368 Говорећи о преводу с енглеског на арапски језик, теоретичарка превођења, Баснет (Bassnett 2012, 8) примећује да политички говори лидера у арапском свету често задржавају реторичке карактеристике изворне културе које носе потпуно другачије значење. Она закључује да, док је ублажавање исказа моћно реторичко средство у енглеском језику, претеривање може бити подједнако моћно средство у арапском. Анализирајући преводе некадашњих изјава Ал Каиде на енглески језик, Баснет показује да дословни превод политичких и идеолошких текстова често не успева да пренесе праву функцију. Уместо да звуче моћно (као на арапском језику), они у енглеском преводу делују или сувише театрално, застрашујуће, па чак и апокалиптично – што директно утиче на то како ће публика доживети саму поруку. Она наводи неколико примера, који поткрепљују ове тврдње: *The cars of death (*мисли се на аутомобиле бомбе), *O Islamic nation, you must support the mojahedin to victory...* (оваква употреба вокатива делује необично у енглеском језику), *By the grace of God, he was killed* (уметање оваквих религијских фраза у арапском је уобичајено, али на енглеском може звучати чудно) и слично томе (Bassnett 2005, 393–394). Како наводи, чувена фраза Садама Хусеина *Мајка свих битака* (ар. *Umm al-maʿārik*), преведена дословно на енглески (енгл. *Mother of all battles*), постала је комична слика коју су затим преузели и користили политички карикатуристи. Она закључује да апокалиптични тон говора појединих арапских политичара, иако прикладан на арапском језику, у дословном преводу постаје смешан (Bassnett 2012, 8).

ментално програмирање које обликује типичне обрасце мишљења, осећања и понашања. Ти обрасци усвајају се у раном детињству, уче у оквиру заједнице и примењују током читавог живота (Hofstede 2001, Hofstede, Hofstede i Minkov 2010, Глигоријевић 2023, 89–90).

Хофстедеова димензија дистанце моћи описује меру у којој друштво прихвата хијерархију и неједнаку расподелу моћи. У културама са високом дистанцом моћи, попут арапских, ауторитет се дубоко поштује, а неједнакост се сматра природним поретком (другу крајност претежно чине земље демократског уређења, где су сви једнаки и где успех не зависи од познанстава, веза и утицаја).[369] Ова одлика арапске културе директно утиче и на арапски језик, што се може видети кроз разгранат систем титула, у ком свака професија или функција захтева посебан начин обраћања, а изостављање или навођење погрешне титуле може деловати увредљиво.[370] На пример, уместо једноставног поздрава *Здраво, Ахмеде*, у одређеним контекстима је много правилније и прикладније употребити израз *Добар дан, докторе Ахмеде*![371] За друштва са израженом дистанцом моћи врло

369 Карактеристичан пример ове појаве је анегдота о именовању дипломата у Уједињеним Арапским Емиратима. На питање због чега већина амбасадора носи презиме владајуће породице ал-Мактум (al-Maktūm), одговор је био да ту функцију могу обављати искључиво појединци из најугледнијих породица.

370 Бавећи се арапским светом, а и шире Африком и Азијом, приметили смо да је ова појава врло честа. Друштва у којима постоји изражен хијерархијски систем готово увек у свом језику имају разгранат систем титула и звања, којима ће се ословљавати међусобно.

371 Овде би било упутно осврнути се на пример који смо пронашли на једном блогу посвећеном арапском језику. Наиме, једна америчка фирма упутила је писмо министру животне средине у арапској земљи поводом учешћа на неком тендеру. Писмо је првобитно написано на енглеском, па преведено на арапски од стране неког коме арапски није матерњи језик. После извесног

је важно персирање, приликом обраћања надређеним или старијим особама. Такође се, уместо заменице за прво лице једнине („ја“), може користити заменица за прво лице множине („ми“), ради истицања скромности.

Појам индивидуализма, насупрот колективизму, представља још једну кључну димензију културе којом се бавио Хофстеде. С овог аспекта, арапски свет спада у изразито колективистичка друштва, у којима се цене циљеви и вредности групе, где влада снажан осећај припадности заједници (племенски менталитет) и где је породица увек на првом месту. Насупрот томе, стоје индивидуалистичка друштва (карактеристична за западне културе), код којих се цене циљеви и вредности појединца, а друштвена очекивања су усмерена на то да свако брине првенствено о себи. Ове одлике друштава такође утичу на језик. Код обраћања људима у колективистичким друштвима, попут арапског, знатно бољи ефекат се постиже указивањем на групне вредности и заједништво. У преводу и адаптацији текстова то подразумева коришћење лексике која сугерише мноштво, групу и колектив. Погледајмо како се иста рекламна порука може трансформисати у зависности од културног контекста: *Мисија фирме ел Вафа јесте да помогне предузетницима да пронађу своје клијенте* (фокус се ставља на појединица), *Наша мисија је да помогнемо вама да пронађете своје клијенте* (коришћењем речи *наш*, *ваш*, *вама* и сл. гради се однос припадности и заједничког циља). Док се у индивидуалистичким друштвима истиче такмичарски дух и жеља да се појединац издвоји, у колективистичким

времена Министарство је обавестило фирму да предлог није предат министру, јер писмо није било прикладно. Министар је у овом случају био и члан краљевске породице, што је требало знати и у писму посебно нагласити одговарајућом титулом (Industry Arabic 2023, Глигоријевић 2023, 95, Gligorijević 2025, 68).

се особа поистовећује са групом којој жели да припада. О томе сведоче следећи примери маркетиншког текста: *Још увек користите стари модел телефона? Будите први који ће имати нови модел!* (индивидуалистички приступ) и *Још увек користите стари модел телефона? Придружите се групи оних који већ имају нови модел!* (колективистички приступ).

Значајан допринос разумевању националних култура дао је и амерички антрополог Едвард Т. Хол, за кога су култура и комуникација нераскидиво повезани појмови, који обухватају вербалне и невербалне системе порука (Hall 1959, Hol 1976). Хол класификује арапски свет као културу високог контекста, где примарно значење не лежи у експлицитно изговореним речима, већ у ширем контексту ситуације и међуљудских односа. У оваквом оквиру, директно изражавање мишљења се често доживљава као сувише наметљиво, а експлицитна критика може нарушити друштвену хармонију и изазвати осећај личне посрамљености код саговорника. Ова особеност арапске кулуре утиче и на превођење, где је често потребно преформулисати директне поруке у заобилазне форме изражавања. На пример, уместо изричитог одбијања понуде или критике исказане речима *То није добро*, користе се изрази који остављају простор за интерпретацију, попут следећег: *Требало би нам још времена да размислимо о томе*. Уместо експицитно исказаног става *Не, не прихватамо вашу понуду!*, може се рећи *Видећемо сутра... ако Бог да*. У арапском је врло раширен израз *Сутра, ако Бог да* (ар. *Bukrā, in šā'a Allāh*). Он не значи да ће се одређени догађај десити сутра, већ да треба сачекати да се испуне одређени услови, односно да поруку треба тумачити из контекста (Глигоријевић 2023).

Закључак

Овај рад показује да превођење садржаја за арапско говорно подручје умногоме превазилази оквире језичког трансфера и представља комплексан процес културне медијације. Кроз призму теорије скопоса и локализације, преводилац се више не дефинише као невидљиви посредник, већ као активни учесник у комуникацији, чији је примарни задатак да обезбеди функционалност поруке у специфичном културно-цивилизацијском контексту. Примери адаптације садржаја наведени у раду потврђују да је верност изворном тексту често секундарна у односу на очување вредносног система циљне публике. Стога, прилагођавање садржаја арапском говорном подручју представља неопходну стратегију којом се премошћује културни и цивилизацијски јаз између западног и арапско-исламског света.

https://doi.org/10.46793/IstorijaNP.227P

Mirjana Prokić

USMENO PREVOĐENJE I VEŠTAČKA INTELIGENCIJA – DOMEN FRANCUSKOG JEZIKA

Apstrakt: Ovaj rad analizira ulogu i ograničenja veštačke inteligencije (AI) u kontekstu usmenog prevođenja za zajednicu, fokusirajući se na interkulturalno posredovanje između francuskog i srpskog govornog jezika u Švajcarskoj. Kroz analizu praktičnih izazova u neposrednim komunikacionim situacijama i oslanjajući se na lično iskustvo, rad preispituje domete AI alata u sferi gde živi govor zahteva mnogo više od brzog, tačnog, ali ipak samo mehaničkog prevođenja izgovorenog. U fokusu rada je nezamenljiva ljudska dimenzija koja se ogleda u formi trijaloga između interpretatora, migrantske populacije i predstavnika švajcarskih institucija. Ključ uspešnog posredovanja nije samo poznavanje jezika, već profesionalna i jezička intuicija, rasuđivanje i duboko razumevanje obe kulture. Ovi kvaliteti omogućavaju interpretatoru da obuhvati pragmatički aspekt govorne situacije, da prepozna namere govornika i da poveže fragmente nekoherentnog iskaza. Kao medijator koji tumači i neverbalne znakove, interpretator spaja svoje jezičko i životno iskustvo sa trenutnim zapažanjima u smislenu poruku kako bi se postigao krajnji cilj komunikacije.

© 2026 by Institute of European Studies | Creative Commons License: CC BY 4.0

Zaključuje se da veštačka inteligencija ima fundamentalna ograničenja u pogledu složenih kognitivnih i empatijskih sposobnosti, što ljudskog tumača čini ključnim faktorom sigurnosti i uspešne društvene integracije.

Ključne reči: interkulturalno prevođenje i medijacija, Švajcarska, jezičko i životno iskustvo, veštačka inteligencija (AI), pragmatički aspekt, neposredna komunikativna situacija, neverbalni znakovi.

Živim u Švajcarskoj od kraja 2002. godine, a od 2013. godine sam sertifikovani prevodilac i interpretator za francuski jezik u kantonu Nešatel. U prevodilačkoj teoriji pravi se razlika između prevodioca, koji prevodi pisane tekstove, i interpretatora (tumača), čija je oblast rada usmena komunikacija između govornika različitih jezika. Budući da se ovaj rad bavi usmenim prevođenjem, u nastavku ću koristiti termin „interpretator".

Francuski izraz *interprète communautaire* na srpski jezik se najčešće prevodi kao interkulturalni tumač ili tumač za zajednicu. U toj ulozi delujemo kao kulturno-jezički posrednici između švajcarskih obrazovnih, zdravstvenih i socijalnih ustanova i migrantske populacije. Naš zadatak prevazilazi puko prenošenje poruke sa jednog jezika na drugi i podrazumeva olakšavanje međusobnog razumevanja u specifičnim kulturnim, društvenim i institucionalnim kontekstima.

Tema ovog rada jeste upotreba veštačke inteligencije (engl. *Artificial Intelligence* – AI) u postupku usmenog prevođenja za zajednicu, sa posebnim osvrtom na njene mogućnosti i ograničenja. S obzirom na to da je skraćenica AI međunarodno prihvaćena i dominantno zastupljena u naučnoj i stručnoj literaturi, u radu će se prvenstveno koristiti taj oblik. Posebna pažnja biće posvećena analizi izazova sa

kojima se sistemi veštačke inteligencije suočavaju u kontekstu usmenog prevođenja za zajednicu, gde su od presudnog značaja razumevanje kulturnog konteksta, neverbalne komunikacije, emocionalnih nijansi, kao i etičkih aspekata profesionalnog delovanja.

Iako se razvoj veštačke inteligencije odvija izuzetno brzo i uz velika finansijska ulaganja, iz perspektive jezičkog i kulturnog posrednika trenutno se može više govoriti o njenim ograničenjima nego o prednostima. Razlog za to prvenstveno leži u samoj prirodi ovog posla. Situacija u kojoj deluje jezički i kulturni posrednik zapravo predstavlja oblik trijaloga: s jedne strane nalaze se predstavnici švajcarskih javnih službi, dok se s druge strane nalazi migrant koji francuski jezik poznaje nedovoljno ili ga uopšte ne govori. U središtu te komunikacije nalazi se posrednik, koji zahvaljujući poznavanju oba jezika, ali i ličnom iskustvu migracije i razumevanju procesa prilagođavanja novoj sredini, omogućava međusobno razumevanje i pomaže migrantu da se upozna sa svojim pravima i obavezama u zemlji domaćinu.

Već na samom početku susreta, mi kao interpretatori gradimo odnos poverenja između obe strane jer, odmah nakon predstavljanja, naglašavamo da smo profesionalno i etički obavezni da čuvamo poverljivost svih informacija. Sve što nam je povereno ostaje strogo poverljivo i zaštićeno. S druge strane, AI prevodioci funkcionišu u okviru tehnoloških sistema i politika privatnosti kompanija koje ih razvijaju, pri čemu poverljivi podaci mogu da prolaze kroz servere i, u zavisnosti od uslova korišćenja, da budu privremeno pohranjeni ili analizirani. Upravo zbog toga se u osetljivim i poverljivim situacijama usmeni prevodilac smatra sigurnijim i pouzdanijim izborom, dok AI ostaje koristan alat onda kada su brzina i dostupnost u prvom planu.

Iako se ovaj oblik usmene komunikacije najčešće odvija između tri učesnika, u praksi broj prisutnih često može biti znatno veći. U školskom kontekstu, na primer, razgovoru

mogu prisustvovati direktor, nastavnici, psiholog, socijalni radnik, roditelji i dete. U takvim situacijama uloga jezičkog i kulturnog posrednika postaje posebno kompleksna jer zahteva razumevanje odnosa i hijerarhije među učesnicima, brzo sagledavanje okolnosti i događaja koji nisu unapred poznati, kao i sposobnost da se komunikacija usmeri ka cilju sastanka. Upravo zbog te kompleksnosti ljudsko prisustvo u procesu posredovanja ostaje nezamenljivo, dok su mogućnosti veštačke inteligencije u takvim situacijama i dalje ograničene.

Slične teškoće javljaju se i prilikom prevođenja za osobe kojima srpski nije prvi jezik, poput pripadnika romske zajednice, ili za govornike pojedinih dijalekata, kao što su Goranci. Njihov način izražavanja često karakteriše mešanje različitih jezika, upotreba pozajmljenica i nedovršene rečenice, što komunikaciju čini dodatno složenom. U takvim situacijama prevod se ne može svesti na puko prenošenje reči, već podrazumeva interpretaciju, rezimiranje, preformulisanje i, po potrebi, postavljanje dodatnih pitanja kako bi se došlo do jasnog i razumljivog iskaza.

Dalje, moje usluge prevođenja najčešće su tražene, nažalost, onda kada se migrant nađe u problematičnoj situaciji, te se razgovor odvija u policiji, zatvoru, sudu, školskoj upravi, ordinaciji, zavodu za zapošljavanje ili u centrima za tražioce azila. Ponekad su to krizni trenuci u kojima je migrantima potreban hitan prevod, pa upravo AI, sa govornim funkcijama poput onih koje ima, na primer, *Google Translate*, može poslužiti švajcarskim ustanovama kao prva pomoć dok ne stigne profesionalni interpretator. Komunikacija je često ograničena na jednostavne izraze (npr. „Da li vas boli?“, „Gde osećate bol?“), ali kada pacijent uzbuđeno kaže: „Kao da ću da se srušim“, mašina to može bukvalno prevesti kao „Comme si je vais tomber“, što u francuskom jeziku zvuči kao fizički pad, odnosno spoticanje. Adekvatniji prevod bio bi: „J'ai l'impression que je vais m'évanouir“.

U ovom slučaju se ne radi o gubitku ravnoteže, već o nesvestici, pa pogrešno razumevanje simptoma može potencijalno da oteža dijagnostiku.

Sistemi veštačke inteligencije koji se koriste za usmeno prevođenje, poput *ChatGPT*-a (*Voice Mode*) i *Google Gemini*-ja (*Live*), uglavnom se oslanjaju na doslovno prenošenje iskaza, bez potpunog razumevanja pragmatičkog i sociokulturnog konteksta komunikacije. Zbog ograničene sposobnosti prepoznavanja implicitnih značenja, dijalekatskih osobenosti, nedovršenih iskaza i neverbalnih elemenata komunikacije, njihova upotreba u ovakvim situacijama može dovesti do gubitka koherentnosti i otežanog međusobnog razumevanja učesnika razgovora.

Ovakva ograničenja proizlaze iz načina na koji veštačka inteligencija obrađuje jezik. AI sistemi se zasnivaju na matematičkim modelima koji reči i njihove odnose prevode u numeričke strukture, odnosno vektore. Na osnovu statističkih obrazaca u velikim jezičkim korpusima, model uči o povezanosti značenja i prepoznaje semantičku sličnost između pojmova. Međutim, takva obrada jezika ne podrazumeva istinsko razumevanje komunikacione situacije, kao ni kulturnog i društvenog konteksta, zbog čega veštačka inteligencija i dalje ima ograničenu sposobnost prepoznavanja nijansi ljudske komunikacije i interkulturalnih nesporazuma.

Jedan od razloga za slabiji kvalitet mašinskog prevođenja jeste i to što srpski jezik nije visoko zastupljen u razvoju AI sistema. On spada u takozvane *low-resource* jezike, što znači da postoji ograničena količina digitalno dostupnih podataka — knjiga, članaka i paralelnih korpusa koji se koriste za treniranje AI modela. Zbog toga sistemi mašinskog učenja imaju manje materijala iz kojeg mogu da usvajaju srpski jezik u poređenju sa jezicima kao što su engleski, francuski ili kineski, za koje postoji ogromna količina digitalnog teksta. Francuski, kao globalni jezik i jedan od zvaničnih jezika Ujedinjenih nacija i Evropske unije, znatno je bolje

zastupljen u AI sistemima, što doprinosi njegovom kvalitetnijem i preciznijem mašinskom prevođenju.

Istraživanja pokazuju da nijedan AI prevodilac nije univerzalno najefikasniji za sve jezike i sve situacije. Za prevođenje u realnom vremenu najčešće se preporučuju *Google Translate* i mobilna aplikacija *Microsoft Translator*. Prvi je pogodniji za svakodnevnu upotrebu jer ima *Live Translate* konverzacijski režim, radi u realnom vremenu i odlično služi za jednostavne razgovore. Sa druge strane, za grupne sastanke se ističe mobilna aplikacija *Microsoft Translator*. Ona poseduje *conversation mode* (režim razgovora), u kojem dve ili više osoba mogu da govore na različitim jezicima, dok aplikacija u realnom vremenu prevodi njihove poruke. Ovaj režim predstavlja jednu od najbližih dostupnih mobilnih alternativa simultanom prevođenju, iako u praksi može imati kratko kašnjenje i nije jednak profesionalnoj simultanoj interpretaciji.

Lično koristim veštačku inteligenciju, poput *ChatGPT*-a, kao alat za terminološku pripremu u oblastima medicine i prava na francuskom jeziku, jer omogućava šire razumevanje značenja i konteksta u kojem se određena reč ili fraza koristi. Iz mog profesionalnog iskustva izdvajam primer koji ilustruje u kojoj meri komunikacione situacije mogu biti neizvesne, kao i značaj sposobnosti prilagođavanja tim okolnostima.

Reč je o netipičnom trijalogu u kojem je, pored starije pacijentkinje kojoj je bilo potrebno prevođenje sa francuskog ina njega, učestvovao i njen srodnik u ulozi podrške. Tokom neurološkog testiranja bilo je potrebno usmeno objasniti pokrete koje je lekar demonstrirao. Francuski glagol *bougez* prevodila sam kao „pomerite“, sve dok me srodnik pacijentkinje nije upozorio da ona taj izraz ne razume i da je u konkretnom slučaju adekvatnije reći „mrdni“. Za mene je izraz „mrdni“ u srpskom jeziku primarno obeležen neformalnim registrom, zbog čega ga u datom kontekstu nisam

spontano upotrebila. Ovakve situacije pokazuju da uspešna komunikacija ne zavisi isključivo od doslovnog prevođenja, već i od sposobnosti interpretatora da prepozna pragmatičke, sociolingvističke i kulturne nijanse jezika, kao i da se prilagodi individualnom načinu razumevanja sagovornika. Upravo u takvim nepredvidivim komunikacionim okolnostima dolazi do izražaja uloga ljudskog interpretatora u odnosu na sisteme veštačke inteligencije.

Međutim, u budućnosti nije isključeno da će se u komunikaciji sa migrantima koji imaju osnovno ili delimično znanje francuskog jezika, iz praktičnih razloga poput smanjenja troškova i veće dostupnosti usluge u realnom vremenu, sve češće koristiti prevođenje uz pomoć veštačke inteligencije. Švajcarska je zemlja koja se ubrzano digitalizuje i automatizuje, uz istovremeno nastojanje da optimizuje javni sektor i, gde god je moguće, smanji potrebu za angažovanjem dodatnog administrativnog i jezičkog osoblja. U tom kontekstu, veštačka inteligencija nema ograničenja koja su karakteristična za ljudske prevodioce — ne kasni, ne umara se, ne razboleva se i ne zahteva pauze, što je čini operativno efikasnim, ali ne i nužno komunikativno pouzdanim rešenjem u svim situacijama.

Ipak, ono što našu profesiju čini specifičnom jeste multimodalna komunikacija, koja se ostvaruje kroz više međusobno povezanih dimenzija. Verbalna dimenzija se oslanja na značenje iskaza, dok neverbalna obuhvata mimiku (izraze lica, kontakt očima, osmeh), gestove (pre svega pokrete rukama), kao i položaj i kretanje tela. Paraverbalna dimenzija odnosi se na prozodijske elemente govora, kao što su intonacija, naglasak, ritam i visina glasa. Konačno, ekstraverbalna dimenzija uključuje kontekstualne i društvene aspekte komunikacije, poput pozicije, uloge i hijerarhije sagovornika.

U takvom komunikacionom okviru, prevodilac ne predstavlja samo posrednika u prenošenju značenja, već i

aktivnog tumača koji interpretira i neverbalne signale svojih sagovornika. On istovremeno prati jačinu i boju glasa, pauze i ćutanje, te je na osnovu svih tih elemenata u stanju da preciznije interpretira poruku u njenoj ukupnosti. Upravo u tome se ogleda jedna od ključnih razlika u odnosu na veštačku inteligenciju, koja nema sposobnost opažanja fizičke i situacione dimenzije komunikacije.

Svakako bi se moglo prigovoriti da savremene tehnologije uključuju i robote i sisteme sa vizuelnim i senzornim kapacitetima i koji se mogu približiti ljudskom ponašanju. Međutim, postavlja se pitanje da li takvi sistemi zaista mogu da funkcionišu kao čovek u punom smislu te reči. Da li robot može da obuhvati pragmatički aspekt govorne situacije, odnosno da precizno prepozna namere govornika, njegove pretpostavke, kao i kulturni kontekst sagovornika? Može li da poveže fragmente nekoherentnog iskaza, da deluje kao medijator i da integriše sva svoja zapažanja u koherentan prevod?

Jedna pragmatička greška u ovakvim situacijama dovoljna je da naruši celokupnu komunikaciju i dovede do pogrešnog razumevanja poruke. Primer za to jeste pitanje kako interpretirati oklevanje u govoru, odnosno kako prevesti ćutanje u psihoterapijskom kontekstu. Ćutanje je u tom smislu ambivalentan fenomen: ono može predstavljati trenutak promišljanja o prethodno izgovorenom, pripremu odgovora ili refleksiju, ali u određenim situacijama može biti i znak preživljene traume ili emocionalne blokade. S druge strane, ćutanje ima i interaktivnu dimenziju: ono može da otvara prostor za uspostavljanje poverenja, produbljivanje odnosa, razvoj saradnje i aktivaciju emocionalnih procesa. U tom smislu, ćutanje može predstavljati i odmor, pauzu u govoru koja ima komunikativnu funkciju. Zato se može reći da ćutanje nije jednostavna pauza, već kompleksan komunikacioni fenomen koji zahteva interpretaciju u kontekstu. I psihoterapeuti i prevodioci razvijaju specifične strategije za njegovo razumevanje i tumačenje u interakciji.

Međutim, postavlja se pitanje kako se veštačka inteligencija odnosi prema ovakvim situacijama. Za sada, odgovor je da ona to ne može u potpunosti da prepozna niti adekvatno da interpretira.

Koja su, dakle, još ograničenja veštačke inteligencije u dosadašnjoj praksi interpretacije? Pre svega, uočava se odsustvo sposobnosti prepoznavanja ironije i humora, kao i poteškoće u tumačenju implicitnih značenja, odnosno onoga što se u komunikaciji podrazumeva bez eksplicitnog iskaza. Veštačka inteligencija ne prepoznaje intonacijske nijanse i često ima ograničenu preciznost u obradi različitih akcenata i varijeteta govora. Takođe, ona ne vrši selekciju ili korekciju grešaka, već dosledno prevodi sve što je izrečeno, bez evaluacije komunikativne svrhe iskaza. Dodatno, ograničen je i njen uvid u prethodni kontekst razgovora, posebno u dužim ili kompleksnim interakcijama, što utiče na koherentnost interpretacije. Veštačka inteligencija ne registruje niti interpretira neverbalne signale, a njen generisani govor ostaje fonetski i semantički uniforman, bez prirodne govorne dinamike i ekspresivnosti.

Na kraju, može se zaključiti da mašina ne poseduje ono misaono i humano naprezanje koje je neophodno za približavanje različitih jezika i kultura. Iako je u realnom vremenu brza i uvek dostupna, sama priroda interpretatorskog posla, zasnovana na multimodalnosti komunikacije, kao i dosadašnja praksa, potvrđuju da veštačka inteligencija može biti koristan alat, ali da ne može zameniti ljudsko rasuđivanje, jezičku intuiciju i kulturno razumevanje koji su neophodni za kvalitetno usmeno prevođenje. To znači da osnovni preduslov za odgovornu i kritičku upotrebu naprednih alata, poput veštačke inteligencije, jeste prethodno razvijena profesionalna kompetencija interpretatora. Drugim rečima, tek kada se postane dobar interpretator, moguće je promišljeno i kritički koristiti savremene tehnološke alate.

https://doi.org/10.46793/IstorijaNP.236S

Božidar Stanišić

ŠOLJICA ČAJA NA OBALI DRUGOG MORA

Apstrakt: Tekst je plod autorove sinteze ličnih iskustava iz savjetodavne uloge italijanskim izdavačima zainteresovanim za objavljivanje prevoda djela iz srpske i ostalih južnoslavenskih literatura. Autorova namjera je konkretna konstektualizacija te aktivnosti u vezi sa temom odnosa znanja i prevodilaštva u Italiji i Regionu kao sinonimu bivše Jugoslavije. Rad nema teorijski već empirijski karakter, koji proizilazi iz autorovih pogleda na veze ali i hijatuse u interkulturnim odnosima i aktuelnim literarnim situacijama. Sekundarno, autor se bavi i fenomenom dekadencije literature u oba kulturna konteksta. U tekstu je primarno akcentovan koncept poznavanja literature u dijahroniji i sinhroniji kao preduslov za ulogu kulturnog i književnog medijatora kao prve instance u procesu pojave jednog djela na drugom jeziku. Takva vrsta literarne medijacije prema autoru je i modus otpora aktualnoj relativizaciji vrijednosti literarnog djela i posljedično njegovoj komercijalizaciji kao vladajućem imperativu i uticajnom faktoru transmisije djela iz jednog u drugi jezik.

Ključne reči: Interkulturni odnosi, kulturna medijacija, prevodilaštvo u Italiji, srpska i južnoslovenske književnosti.

© 2026 by Institute of European Studies | Creative Commons License: CC BY 4.0

Istorija ne zna ni za jedan primjer da su umjetnost ili umjetnik ikad ili igdje uspjeli da izvrše neposredan uticaj na sudbinu svijeta – iz te tužne istine proizlazi zaključak da treba da budemo skromni, svjesni svoje ograničene uloge i moći.

Zbignjev Herbert

Živim u Italiji već trideset tri godine. Tačnije, u jednom mjestašcu nadomak Udina, četrdesetak kilometara od italijansko-slovenačke granice, kao na nekom balkonu sa kojeg se za vedrih dana vidi vrh nekad i našeg Triglava. ("Koliko je visoka *naša* najveća planina? Sjedi, kec!"). Pišem priče i eseje. Omakne mi se poneki roman. Ponekad i na italijanskom, redovno uz korekcije mojih prijatelja. Ponešto od svega je prevedeno i na neke druge jezike.

Prije desetak godina "vratio" sam se u rodni jezički i kulturni prostor. Dosad nisam uživo upoznao niti jednog dinosaura, to jest urednika tih edicija kojim je za vrednovanje bio dovoljan moj tekst. Istina, brojni pokušaju "povratka" bili su svojevrsni lakmus papiri: umočeni u mentalne vijuge većine urednika i vlasnika izdavačkih kuća u Srbiji i Bosni i Hercegovini kojim sam se obraćao, izostalim odgovorom su pokazali nedostatak elementarnog vaspitanja. Takođe aroganciju – i bez uvida u rukopis (ostajao sam na prijedlogu slanja istog), znali su da ne vrijedi. "Sjedi, kec!" i bez postavljenog mi pitanja. Takvo znanje je dar bogova? Zar izdavač ne bi morao biti osoba koju krase znanje, radoznalost i respekt prema drugima? Nema im pomoći ni ako objavljuju velike pisce: ni Kiš, ni Andrić nisu poluga u predmetu vaspitanje. "Kec, gospodo!", na što dodajem: ima toga i u Italiji. ("*L'educazione? Insufficiente, signori*!") Moju knjigu priča na tu temu niko u Regionu nije htio objaviti. *Pardonne*,

samo Radio Gornji Grad[372]. *Divnim časima nadahnuća*[373] u kojim variram i temu božanskog (urednik koji bez uvida u rukopis zna da taj ne vrijedi jeste božanstvo?), pridružio sam i plodove svog posmatranja regionalnog, takođe italijanskog književnog vašara taštine.

Na internetu mi je već dugo uz pisac doslovno zalijepljeno prevodilac. Iako prevodim, uglavnom sa italijanskog na moj jidiš (srpskohrvatski), sebe ne smatram prevodiocem. Ako prevodimo samo iz uživanja, ali bez ikakva kontinuiteta, jesmo li prevodioci? Moj odgovor: Pokatkad napravim ponešto, recimo policu za knjige, ali smatram da je stolar samo lice koje je stolar svakog dana. I pripovjedač sam samo ako pišem skoro svakog dana. To je prestrogo, prekori me poneko. Ćutim na to. Hm, ko zna, možda i neprofesionalni prevodioci i stolari ipak urade nešto korisno?

Raduje me ova prilika za pojašnjenje pozicije lica koje se prevođenjem bavi bez kontinuiteta, ali iz duboko ličnih razloga.

Iz istih razloga se već više od tri decenije u Italiji nalazim u kontekstu relacija prevodilaštva i izdavaštva, u kojem imam savjetodavno-promotivnu ulogu, u izvjesnom smislu endemsku.

Kako sam se našao u tom kontekstu, kojim pojavama je obilježen i šta znači predlagati izdavačima djela pisaca koji to jesu u vremenu opšte relativizacije vrijednosti kao posljedice globalnog (i subdolnog) potiskivanja kulture? Ne zaboravimo ni egoizam politike koja, i danas bi to Jonesko zacijelo ponovio, nastoji da znanje i stvaralaštvo učini svojim sužnjima. Pokornost obuhvaćenih tim fenomenom podrazumijeva se implicitno i, kao takva, nailazi na odziv

372 RGG (Zagreb)- regionalni časopis za književnost i kulturu u prijelomu epohe, potpuno nezavisna, ni od koga finansirana revija.

373 Knjiga je odnedavno dostupna kao e-book, u izdanju Radija Gornji Grad i Mariborske literarne družbe (2025).

u svijetu lica koja bi po vokaciji morala imati svoj *contro*. Tražim oproštaj za dužinu digresiju koja slijedi, a odnosi se na pojave koje sam uočio, nimalo nebitne za odnos i sa italijanskim izdavačima prevodne literature.

Tokom svih pomenutih godina, u Italiji sam imao (i još uvijek imam) priliku da posmatram nekoliko bitnih fenomena dekadencije: od univerzitetske (Bolonjski sistem, kojim je neoliberalizam u cijeloj Evropi uspio da razbije, usitni, posljedično i merkantelizuje čak i humanističke studije), preko filmske i teatarske do izdavačke.

Ipak, ponajviše sam pratio fenomen srozavanja poziva pisca, te značenja i značaja književnog djela; posljedično i opadanje poznavanja književnosti, posebno u dijahroniji. Ko je danas pisac u Čizmi punoj narandži i limunova? (Možda bi se u nekoj vremeplov-mašini o tome zapitao i Crnjanski, od kojeg sam pozajmio poetizovano ime Danteove domovine?)

Je li za odgovor na pitanje koje se prirodno širi na Evropu, a koje, ipak napominjem, ne štedi ni Region, isto tako ni briselsku[374] kulturnu politiku, dovoljan samo primjer gostiju italijanskih televizijskih salona? Odavno se ovako predstavljaju: novinar i pisac, sportski komentator i pisac, profesor i pisac, kuvar i pisac, naučnik i pisac, fudbalski trener i pisac, speleolog i pisac, karikaturist i pisac, tužilac i pisac, fotograf i pisac... Kad god ih slušam, uvidim iznova da su među njima rijetki oni koji žive sa sumnjom, uglavnom ži-

374 Nagrada Evropske unije za književnost (EUPL) je tipično birokratska briselska nagrada. Zasnovana radi prepoznavanja književnih talenata (do 35 godina) iz zemalja koje učestvuju u programu Kreativna Evropa, promocije prekogranične prodaje, prevoda i čitanja savremene književnosti, te isticanja bogatstva evropske kulturne raznolikosti, EUPL je podrška isključivo piscima do pomenute životne dobi. O tome sam pisao u svom osvrtu *Briselska fabrika pisaca*. Tako je za „bolje razumijevanje evropskog kulturnog prostora dovoljno da upoznamo samo mlađe pisce čija je prvi ili drugi roman doslovno fabrički preveden na petnaestak evropskih jezika. Ne spominjem niti jedno ime, ali sva su dostupna na određenim stranicama mreže (Op. aut).

ve sa egom prštećim poput vodoskoka, Ponekad mi se učini da bi, nekim slučajem uskrsli, Paveze ili Kalvino, bili tretirani kao *pisci*, bez razlike. Dodajem, radi prepoznatljivosti tog fenomena u Srbiji (kažu i posvuda u Regionu), kako mi javlja jedan beogradski prijatelj: ljekar i pisac, sudija i pisac. Čovjek se, po njemu, osjeti lijenim kad vidi šta sve neki ljudi mogu da budu u samo jednom životu, a uz to su i političari.

Možda među pobrojanima nedostaje samo pošteno zanimanje autora telefonskog imenika? Nekad davno, kad sam živio *tamo*, ipak se znalo ko je pisac, ko je novinar, ko je publicist. Bilo je jasno, i tačno kao podatak o visini Triglava, i šta su cenzura i autocenzura. Danas mi i ovlašan pogled na književnu produkciju u Regionu, u novostvorenom carstvu svih sloboda, dovoljno govori da je *znalo se* potonulo u pluskvampefekat, a na to vrijeme lako pada prašina. "Sjedi, kec!", kažem u imaginarnim razgovorima sa zaboravdžijama, (bez navodnika) junacima našeg vremena. Dakle, onima kojim je sve relativno u eposi u kojoj milioni mogu da emituju svoje mišljenje o svemu i svakom, bez ikakve kvalifikacije, bez potpisa, bez pitanja o razumu i savjesti. Srušili su barijere koje su dotad dijelile znalce od neznalica, amaterčina se se smije u brk maestru. Pobijedili su, a mi, koji im se protivimo, činimo to vjerovatno samo za spas naše duše.

Znalo se, kažu mi, i u Italiji. "Sada svako udaralo po tastaturi kompjutera tvrdi da je pisac", govorio je Italo, moj pokojni prijatelj. Šezdesetih i sedamdesetih godina radio je u Mondadoriju, najvećem italijanskom izdavaču. Zajedno sa kolegama iz svoje grupe procjenjivao je kvalitet djela objavljivanih na francuskom jeziku. Takođe je ukazivao na propušteno u objavljivanju velikih francuskih klasika. Izdavač je imao grupe recenzenata i za ostale važnije svjetske jezike. No, to je odavno jedno od italijanskih davno prošlih vremena: studijski pristup odabiru djela za prevod prećutno je zamijenjen posjetama izdavača i njihovih savjetnika

sajmovima knjiga i lijevo-desno raspitivanjem o hit-djelima. Koliko je šaljivo ako kažem da "nadležni" u tim prilikama lete nad okeanom (možda bolje: pustinjom) književne hiperprodukcije kao antropomorfni dronovi u potražnji profitabilnih naslova, o kojim će se potom raspisati kulturne redakcije korporativnih medija, obično stilizujući ili doslovno prevodeći preporuke iz inostranih medija. Svodim sadržaj tih (pre)poruka pred čijom značenjskom farsom se tako lako zatvore i uši i oči: "Ako ovo ne pročitate, život vam neće vrijediti ni onog zrna boba, znamo kakvog!"

Već dugo obraz italijanskom izdavaštvu spasavaju mali i izdavači polusrednjeg i srednjeg formata. Uprkos krizi izdavaštva kojem uveliko kumuje nedostatak finansijskih sredstava (kojih ima za proksi rat iracionalnog kolektivnog Zapada u Ukrajini), kod njih se još uvijek praktikuje i uvažavanje stručnih savjeta i prijedloga. Istina, to je jedno relativno *još uvijek*, koje zavisi od erudicije i senzibiliteta izdavača spremnog na rizik izlaska na tržište knjiga djelima koja su izvan vladajuće potražnje za jednodimenzionalnom jasnoćom i još jasnijom namjerom da nikog ne zaboli glava.

Velikima se danas tek omakne izdanje ponekog značajnijeg djela. Iz tog konteksta se izdvaja objavljivanje svjetskih klasika, što je, čini se, rijetko autentično dobro velikih. Tako Dikens, Balzak, Tolstoj, Pirandelo, Zola, Čehov, Man, Karver, Markes, Kalvino i drugi, u dobro pripremljenim izdanjima, još uvijek funkcionišu i kao neugodna opomena, prije svega spisateljskoj bratiji: mi smo literatura. Da, i Andrić je neugodan. I on je u društvu nezaobilaznih klasika, ovdje. Ali *tamo*! Zapazio sam, što za svog turizma stazama Regiona, što posmatrajući taj kulturni prostor kao *tamo* iz svog *ovdje*, dakle sa svog friulskog balkona, da Andrić uglavnom nije problematičan čitaocima serbskim, horvatskim i inim,

nego onima[375] koji pokušavaju da detronizuju Andrića (to je termin koji koriste u svojim *ivipikama*).

Jedan od italijanskih primjera za opis fenomena Literature u relativizaciji njenih vrijednosti i tretiranju svakog piskarala kao autora, jeste takozvana Nobel-panika. Između brojnih, navodim dva primjera. Kada je Nobela (2003) dobio južnoafrički prozaist Džon Maksvel Kuci, ustanovilo se da je samo jedan minijaturni izdavač objavio dva njegova djela. A na vijest o Nobelu (2009) za Hertu Miler (bolje je ovom prilikom niti jednu o njoj kao osobi): nije bilo prevoda niti jednog njenog romana.

Govorim li to o argumentu "znanja/poznavanja" književnosti kao umjetnosti u kontekstu potrebe velikih izdavača za opredmećenjem "djela" u knjige? Trgovina knjigama je naravno nužna, ali je štetan isključivo komercijalni duh kojim se izdavački sektor sve više udaljava od nasljeđa pozitivne kulturne situacije prvih decenija poslijeratne Italije. Jedan moj prijatelj, izdavač iz strasti, tvrdi i danas da su pošteniji trgovci mortadelom nego trgovci knjigama. Pogotovo kad se domognu regionalnih fondova morali bi biti i kulturni pregaoci. Uglavnom, ostaju trgovci – mislim prvenstveno na velike izdavače koji posjeduju vlastite lance knjižara. U te knjižare malim izdavačima pristup je vrlo ograničen ili

375 Reagovao sam u Italiji na roman *Kontroendorfin* Svetislava Basare, kojem sam prorekao niti jedno izdanje na drugom jeziku (bio bi to trijumf provincijalne misli zasnovane na zavisti velikom autoru). Onaj moj beogradski prijatelj smatra da situaciju možda i najbolje ilustruje činjenica da je pomenuti gospodin, protiv koga ni on ništa nema lično, nametnuo psovački jezik kao standard za koji je višestruko nagrađivan, a koji fino prolazi u njegovim kolumnama u *Kuriru*... On tvrdi da to jeste podzemlje, nagrađeni i nagrađivači su iz istog klana, pa je zato riječ o jednoj sasvim izokrenutoj situaciji u vrijednosnom smislu. Takođe sam reagovao na jednu fusnotu o Andriću Aleksandra Hemona u romanu s italijanskim naslovom *Spie di Dio* (2000). Na besmislice Andreja Nikolaidisa o Andriću i Njegošu reagovao sam na stranicama RGG.

nemoguć. Srećom, u Italiji još uvijek postoje nezavisne knjižare. Pogotovo u većim urbanim sredinama one su mali ali vidljivi i pouzdani centri alternativne književne i podrške čitalačkoj kulturi. Ipak, sektor nezavisnih knjižara doslovno je na komercijalnoj vjetrometini, pokušava se održati, ali sa promjenljivim uspjehom. Problematičan je i modus raspodjele opštinskih fondova nezavisnim knjižarama, a da ne govorimo o smanjenju fondova za otkup knjiga za biblioteke. U domovini Lorenza Veličanstvenog danas cvjeta cvijeće renesanse vojne industrije. Za sitnu utjehu razmišljajućim očajnima: kao i drugdje u Evropi uporedivoj sa onom iz 1914.

Potvrdu da se znalo nekad prije ko je pisac a sada to nastoji da zna, čini mi se, tek jedna skoro monaška grupa čitalaca, u Italiji daju takođe festivali književnosti, književne nagrade, naravno i radijske emisije. (Jednom prilikom, upitan jesam li ikada bio gost Farenhajta, glasovite emisije o knjigama Radija 3, o kojoj se misli da ima težinu potvrde ima-li-te-nema-li te kao autora, odgovorio sam da nisam ali mi se čini da postojim). Ponajbolje bih to carstvo festivalskog, medijskog i trgovačkog relativizovanja književnog djela označio stihovima onog starog srpskog pjesnika: *Vašar je bio, a na vašaru...* Priznali to organizatori ili ne, na festivalima dominira prisustvo televizijskih faca koje su "i pisci". Jedna sitna digresija u ovoj, već pozamašnoj: prije nekoliko godina predložio sam direktoru jednog, meni obližnjeg a najvećeg italijanskog festivala knjige, da bude predstavljena posthumno objavljena Kišova knjiga *Goli život*[376]. (Predlažem za promocije samo djela drugih, nikad vlastita). Sažetak prepiske: direktorovo oduševljenje ("Kiš je moj pisac, nešto ću pokušati!") docnije se istopilo u pisamcu ("Ah, pa nama stižu kutije i kutije knjiga, svi nešto predlažu!") na koje sam

376 *La vita nud*a, Mimesis, Milano 2021 (prevela Aliče Parmeđani); Danilo Kiš i Aleksandar Mandić: *Goli život*, Ypro, Beograd 2021

mu poslao odgovor ("Ne možemo Kiša strpati u te kutije!"). Bez odgovora.

Dodjele književnih nagrada[377] odavno su postale vašar svoje vrste. I *Premio Strega*, nekad objektivno prestižna nagrada, samo je jedna od kulisa teatra u kojem se igra farsa[378] dekadencije kulture u Italiji obilježena i trkom izdavača - ko će prvi do nevjeste. Možda bi siroti Etore Šmic i danas doživio istu ili sličnu sudbinu? Dakle, ne bi bio prepoznat kao budući Italo Zvevo, pa bi iznova svoj prvi roman štampao o svom trošku. Za *Stregu* bi, ni od koga preporučen, ispao u prvom krugu?

Gdje sam i ko sam na tom vašaru? Molim, ne zamjerite mi na ovom pitanju. Već neko vrijeme zahtijevam da uz moje ime stoji: pripovjedač i esejist. Tako, mada znam da je uzaludan taj otpor. Niti jedan Kundera nije bio dovoljan. Sjetimo se - odbijao je da ga u Francuskoj predstavljaju kao pisca. Samo: Kundera, romansijer.

Možda bi, umjesto svega opisanog, dovoljna bila anegdota u kojoj Rafaele La Kaprija (1922-2022) čita prvu stranicu najprodavanijih romana vidno izloženih kupcima pa zaključuje: "Svi pišu na isti način!" Procijenite sami koliko je ova lakonska konstatacija svojevrstan sažetak sadržaja šeste glave *Don Kihota*, u kojoj župnik i berberin ocjenjuju knjige u biblioteci Servantesovog junaka, a koje završavaju

377 Upućeni tvrde da je nemoguće utvrditi tačan broj svih književnih nagrade u Italiji. Obično se nalazi podatak: na stotine, ali ima i pretpostavki da se broj kreće oko 2500. Kvantitet naprosto kvasa iz godine u godinu jer je sve više lokalnih i regionalnih nagrada. Jedan pisac tvrdi da je u Italiji teško susresti nenagrađenog prozaika, pogotovo pjesnika. Najvažnije su ostale one istorijske: Strega, Kampjelo, Bankarela, Andersen, u novije vrijeme Italo Kalvino.

378 Jedna od farsi je i javno proglašenje pobjednika konkursa za književne nagrade. Jedan od primjera je dodjela nagrade za roman u Latizani (35 km zapadno od Udina): trojka finalista na sceni, čeka odluku žirija. Tako se čeka proglašenje mis Italije ili Festivala San Remo. Ista slika je prilikom dodjele Nagrade Meša Selimović u Tuzli.

već znamo kako. La Kaprija, jedan od posljednjih velikih italijanskih romansijera koji je proživio sve književne etape 20. vijeka i jedini "književni pravac" 21. vijeka, kojem sam dao ime *editorismo* (dakle, *izdatizmo* kao težnja kvantitetu i (ne)svjesnoj izdaja književnosti kao umjetnosti), klasik još za života, samo je konstatovao da je uniformisanje proze kristalno izbrušene do providnosti jasnoće površnosti plod editinga. Nisu nevine na tom polju ni takozvane škole kreativnog pisanja, među kojim prednjači skupa škola *Holden* Alesandra Barika. Ako ti babo ima para, kao mladac ili mladica imaš priliku da ti presade pelcer pisca. Pa šta izraste, izrašće!

Za razliku od one pregršti pisaca koji su u Italiji, usred neviđene hiperprodukcije (prije svega romaneskne), danas vrijedni pažnje, ali svejedno, uz rijetke izuzetke, ćutke prihvataju "situaciju", prevodioci se još uvijek drže. Ta lica koja djeluju iz sjene u ime davanja svjetla djelu na drugom jeziku (obično nepravedno ostajući u sjeni), zaista se razlikuju od pisaca koji se čvrsto drže za vjetar potražnje za mediokritetstvom. Jednostavno rečeno – prevodioci stoje uspravno. Mislim, prije svih, na one *par excellence*, koji imaju snage i volje da izdavaču kažu: "To djelo je uvreda za žanr romana!" Ima i onih koji prevode, kako mi jednom prilikom reče jedan od njih, i djela na ivici literarnog smeća ili čak smeće samo, ali to izdavaču kažu otvoreno, bez skrupula. Poneko i odbije, poneko i prihvati taj rad. Posao je posao, zašto da im zamjeramo?

Konačno, konkretno o važnijem, već nagoviještenom.

Tokom prvih italijanskih godina pisao sam i lirske govore u prozi (objavljeni u četiri zbirke). Kritika ih je smatrala poezijom, ja nipošto. Kad mi je predloženo da neke od tih ne-poezija prevedenih na italijanski objavim u kremonskom književnom časopisu *Si scrive*, pristao sam. Ali, pod uslovom da priredim izbor iz djela pet bosanskohercegovačkih pjesnika (Slobodan Blagojević, Ferida Duraković, Ilija Ladin,

Abdulah Sidran i Mario Suško, pjesme je prevela Aliče Parmeđani[379]). Onomad sam objasnio uredniku i pjesniku Emanuelu Betiniju kako mi je neprihvatljivo da se u Italiji zna i prije i više o meni nego o pjesnicima koji to zaista jesu.

Kad je u Italiji objavljena moja prva zbirka priča[380], prezentovana je u mnogim italijanskim gradovima. Znam, bilo bi mnogo manje prezentacija da nije bilo naše tragedije. (Ratovi imaju posjeduju magijsku moć privlačenja pažnje javnosti). Na kraju tih susreta poneko od prisutnih bi mi postavio pitanje zašto u svojim odgovorima često govorim o drugim autorima. Moj odgovor je bio uvijek isti, da se zna da ne dolazim niotkud, da imam svoje učitelje: Andrića, Selimovića, Kiša, Krležu, Crnjanskog, Samokovliju, Desnicu, Cankara, Tišmu... U nekim svojim intervjuima u Francuskoj Kiš je izjavio skoro isto.

Pokrao sam Kiša? Bila to čista slučajnost ili Danilov glas iz nekog zakutka mog pamćenja njegovih eseja, ipak se ne stidim tog čina, nenamjernog ali čina dakako. U tom periodu, kao i kasnije, imao sam prilika za susrete sa italijanskim izdavačima zainteresovanim za moje proze. U takvim prilikama rado (i nimalo patriotski) govorio sam o potrebi da se prevode značajna djela južnoslavenskih pisaca, također u Italiji manje poznate ili posve nepoznate Andrićeve priče.

Ni danas ne žalim ni truda ni vremena koje sam uložio u desetak "mojih" Andrića, dva Selimovića, dva Davida,

379 Alice Parmeggiani je predavala na Univerzitetu Udinama, prevoditeljica je brojnih djela srpskih, hrvatskih i bosanskih romansijera i pripovjedača (Pekić, Albahari, Šnajder, David, N. Veličković...) i skoro svih zbirki priča Ive Andrića koje je priredio autor ovog zapisa. Dobitnik je Nagrade za najboljeg prevodioca godine 2016, koju dodjeljuje Srpski PEN. Autorka je brojnih naučnih studija i eseja o jeziku i književnosti. Lično najviše drži do knjige koju je priredila za udinskog izdavača Forum (2005*) Scritti sulla pietra. Voci e immagini dalla Bosnia ed Erzegovina dal medioeva all'età moderna.*

380 Božidar Stanišić (1993), I buchi neri di Sarajevo, MGS press, Sarajevo (Preveli: Rosalba Molezi, Alice Parmeđani)

jednog Kiša, dva Crnjanskog, dva Fincija, jednu dvojezičnu zbirku izabranih pjesama Feride Duraković.., također za preporuku nekih djela. O svemu tome mogao bih napisati stotinak stranica dokumentarne (i zabavne) proze u kojoj bi bilo i detalja o susretima, korespondenciji i telefonskim razgovorima sa izdavačima i urednicima. Možda bi se mogla steći neka slika koliko o (polu)kolonijalnom odnosu prema književnim periferijama, toliko i o porastu zanimanja za njih. Za objašnjenje novokolonijalnog diskursa možda je dovoljna zen priča *Šolja čaja*[381]. Pozitivna strana saradnje[382] sa izdavačima, prije svega u vezi sa Andrićem: vrlo rijetko su intervenisali u vezi sa izborom naslova, još rjeđe u vezi sa redoslijedom priča, također putopisa i eseja. Bilo je trenutaka i za moje nezadovoljstvo, kojem su uzrok bile pojedine recenzije među kojim je bilo i onih objavljenih u vodećim italijanskim dnevnicima. Zašto? Autori, sada nije važno koji a uglavnom iz korporativnih dnevnika, pisali su o knjigama ali bez traga o imenu prevodioca, također priređivača. Nerijetko su poduži fragmenti mojih pogovora bivali bez navodnika. Istina, bilo je i recenzija iz kojih nešto može naučiti ne samo čitalac već i priređivač prevedenog djela. Ovo posljednje, budući da me uvijek obraduje kad neko drugi uradi nešto dobro, budi nadu da recenzija u Italiji nije posve završila na margini.

Bilo je i čuđenja drugih tokom mojih brojnih susreta sa studentima italijanskih gimnazija i fakulteta. Umjesto samo

381 Nan-ina, japanskog majstora iz Meiji ere (1868-1912), posjetio je jedan univerzitetski profesor koji je došao da ga upita o zenu. Nan-in im je poslužio čaj. Napunio je šolju svom gostu, zatim nastavio da sipa. Profesor je posmatrao kako se čaj prelijeva, a onda se više nije mogao suzdržati. „Puna je, nema više mjesta!". „Kao i ova šolja", rekao je Nan-in, „pun si vlastitih mišljenja i nagađanje. Kako da ti objasnim zen ako prvo ne ispražniš svoju šolju?"

382 Od pet naslova Andrićevih djela koje je objavila udinska Bottega Errante, uredio sam četiri (op.aut.)

o sebi, govorio sam o drugima. Sačuvao sam neka, meni značajna pisma i poruke tih, onomad mladih ljudi. Jednom od njih bila su zanimljiva moja zapažanja o evrocentričnosti jednog, po meni istrošenog (mada na temeljima žilavih predrasuda još uvijek aktuelnog) modela formiranja mišljenja i ukusa, te o značaju evropskih književnih periferija, bez čijih bi, pogotovo kapitalnih djela, Biblioteka Evrope (koja postoji, htjeli to evrocentristi priznati ili ne) bila nekompletna.

Ali, o tom, upravo pomenutom ličnom angažmanu (i ne samo za Andrićevo djelo u Italiji), u Regionu, prema saznanjima kojim raspolažem, nije bilo vijesti. I, da se razumijemo, nije to važilo samo za Andrića, nego i za sve ostale, već navedene autore. Isti muk doživio je i moj višegodišnji angažman ukazivanja na vrijedna djela i živote pisaca i drugih umjetnika od Ohrida do Karavanki, uglavnom na *on line* stranicama OBCT (Rovereto). I danas kažem: naših pisaca, naših umjetnika (nacionalne kulture, posljedično i umjetnosti, i u "slučaju" Regiona ostale su u vezama, vjerovatno intenzivnijim nego što misle i najdobronamjerniji). Čini mi se da nam ih niko ne može oduzeti. (Htio bih vjerovati: ne baš samo nama iz generacije koja još uvijek pamti).

Tri su izuzetka u tom muku, vjerovatno povezanom sa drugim pseudokulturnim fenomenima od devedesetih naovamo, dakle u takozvanoj tranziciji koja izmiče percepciji jednog para očiju. Bili su to odlomci mog pogovora za knjigu Predraga Fincija *Il popolo del diluvio*[383], objavljeni u *Oslobođenju*[384], intervju koji sam dao za beogradski nedjeljnik *Vreme*[385], te poziv za prošlogodišnji sarajevski skup na Filozofskom fakultetu o Andriću u prevodima na romanske

383 Predrag Finci (2007), *Tekst o tuđini*, Demetra, Zagreb 2007 (prevela na italijanski: Aliče Parmeđani)

384 https://www.oslobodjenje.ba/o2/kultura/knjiga-narod-potopa-predraga-fincija-izmedu-sjecanja-na-atlantidu-i-teznje-ka-utopiji-398110

385 Andrijana Ružić (14. 04. 2021), Svetski bol 21. veka

jezike. Jeste, ne djelujemo da bismo dobijali priznanja, ali postoje duboke tišine koje govore više od leksike marginalizacije.

Ako nekom dugujem konkretniji odgovor na pitanje zašto to činim, koje mi je javno postavljano u Italiji, ponoviću da nije jednostavno živjeti i pisati u drugoj zemlji kao da smo samonikla ostrva u nekom (ipak) drugom moru. Odnekud smo stigli, zar ne? U ličnom slučaju pripovjedača i esejiste bilo mi je i ostalo nezamislivim da ne govorim o drugima i da ih, kad mi se ukaže prilika, ne predložim italijanskim izdavačima. O fenomenu raspršenosti pisaca i uopšte umjetnika iz Bivše ne bih mnogo. Samo da osim utiska da kad daju izjave u svom Drugdje govore uglavnom o sebi. Slijedi, vjerujem logično, a ne samo subjetivno pitanje čemu vodi uski krug u kojem vidimo samo sebe. Jedan od mojih italijanskih prijatelja, dobar poznavalac južnoslavenskih kultura, tvrdi da je moj angažman *molto ottocentesco*. Koliko je tužna a koliko ironična njegova aluzija na neko drugo, nama jako udaljeno vrijeme? Ne znam, ali znani su mi primjeri koji potvrđuju činjenično da je to, kao i skoro cijeli 20. vijek, bilo vrijeme u kojem je među piscima i uopšte umjetnicima (bez obzira na njihove ljudske slabosti) bilo više međusobne saradnje, uvažavanja i tolerancije, takođe mnogo više poštovanja prema prethodnicima, još uvijek visokim i vidljivim kao Triglav.

Svi mi koji čin pisanja i prevođenja doživljavamo i kao *ono nešto* bitno i esencijalno, u izvjesnom smislu i sakralno, ko smo u vremenu obeshrabrujuće ponavljajućeg trenutnog?

Možda je odgovor već dao Česlav Miloš?

Kolekcionari starih moneta i odgajivači lala prema Zevsu Česlava Miloša, na kraju njegovog *Zarobljenog uma*, nisu idioti. Djelovati pisanjem poljskom pjesniku, u izjavi koju je dao u jednom interevjuu, bilo je jednako vođenju borbe *sa demonom ovog stoljeća – hegelovskim vjerovanjem u historijsku nužnost, vjerovanjem da se historija odvija po unaprijed*

zacrtanom putu. Napisao sam "Zarobljeni um" da bih se oslobodio, da bih pronašao argumente protiv te filozofije.

Pišem, pišemo i prevodimo, naravno u Globalnom selu u kojem je samo beznačajna manjina svjesna da je svjedok epohalne zamjene kulture informacijom, znanja njegovim prividom lišenim razumijevanja, savjesti utilitarizmom trenutka. Dakle, svi mi, bili pisci romana i priča, kao i njihovi prevodioci, stanujemo u Globalnom selu kojim dominiraju profit, prestiž svake vrste, volja za moć. Budimo skromni, čak i onda kad pomislimo da je značaj našeg djelovanja veći nego što mislimo.

https://doi.org/10.46793/IstorijaNP.251J

Данијела Јовановић

(СА)ЧУВАТИ ИНФОРМАЦИЈУ

Резиме: Текст разматра важност очувања информације приликом превођења књижевних радова будући да је свако књижевно дело уједно и историјски извор, као и значај очувања аутентичног гласа писца. С обзиром да се друге културе/епохе упознају (и) преко језика, истичу се проблеми који се јављају у вези са прилагођавањем текста култури и језику на који се преводи. У вези с тим, покреће се и питање значаја фусноте/коментара преводиоца како би се омогућио истински *трансфер знања*. Говори се и о изазовима при превођењу поезије и о поезији као могућем извору историјског сазнања и разумевања. Текст пружа и искуствени поглед на питање како се обликује издавачка политика.

Кључне речи: *историјски извор, трансфер знања, фуснота, поезија, Патрик Ли Фермор, Џејн Кењон, Примо Леви.*

Овај текст се надовезује на текстове из претходних зборника који су били веома инспиративни будући да су покренули многа важна питања која се тичу превођења

* Институт за новију историју Србије, Београд

© 2026 by Institute of European Studies | Creative Commons License: CC BY 4.0

и људског (не)знања уопште. Придружује им се у покушају да пружи одговоре на нека од тих питања али никако у конклузивном смислу што, верујем, није ни могуће.

У област књижевног превођења залутала сам случајно будући да сам по образовању историчарка, а по вокацији књижевница. Међутим, стицајем околности, током 2025. године из штампе су ми изашле две књиге превода – жанровски веома удаљене о којима ћу говорити даље у тексту, биће то мале студије случаја - тако да сам прошле године била првенствено књижевни преводилац, или преводитељка, ако хоћете. И поред тога, мој поглед на превођење ипак долази из помало искошене позиције.

Кренула бих од свог првог сусрета са преводиоцем који се одиграо давно, када сам била у средњој школи и када сам узела да читам „Цацу у метроу" Рејмона Кеноа а коју је превео Данило Киш. Кажем први сусрет јер до тада уопште нисам размишљала о томе да је књигу коју читам неко превео, за мене је глас који чујем/читам био глас писца. Када сам отворила *Цацу,* ударила сам се са следећом реченицом: „КОЛИТОКАНДИ, питао се Габријел, сатрвен."[386] Прво сам имала проблем да разумем реченицу, а онда, када сам је *разделила* и разумела шта се сатрвени Габријел заправо питао, насмејала сам се. И наставила сам да се смејем до краја књиге. Мислим да сам тада (вероватно интуитивно) схватила колико је важан преводилац да би читалац истински разумео текст. Киш је том првом преведеном реченицом успео читаоцима да дочара разговорни језик Париза током педесетих година прошлог века када су се речи спајале, гласови асимиловали, а многи самогласници пропадали, самог Габријела и остале становнике тадашњег Париза, али и да наговести разиграност текста који ће уследити. А то

386 Rejmon Keno, *Caca u metrou*, прев. Данило Киш (Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1973), 7.

је велика ствар, чини ми се најважнија, када преводилац тачно наслути ауторову намеру и пренесе је не плашећи се тога да његове реченице не буду сасвим у духу језика на који преводи већ, што је много важније, у духу језика писца који их је написао. Захваљујући Кишовом преводу, добили смо *Цацу* која је савршени одраз Париза из педесетих година прошлог века.

Подједнако је важно сачувати и информацију јер свако књижевно дело је уједно и историјски извор. Мислим да то стално треба имати на уму. Врло често себе опомињем док преводим – *SAVE! SAVE!* у дословном и у пренесеном значењу – јер сопствени језик уме да нас понесе па се ваља зауздавати. Често се хвали превод Раблеовог *Гаргантуе и Пантагруела* Станислава Винавера, с разлогом, верујем да је у погледу распојасаности и разузданости језика врло близак оригиналу, у сваком случају, право је уживање читати га. Ипак, чини ми се да се приликом „трансфера" те разузданости изгубила информација. Навешћу конкретан пример - када сам писала књигу о историји хране и исхране Рабле ми је био вредан извор (или је барем требало да буде), али ми је исто тако задавао и главобоље јер преводилац нигде није стављао објашњење термина које је, мислим, прилично слободно *ковао*; рецимо, шта је мислио под *потачарима* - да ли су то били људи који су јели хлеб од белог брашна или с мекињама, те зашто их је тако назвао, и тако редом, имала сам пуно сличних недоумица. С друге стране, захваљујући преводу Радмиле Шалабалић Аристофанових *Жаба*, када су у питању јела и намирнице античке Грчке није било никаквих нејасноћа. Или *Херодотовој историји* коју је превео Милан Арсенић. У фуснотама/коментарима преводиоци су их јасно објаснили. Мислим да се, када су у питању њихови, као и преводи Милоша Ђурића, заиста може говорити о правом „трансферу знања." Овде би било добро да се

подсетимо и тога да су речи и појмови историјске творевине те да се онај који преводи увек користи језиком свог времена што је посебно незгодно када се преводе дела из далеке прошлости када су и појмови и језик којим су се они описивали и одређивали били другачији, као и сама конфигурација свести човека. Зато коментари преводиоца и јесу изузетно важни у таквим преводима.

Умберто Еко такође говори о потреби *одупирања сопственом језику* током превођења како би се сачувала интенција изворног текста. Каже да је приликом превођења Нервалове „Силвије" био у великом искушењу да црноглаву грмушу која се у изворном тексту на француском појављује под именом „fauvettes", преведе „silvie" што би било савршено решење. (*Замислите само „le silvie di Silvia!"*[387]) Определио се ипак за „capinera" јер би у супротном исказао више од оригиналног текста и глас писца би прекрио својим гласом преводиоца. Као у лоше синхронизованом филму.

У вези са „прилагођавањем" текста култури и језику на који се преводи имамо и случај романа „Браћа Карамазови" Достојевског којем је недостајала чак једна трећина текста када је по први пут био преведен на француски језик, а све да би га француски читаоци разумели. Тек после Првог светског рата био је објављен превод оригиналног текста у целости. Толстојеве приповетке, рецимо, нису ни превођене на француски у 19. веку из истог разлога – убеђења да их француски читаоци не би разумели.[388] Занимљиво је да у Француској још увек опстаје латинска фраза скована у 17. веку – *ad usum Delphini* – која се у почетку односила на издања

387 Umberto Eko, *Kazati gotovo istu stvar*, прев. Мирела Радосављевић и Александар Леви (Beograd: Paideia, 2011), 130.

388 André Malraux, *Neizvjesnost čovjekove avanture i književnosti*, прев. Алка Шкиљан (Zagreb: Naprijed, 1979), 77.

грчких и римских класика која су била прилагођивана за француског престолонаследника Луја (Великог Дофена), а из којих су уклањана опсцена и „неприкладна“ места. (Аристофан је, не сумњам, најгоре прошао.)

Сада стижем и до својих малих студија случаја. Стицајем срећних околности недавно сам превела књигу Патрика Лија Фермора, *Време дарова.* У питању је чувени путопис мада је књига заправо много више од тога. У њој аутор описује свој пут који је предузео пешице - и то у децембру 1933. и када је имао тек осамнаест година, од Хука у Холандији па све до Константинопоља. Кажем срећних околности јер ова књига има изузетну сазнајну вредност. Пуна је успутних али просветљујућих детаља чак и за историчаре од заната. Рецимо, занимљив податак који аутор дели са нама јесте да је на окупирани Крит током Другог светског рата био послат не зато што је добро овладао ратничким вештинама већ зато што је у школи узимао часове старогрчког језика - ето, опет језик и превођење! - а британска војска је веровала да је знање овог древног језика заправо пречица ка модерном грчком језику те је тако гомила британских младића, који су само зато што су знали нешто мало старогрчког, била разасута свуда по кршу и литицама окупиране Грчке. То је, рецимо, податак на који ће историчар тешко налетети читајући текстове који спадају у традиционалне историјске изворе. Ферморова књига је пуна референци и алузија које савремени читаоци тешко могу да препознају тако да сам била у дилеми да ли да текст „оптеретим“ фуснотама; кажу да их читаоци не воле те да их зато већина издавача и уредника уклања. Свеједно сам преведени текст тешко „оптеретила“ али су фусноте ипак остале захваљујући разумевању уреднице. Информација је тако, верујем, сачувана, али уз одређену цену. У извесном смислу, преводилачки рад захтева велика одрицања од преводиоца како би се сачувала информација,

односно интенција изворног текста, како Еко каже, и то је цена коју сваки преводилац мора да плати. Овде ћу пустити Ханса-Георга Гадамера да нам опише тај део преводилачких мука: „Ма колико покушавали да будемо верни, морамо да доносимо тешке одлуке. Ако у свом преводу желимо да нагласимо неку црту оригинала која нам је важна, то можемо да урадимо само тако што ћемо друге црте гурнути у сенку или их сасвим потиснути. А то је управо активност коју зовемо интерпретација. Као и свака интерпретација, превођење је осветљавање. Ко преводи, мора на себе да преузме такво осветљавање. Он очигледно не сме отвореним да остави ништа што њему самом није јасно. Он мора јасно да заузме став. [...] Он мора јасно рећи како управо он разуме текст. Али, пошто он никад није у стању да изрази све димензије свог текста, то за њега значи стално одустајање. Сваки превод који озбиљно схвата свој задатак јаснији је и плићи од оригинала. Чак и када је он мајсторско поновно стварање, у њему се неминовно губе неке нијансе и полутонови који постоје у оригиналу. [...] Преводилац је често на болан начин свестан дистанце која га раздваја од оригинала. Његово опхођење с текстом налик је на напор да се дође до споразума у разговору.“[389]

Друга књига која овде игра улогу студије случаја јесте књига поезије америчке песникиње Џејн Кењон. Сваку песму Џејн Кењон желим да присвојим и то и чиним превођењем што ме испуњава великим задовољством. Мало ћу сада скренути с теме јер сам стигла до свог најдражег забрана – поезије. Колики је њен значај говори и то што када желимо да опишемо осећања која у нама побуђује било музика, слика или статута, најчешће прибегавамо речи поезија, исто као што најчешће говоримо

389 Hans-Georg Gadamer, *Istina i metod. Osnovi filozofske hermeneutike*, прев. Божидар Зец, (Beograd: Fedon, 2011), 488.

о поетској снази неког дела пошто нам недостају речи да опишемо осећања која одређена дела у нама побуђују. Као што нам је познато, језик поставља границе спознаји јер тумачење долази до своје границе тамо где језик престаје, а опет, та граница је тамо једино кроз језик; поезија пак на неки, могло би се рећи мистичан начин успева да превазиђе то језичко ограничење иако су речи њено једино оруђе. У есеју о руској песникињи Ани Ахматовој, Јосиф Бродски дели са нама своје мисли о поезији: „У извесним историјским раздобљима једино поезија може да се носи са стварношћу, кондензујући је у нешто ухватљиво, нешто што се друкчије не би могло задржати у памћењу."[390] Како је то истинито! И како је тешко када ту ухваћену кондензовану стварност треба да пренесемо у други језик. Зато мислим да преводилац мора да воли поезију коју преводи, да само тако може да нађе праве речи у свом језику – или оне да нађу њега, и успешно пренесе у други језик то нешто скоро неухватљиво а што сачињава лирску песму. Све то, чини се, говори у прилог истинитости оне тезе да у основи свих језика лежи универзални језик људског ума. И душе, могло би се додати.

О великој моћи поезије сведочи и Примо Леви који у својој мемоарској књизи *Зар је то човек* говори о томе како је у логору другом логорашу, Французу с надимком Пиколо, рецитовао стихове из Дантеове *Божанствене комедије*, преводећи их с муком на француски, борећи се истовремено с француским језиком и својим сећањем:

„Мислите – рекох – на ваше постање:
Није вам живјет ко што скот је свико,
Већ вам је крепост тражити и знање"

и затим додаје: „Као да и ја то чујем први пут: као звук трубе, као глас Божији. На тренутак, заборавио сам

390 Josif Brodski, *Soba i po*, прев. Неда Николић-Бобић (Beograd: Rusikka, 2017), 44.

ко сам и где сам. Пиколо ме моли да поновим. Како је добар, Пиколо, приметио је да ми то прија. А можда ту има још нечега: можда је, упркос бледуњавом преводу, примио поруку, осетио да се односи на њега, да се односи на све људе на муци, а нарочито на нас; и да се односи на нас двојицу који се усуђујемо да размишљамо о тим стварима с моткама за супу на рамену. [...] Дао бих данашњу супу кад бих знао како да повежем 'још не видјех планине' с крајем."[391] Велика је моћ ове последње реченице и њен утицај на наш доживљај историјског тренутка који аутор описује.

Књига Џејн Кењон ме враћа и на питања постављена у претходним зборницима – како се обликује издавачка политика и ко је, на крају, обликује? У случају ове књиге слободно могу да тврдим – преводилац. Међутим, пут од мог превода до књиге је био трновит. Прво сам књигу сабраних песама Џејн Кењон наручила да ми стигне из Америке, пут је био дуг и заобилазан; потом сам књигу прочитала у даху и започела рад на превођењу; када сам превела известан број песама почела сам да тражим издавача објавивши пре тога неколико песама у периодици; онда је један изавач тражио да се распитам у вези с ауторским правима што сам урадила али је и то био дуг процес будући да је у питању америчка песникиња која је умрла а носиоца права за Европу није било лако пронаћи; онда је исти издавач тражио да пронађем и начин како да финансирамо објављивање књиге; одуставши од тог издавача, кренула сам у нову потрагу и, хвала провиђењу, пронашла сам правог и доброг издавача. Тако је пут од превода до књиге која се појавила прошле године трајао преко три године. Овом подужом причом заправо сам хтела да подсетим да су неретко и преводиоци ти

391 Primo Levi, *Zar je to čovek*, прев. Елизабет Васиљевић (Beograd: Paideia, 2005), 98.

који утичу на обликовање издавачке политике. И да су врло често преведена дела резултат чисте љубави преводиоца према нечијем делу. Међутим, и поред горе изреченог ипак је политички тренутак тај који много чешће одређује шта ће бити преведено и објављено у било којој земљи. У том смислу веома је занимљив случај Шпаније и Андрића. Први превод Андрићевих дела на шпански је давнашњи, с почетка шездесетих година прошлог века када је Андрић добио Нобелову награду, али, радило се о преводу са француског језика. Како је дошло до тога? По речима Марка Касалса, преводиоца „Проклете авлије" на шпански језик са оригиналног језика - српско-хрватског, радило се о томе да је Шпанија за време Франкове диктатуре била затворена земља (*доста затворенија од Југославије*[392]), те да се у тадашњој Шпанији сматрало да су словенски језици заправо језици комунизма, односно непријатеља, тако да су преводи са свих словенских језика увек били са француског. Марк Касалс каже да је као младић током деведесетих година и сва дела руских класика читао у преводу са француског језика. Додао је да данас, срећом, у Шпанији постоји велики број превода са оригиналних словенских језика. „Проклета авлија" која се у његовом преводу појавила ове године уједно је и први превод ове и још петнаест Андрићевих приповедака на шпански са оригиналног језика.

За крај, уместо закључка, желела бих да кажем нешто о Празнику светих преводилаца и тиме (не)скромно укажем на њихову важност у свим културама. Јерменска апостолска црква је прогласила за свеце читав низ својих књижевних прегалаца због њиховог рада на јерменском алфабету и преводу Библије на јерменски – у

392 Саша Ћирић, „Око Балкана," Радио Београд 2, 24. децембар 2015. (https://www.rts.rs/radio/radio-beograd-2/5853470/rihtanje-rebra-i-prevodi-postjugoslovenskih-pisaca-na-spanski.html)

питању је један од најстаријих превода Библије – заправо, свих оних који су започели рад на превођењу дела из других језика на јерменски. Празник се чак прославља два пута годишње – друге суботе у октобру, и у јулу или јуну у зависности када падне будући да се слави четврте недеље после Духова. Међу свецима је и Мовсес Хоренаци из петог века који је био и зачетник јерменске историографије.[393] Кажу да је овај празник веома поштован у Јерменији.

393 Леван Бердзенишвили, *Свети мрак – последњи дани Гулага*, прев. Дејана Кокотовић (Београд: Службени гласник, 2022), 76.

https://doi.org/10.46793/IstorijaNP.261KJ

Ана Кузмановић Јовановић*

О ХИБРИДНОСТИ, НЕПРЕВОДИВОСТИ И ЖЕНСКОМ ИСКУСТВУ: Како преводити Кларис Лиспектор

Апстракт: Овај рад истражује сложене изазове превођења опуса бразилске књижевнице Кларис Лиспектор, фокусирајући се на интерсекцију хибридности, непреводивости и специфичног женског искуства. Полазећи од тезе да је Лиспектор ауторка „међупростора", рад анализира њену егзистенцијалну и језичку позиционираност која измиче традиционалним категоријама преводивости. Посебна пажња посвећена је деконструкцији приповетке *Љубав*, где се унутрашњи преображај јунакиње интерпретира као улазак у тзв. „тетичку фазу", гранични простор сучељавања семиотичког нагона и симболичког реда, а која је дата као парадигма изазова који за преводиоца представља дело ове бразилске ауторке. Кроз концепт „етике паузе", рад аргументује да адекватан превод Кларис Лиспектор не сме тежити ка пуном припитомљавању текста, већ мора очувати његову конститутивну „страност" и хетерогеност. Закључује

* Универзитет у Београду
Контакт: ana.kuzmanovic@gmail.com, akuzmanovic@fil.bg.ac.rs

© 2026 by Institute of European Studies | Creative Commons License: CC BY 4.0

се да је препознавање хибридности, како на нивоу идентитета ауторке тако и на нивоу граматике свести њених ликова, кључни предуслов за етички заснован преводилачки приступ који уважава радикалну разлику Другог.

Кључне речи: Кларис Лиспектор, непреводивост, хибридност, бразилска књижевност, етика паузе.

> Тренутак тишине која претходи речи представља за преводиоца један праг „алхемијског" прелаза у којем нешто треба да се преобрати у нешто друго да би и даље остало оно што је било. Дијалог између писца и преводиоца, на релацији између постојећег текста и текста у настајању, не одвија се само између две особене личности које треба да се допуњују, већ пре свега представља један сусрет између две културе које треба да се препознају (Жозе Сарамаго, *Бележнице*)[394].

Превођење, та најстарија људска активност у којој се сусрећу и прожимају језици и културе, чини све културе хибридним. „Све културе су резултат мешања", рекао је Клод Леви Строс (Claude Lévi-Strauss); „Историја свих култура јесте историја позајмљивања", тврди Едвард Саид (Edward Said)[395]. У каквом су односу *хибридност* и *непреводивост*? Шта уопште значи *непреводив*?

---

394 Para o tradutor, o instante do silêncio anterior à palavra é pois como o limiar de uma passagem "alquímica" em que o que é precisa de se transformar noutra coisa para continuar a ser o que havia sido. O diálogo entre o autor e o tradutor, na relação entre o texto que é e o texto a ser, não é apenas entre duas personalidades particulares que hão-de completar-se, é sobretudo um encontro entre duas culturas colectivas que devem reconhecer-se. (José Saramago, *O Caderno 2. Textos Escritos para o Blog*. Setembro de 2008 - Novembro de 2009)

395 Наведено према Peter Burke, *Cultural Hybridity*, 2014.

О језичкој и културалној непреводивости

Традиционално, разликују се две врсте непреводивости, језичка и културална[396]. Језичка непреводивост подразумева да не постоји одговарајућа језичка структура у циљном језику. Решење за овај проблем јесте заменити такву језичку структуру другом, сродном. Ипак, такав поступак несумњиво доводи до губитака[397]. Културална непреводивост се јавља када не постоји одговарајући термин/ концепт у циљном језику[398]. Проблем непреводивости је реалан – иако из свог преводилачког и читалачког искуства могу рећи да је и екстремно редак, јер је на практичном нивоу увек могуће наћи одређено, мање или више адекватно решење.

Уместо да непреводивост означава границу или немогућност, можемо је посматрати као конститутивни део самог процеса превођења. Тренуци у којима језик „застаје" – када нешто одолева непосредном преносу – управо су оно што превођење чини смисленим и етички релевантним[399]. Непреводивост, дакле, није препрека комуникацији, већ подсећање на јединственост и непотпуну преносивост значења између језика и култура. Управо та непотпуност даје пун смисао превођењу и

396 Susan Bassnet, *Translation Studies*, 2002.

397 Како наводи Баснет, чак и тако једноставна и свакодневна реч из енглеског језика, *home*, може представљати преводилачки изазов. Како ћемо је превести на српски, као *кућа* или *дом*? Нема једнозначног одговора.

398 Да наведем само неке, често коришћене примере: португалска *saudade;* мексички празник *el Día de los Muertos,* на шпанском буквално значи *Дан мр̄твих,* али шта то нама значи? То нису *задушнице,* не постоји еквивалент у српском за овај празник. Штавише, чак се ни исти хришћански празник, Божић, не поклапа у потпуности са енглеским *Christmas*.

399 Lisa Foran, Untranslatability and the ethics of pause. *Perspectives*, 31(1), 44–58, 2023.

омогућава му да буде простор дијалога, разлике и етичког сусрета.

Лингвистика показује да је превођење дијалектички процес који се може остварити са релативним успехом:

> Превођење увек може почети са најјаснијим ситуацијама, најконкретнијим порукама, најелементарнијим универзалијама. Али пошто подразумева разматрање језика у његовој целини, заједно са његовим најсубјективнијим порукама, кроз испитивање уобичајених ситуација и умножавање контаката које је потребно разјаснити, онда нема сумње да комуникација путем превођења никада не може бити потпуно завршена, што такође показује да никада није ни потпуно немогућа[400].

Као што је већ сугерисано, јасно је да је задатак преводиоца да пронађе решење чак и за најтеже проблеме. Таква решења могу енормно да варирају; преводиочева одлука о томе шта представља непромењив податак у односу на дати систем референци јесте сама по себи креативни чин. У превођењу је пресудан интуитивни елемент: као и у свим семиотичким процесима, превођење такође има своју прагматичку димензију.

Као што савремена прагматика смешта значење у дијалектички процес који се одвија између оног што говорник каже а саговорник чује и разуме, тако је и превод последица динамичког односа између оног што је аутор мислио а преводилац разумео. Због тога су могућности превода (у теорији) практично неисцрпне! Ипак, теорија превођења тежи да буде нормативна, да упути преводиоце на *оптимално* решење. Међутим, стварни преводилачки рад је прагматичан; преводилац се одлучује за

400 Peter Burke, *op. cit*, p. 24

оно једно од могућих решења које обећава максималан ефекат уз минималан напор.

Управо данас, у време брзих инстант решења које нам нуди Гугл Преводилац и различити слични програми, преводилачки изазови и сусрети са „непреводивошћу“[401] требало би да нас науче стрпљењу и смирењу. Треба инсистирати на „етици паузе“ за коју се залаже Лиза Форан, за повратак спорости, промишљању и интуицији. Пауза је признавање Другог, поштовање према писцу и читаоцу – преводилац признаје да га текст превазилази, не жели да га на силу присвоји и учини потпуно „нашим“[402].

Ево примера непреводивости, или макар *тешке преводивости,* из мог личног преводилачког искуства.

Преводити Кларис Лиспектор

Латинску Америку многи сматрају хибридним регионом *par excellence*, будући да је била место сусрета, судара, мешања и других врста интеракције између аутохтоног становништва, европских освајача и робова које су Европљани довели из Африке[403].

Кларис Лиспектор (Clarice Lispector) је бразилска списатељица али украјинских корена; њен матерњи језик су истовремено руски и јидиш. У новој домовини, у коју је доспела као беба, добија нов језик и нову културу. Њеног књижевно дело је по преимућству хибридно[404] а

401 Иако је истинска непреводивост редак феномен, примећујем, нарочито на друштвеним мрежама, тенденцију „брендирања“ језика, па се тако говори о српском *инаћу*, португалском *saudade*, шпанском *sobremesa* као „непреводивим“ појмовима.

402 Lisa Foran, *Derrida, the Subject and the Other*. 2016.

403 Peter Burke, *op. cit.*, p. 4

404 Benjamin Abdala Júnior, *Fronteiras múltiplas, identidades plurais: um ensaio sobre mestiçagem e hibridismo cultural*, 2002

идентитет јеврејско-украјинске емигранткиње у Бразилу чини њен португалски језик на неки начин „позајмљеним“. Она пише као неко ко изнутра посматра језик са благом дистанцом, што резултира стилом који често звучи необично чак и изворним говорницима. Преводилац њеног дела, дакле, не преводи само страни језик, већ специфичан међупростор – хибридни идентитет који намерно деформише норму како би изразио осећај непрпадности. Разумевање ове хибридности кључно је да би се избегло исправљање њеног стила у преводу, чиме би се изгубила та драгоцена аура страности.

Лиспектор је део латиноамеричког књижевног *бума*, једна од ретких жена у генерацији великих писаца с краја 60-тих и почетка 70-тих година прошлог века. Своју књижевност описала је као вид отпора: она је унутрашња борба пренесена на спољну манифестацију – борбу са (португалским) језиком.

Међутим, она је и припадница тзв. струје „женског писма“, што директно утиче на преводивост њених текстова. Наиме, она не преноси само значење, већ покушава да ојезичи телесно, интуитивно и афективно искуство које измиче традиционалним линеарним структурама[405]. Када преводилац наиђе на синтаксички чвор у њеној реченици, он се заправо суочава са отпором језика да уоквири женско искуство које је суштински нелинеарно[406]. Превођење таквог текста стога захтева напуштање крутих логичких оквира и прелазак у домен емоционалног, где очување пукотина у тексту постаје важније од граматичке исправности.

Због свега наведеног, превођење Кларис Лиспектор представља велики изазов. Будући да је њено писање заправо облик отпора, оно производи радикалан језик:

405 Helene Cixous, *Reading with Clarice Lispector*, 1990.
406 Idem.

радикалну синтаксу, радикалну лексику, радикалну естетику. Она руши традиционалну граматику, користи фрагментиране реченице и језик који више подсећа на музику или ток мисли него на обичну прозу. Дословно превођење оваквих текстова може звучати чудно. Али превише прилагођавања може ослабити или чак избрисати снагу текста. Потребно је пронаћи равнотежу.

Кларис Лиспектор такође пише са много слојева значења. Једноставне речи добијају егзистенцијалну и двосмислену тежину, коју је тешко пренети на друге језике, не зато што су те саме речи непреводиве, већ стога што је потребно превести целокупно искуство које стоји иза тих речи – управо је то њено женско искуство оно што захтева симбиозу између ауторке и преводиоца, односно преводитељке.

Још једна важна ствар у њеном делу јесте унутрашњи глас ликова. Она пише као да се налазимо унутар њиховог ума, у току свести. Превођење тог тона захтева велику осетљивост.

Осим тога, ту је и бразилски културни контекст, који је присутан чак и када није директно изречен. Преводилац мора да поштује то порекло, али и да учини текст приступачним страном читаоцу.

На крају, превођење Кларис није само преношење речи с једног језика на други – то је чин поновног стварања.

Мој сусрет са Кларис Лиспектор

У збирци приповедака, *Породичне везе* (порт. *Laços de Família,* 1960), налази се приповетка *Љубав*, у којој Кларис представља наизглед баналну ситуацију из свакодневице једне жене из више средње класе, Ане, жене чији је живот сведен на сигурну и пажљиво уређену рутину мајке и домаћице. Преокрет настаје током једне вожње трамвајем, када она, враћајући се кући са пијаце,

кроз прозор трамваја угледа слепог човека који жваће жваку, што у њој изазива неочекиван налет гађења и дубоки егзистенцијални немир. У тренутку шока, кеса јој испада и јаја у њој пуцају, што симболички означава крај њеног срећеног света. Потпуно дезоријентисана, Ана улази у ботаничку башту, где је сирова, бујна и „некултивисана" природа преплављује осећањима која су истовремено застрашујућа и привлачна. Прича се завршава њеним повратком кући породици, али са трајним сазнањем да је сигурност њеног живота само танка опна изнад хаоса који је управо открила[407].

Између осталог, описујући Анину унезвереност због призора слепца који спокојно жваће жваку на трамвајској станици, Кларис нам каже следеће:

---

407 У оквиру постструктуралистичке интерпретације ове приповетке, унутрашњи преображај главне јунакиње дешифрује се кроз концепт *тетичке фазе* Јулије Кристеве (Grady C. Wray, Reading Clarice Lispector with Julia Kristeva: four short stories from *Family Ties*, *Genre XXXVI*, pp. 151-162). Овај концепт, преузет из психоанализе, Кристева је изложила у својој *Револуцији поетског језика* из 1974 (https://www.rts.rs/radio/radio-beograd-3/5835323/julija-kristeva-revolucija-poetskog-jezika-1.html); то је преломни тренутак у којем дете (или лик у причи) постаје способно да одвоји себе од објекта и почне да користи симболе (тј. језик). Ана, иницијално ушушкана у сигурност симболичког поретка домаћице, доживљава наглу дестабилизацију субјективитета приликом вожње трамвајем – простором који функционише као гранични прелаз између културно структурисане стварности и примарног, семиотичког хаоса. Нагло стајање трамваја и пуцање јаја у њеној торби постаје метафора за насилан продор у нову раван свести, након чега Ана улази у ботаничку башту где се суочава са истовременим одушевљењем и гађењем према огољеној егзистенцији. Реј сугерише да се Анина еволуција не завршава катарзом или реинтеграцијом, већ трајним позиционирањем унутар те прелазне, тетичке фазе; она остаје заглављена на граници између поретка и нагона, као субјект који више не може да пронађе упориште ни у једној од понуђених сфера стварности (Wray, *idem*).

Junto dela havia uma senhora de azul, com *um rosto.*

Буквално преведена, ова реченица на српском гласи:

Поред ње, седела је једна госпођа у плавом, са *неким лицем.*

Немогуће је дословно превести именицу ROSTO, *лице*: сви имамо лице, али какво је то лице госпође у плавом? То је лице које протагонисткиња приповетке, Ана, посматра и које је узнемирава, чини је нервозном. Али, како то превести у српски и задржати конотацију, натерати српског читаоца/ читатељку да застане код ове реченице, као што ће (вероватно) учинити лузофони читалац/ читатељка? Додати, одузети нешто, али шта? Да ли је то *страшан израз лица*, или *израз лица који Ана није могла да поднесе*, или *израз од којег је Ана одмах склонила поглед?*

Преводилац, односно у овом случају преводитељка, јесте неко ко има искуство читања аутора или ауторке коју преводи, и требало би да може да препозна оваква места, да разуме контекст, конотацију – добар преводилац то свакако уме. Наиме, за превођење једне овако једноставне реченице потребно искуство интимног познавања списатељице, њеног живота и опуса.

Чувена су промишљања о односу писца и преводиоца грофа од Роскомона из 17. века. Роскомон потврђује да је задатак преводиоца да поправи изворни текст и сугерише да је способност која при том највише долази до изражаја *моћ просуђивања*, а не инвенције. Преводилац треба да пажљиво одабере аутора са којим дели саосећајност или „спону саосећања". Овим односом и помним ишчитавањем дела изворног аутора, ствара се симбиоза, где преводилац престаје да буде тумач и постаје изворни писац за циљног читаоца[408].

408 Bassnet, *op. cit.*, p. 47

Оваква врста симбиозе је апсолутно неопходна код превођења Кларис Лиспектор. Наиме, без тог знања, Лиспектор остаје обична, просечна, сентиментална ауторка. Њена типична јунакиња – попут Ане у приповеци *Љубав* – веома наликује њој самој. То је жена, припадница средње класе, и то у Бразилу, где су класне разлике веома изражене, домаћица, урођена у традиционалне родне улоге, често богата и, будући без егзистенцијалних проблема, обузета досадом.

Међутим, то је контекст који је случајном читаоцу највероватније непознат. Какве су последице тог незнања на читалачко искуство? Да ли онда преводилац треба да интервенише? Ако треба, како? Да ли треба да интервенише у самом тексту (како сам ја учинила)? Или је можда фуснота боља опција?

У процесу превођења Лиспектор, преводилац се стално налази на оваквој клацкалици између „припитомљавања" и „пострањивања" текста[409]. Док фусноте и објашњења могу помоћи у премошћавању културних јазова, они истовремено ризикују да прекину естетски занос и непосредни доживљај који ауторка сугерише. Право питање рецепције није колико је читалац разумео чињеница о Бразилу, већ колико је осетио егзистенцијалну мучнину или просветљење њених јунакиња. Превод који допушта извесну дозу нејасноће заправо указује на поштовање према читаоцу, позивајући га да сам попуни празнине и активно учествује у креирању значења.

Напослетку, превођење тешко савладивих (и несавладивих) делова рада Кларис Лиспектор утемељено је у „етици паузе". Уместо насилног премошћавања неспознатљивог, преводилац је позван да застане пред тајном оригиналног текста. Та пауза није знак слабости,

409 Lorenzo Venuti, *The Translator's Invisibility: A History of Translation*, 1995.

већ чин етичке одговорности којим се признаје право Другог да остане другачији и делимично неспознатљив.

Закључак

Иако језичка и културална непреводивост представљају реалне изазове, оне истовремено приморавају преводиоца на креативни чин и дубоку емпатију са ауторком. Пример реченице о „госпођи са лицем“ из приповетке *Љубав* јасно показује да превођење Лиспектор није само преношење речи, већ реконструкција специфичног женског искуства и унутрашњег немира. Унутрашња драма главне јунакиње Ане служи и као парадигма за ширу хибридност која прожима целокупан опус Кларис Лиспектор. Као што ауторка својим идентитетом и стилом премошћује простор између емигрантског порекла и бразилског културног миљеа, тако и њени ликови, попут Ане, остају заглављени у специфичном међупростору – хибридној зони између семиотичког нагона и симболичког реда[410]. Оваква егзистенцијална и језичка хибридност потврђује да рад Кларис Лиспектор одолева једнозначном превођењу и категоризацији, захтевајући од преводиоца препознавање „етике паузе” и прихватање текста који је конституисан кроз разлику и неспознатљивост Другог. Преводиоц тако престаје да буде пуки преносилац те постаје *самислилац* и *саст̄варалац* који, кроз „симбиозу саосећања”, омогућава страном читаоцу да осети радикалност и слојевитост бразилског контекста. Као и увек, успех превода не зависи од савршеног језичког еквивалента, већ од способности да се сачува она „тишина која претходи речи” и етички потенцијал тренутка у којем језик застаје.

410 Wray, *op. cit*, 2003.

https://doi.org/10.46793/IstorijaNP.272KR

Irena Kolaj Ristanović*

SEMIOTIKA SLIKOVNOG IZRAZA U OSMANSKOM DRUŠTVU: primer minijatura

Apstrakt: Rukopisi i dokumenti na osmanskom turskom jeziku svojim sadržajem predstavljaju nezaobilazan izvor za izučavanje iz oblasti različitih nauka i naučnih disciplina. Tumačenje akata centralne i lokalne administracije Osmanskog carstva, te upravne, izvršne i sudske vlasti, nije samo vredan istoriografski doprinos sagledavanju i razumevanju prošlosti, već je izvanredan doprinos saznanjima o raznim društveno-političkim zbivanjima koja nas vezuju i za našu sadašnjost. Osmanska država koja je pripadala širem islamsko-civilizacijskom krugu i koja je svoje tekovine zasnovala na negovanju islamskog zakona-šerijata, negovala je posebnu kulturu i neminovno doživljaj identiteta. Naša ideja je da, na primeru osmanskih minijatura, ukažemo na značaj izučavanja rukopisa u slikovnom izrazu, te njihovu ulogu u razumevanju poimanja stvarnosti u osmanskom društvu. Minijature, koje nam kazuju „više od hiljadu reči“ , predstavljaju autentičan izraz i doživljaj savremenika događaja od važnosti za Carstvo i podanike sultana. U istraživanju

* Filološki fakultet u Beogradu
Katedra za orijentalistiku

© 2026 by Institute of European Studies | Creative Commons License: CC BY 4.0

na ovu temu je primenjen interdisciplinaran pristup temi uz korišćenje izvora osmanske provenijencije, te relevantne literature.

Ključne reči: Osmanlije, osmanski turski jezik, minijatura, islam

Uvod

Dokument predstavlja „spis, službeni akt, ispravu, te ono što se može koristiti kao dokaz ili istorijski izvor".[411] Međutim, u sistemu upravljanja dokumentima koje se obavljalo i obavlja se u kancelarijama, akt je „dokument od važnosti" koji se nakon izdavanja ili primanja arhivirao. Isti se u administraciji Osmanskog carstva zavodio u deftere u vidu regesta. Akte centralne i lokalne administracije razlikujemo prema vrsti, a izučavanjem odlika istih bavi se osmanska diplomatika i paleografija. Njihov značaj za više naučnih oblasti može se pratiti, ne samo tumačenjem sadržaja samih akata, već i svih onih dokumenata koji predstavljaju istorijski izvor. Za naše istraživanje važan dokument predstavljaju minijature jer su iste odraz rukopisnog sadržaja i, prema našem skromnom mišljenju, povezuju rukopisni i slikovni sadržaj, te jesu vizuelni prikaz prošlosti. Njihova višeznačnost i bogatstvo sadržaja neminovno se vezuje za oblast semiotike.

Slova koja su ukrašena slikovnim ili grafičkim znakom, te nacrtani izraz malog formata od strane pojedinca u slikarstvu predstavlja minijaturu (тур. *minyatür*). U oblasti muzičkog umetničkog i narodnog stvaralaštva predstavlja kompoziciju koja je veoma kratka. Počele su da se pojavljuju

411 Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад, 2007, 375.

u ukoričenim rukopisima, a s idejom dekorisanja istih. U našem jeziku se pod terminom „minijaturist" (тур. *minyatür-kâr/minyatür yapıcısı*) definiše osoba koja izrađuje, ali i izučava ovu vrstu slika.[412] Različite veličine, izrade, tema i boja, krase rukopise knjiga svedočeći istovremeno o nekom događaju od važnosti za epohu u kojoj su nastale. Onaj koji izrađuje minijature smatra se slikarom ili crtačem ukrasa. U literaturi se javljaju nekoliki termini koji se vezuju za ovo zanimanje: *musavvir*, *ressam* i *nakkaş*. Samu minijaturu i rukopis vezuju različiti procesi: izrada kvalitetnog papira, priprema i upotreba mastila odgovarajuće boje, momenat nastajanja u odajama slikara ili predstavnika vlasti, pohranjivanje likovnih sadržaja i njihovo tumačenje izraženo jezičkim znakom.[413]

U Osmanskom carstvu su rukopisi i akti centralne i lokalne administracije carstva pisani na veoma kvalitetnom papiru. Kada bi se nešto zapisivalo na koži, nastojalo se da ista bude od gazele. Izradi, obradi i upotrebi papira je posvećivano mnogo truda. Papir na kom se pisalo, a koji su kasnije krasile minijature, morao je biti prethodno pripremljen. Kako bi papir upio mastilo i boje efikasnije, trebalo je da bude poravnjan. Praksa je bila da se takav papir ravna ili glača kamenom, predmetom od kamena ili posebnim alatom namenjenim za ovaj proces.[414] Sa današnje tačke gledišta ovaj proces pripada implementaciji „grafičke dorade", a ista predstavlja „završnu fazu u proizvodnji papira, knjigovezački proces i izradu ambalaže".[415] Premda „praoblik knjige" predstavljaju glinene pločice u koje se utiskivao sadržaj, rukopisne zbirke bez nužne tematske povezanosti možemo

412 *Isto*, 773; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1983, 536.

413 Ирена Колај Ристановић, *С ћилимом у свет: култура и идентитет Турака Османлија*, Нови Сад 2026, 76.

414 Pakalın, *op.cit.*, 537.

415 Бојан Коцев, *Архив као чувар старих заната*, Београд 2023, 11.

smatrati „prelaznim oblikom knjige". Njihova prethodnica su rimski diptisi, dve ploče međusobno zakačene, a pravljene su od slonove kosti, drveta ili različitih metala.[416]

U ovaj, razvijeniji oblik sortiranih rukopisa, možemo ubrojiti upravo svitke koji predstavljaju sadržaj napisan rukom na papiru ili pergamentu uvijen u rolnu. Jedan od stavova naučnih radnika je da je u biblioteci u Aleksandriji, formiranoj u III veku p.n.e., osnovana zbirka svitaka, koja je stradala u požaru. Zabeleženo je da je prilikom te nepogode, 47 godina p.n.e, izgubljeno oko 700.000 svitaka, ali taj podatak je i dalje predmet naučnog razmatranja pojedinih istraživača. Kada je papir sa određenim sadržajem, oko VI veka, počeo da se povezuje, nastao je kodeks, vrsta knjige. Tada su nastali i prvi brojniji, raznovrsniji, raznobojniji ukrasi uz rukopis. Najpre su bili geometrijskog, a zatim oblijeg karaktera. Vremenom su se razvili floralni elementi da bi se na kraju formirale čitave kompozicije sa porukom.[417]

Metin And (*Metin And*) navodi da je interesovanje za minijaturno slikartvo nastalo u osmanskom društvu do sedamdesetih godina 20.veka bilo na margini naučnog rada. Prvi istraživači suočili su se sa problemom uvida u izvor-minijaturu. Iste su bile, a i danas su, pohranjene u ustanovama kulture poput muzeja, arhiva i biblioteka i predstavljaju kulturno dobro. Nažalost, ni danas kada nam je razvoj tehnologije omogućio brži i lakši pristup i korišćenje izvora na osmanskom jeziku ne možemo se pohvaliti istim. Stoga smo u našem radu mi koristili minijature koje su prethodno objavljene, ali kao deo kataloga sa osnovnim podacima. Naša ideja bila je da ih analiziramo u sasvim drugačijem kontekstu i rasvetlimo njihovu ulogu u povezanosti rukopisa i slike u istorijskim okvirima.

---

416 *Isto*, 15-16; Ирена Колај Ристановић, *С ћилимом у свет: култура и идентитет Турака Османлија*, 77-78.

417 *Isto*.

Literatura koja se bavi slikarstvom iz perioda vladavine Osmanskog carstva je brojna, a minijature analizira mahom u okvirima istorije umetnosti. Ovom prilikom istakli bismo monografiju Metina Anda, *Turkish Miniature Painting. The Ottoman Period*, koja nas je vodila kroz istraživanje osvrćući se na minijaturu kao umetnosti čitavog turskog naroda sa akcentom na stvaranje istih u Osmanskom carstvu. Katalog Osmanskog arhiva[418], *Osmanlı Minyatürlerinde Belgeler*, nam je pružio mogućnost da iskoristimo publikovane slike kako bismo bili sigurni u njihovu autentičnost. Iskoristili smo ih kako bismo povezali sadržaj minijatura i akata zvaničnih kancelarija u Carstvu. Na samom kraju, monografska publikacija Soraje Faruki, *Osmanlı kültürü ve Gündelik Yaşam. Ortaçağdan Yirminci Yüzyılla*, nam je pružila osnovne podatke o mestu figurativnog slikarstva u osmanskom društvu i povezanosti rukopisa i slike.

Minijatura u islamskoj umetnosti

Slikovni izraz u vidu minijature predstavlja deo umetnosti koja se smatra islamskom. Razlog tome leži u činjenici da je nastala u svetu islama. „Islamska umetnost" u širem kontekstu razumevanja predstavlja savremen pojam ukoliko pomatramo dugotrajan proces izučavanja njenih činilaca. Premda se pod ovim pojmom podrazumeva širok spektar dela čiji autori ponekad nisu pripadnici islamske, već drugih konfesionalnih ili etničkih zajednica, možemo je podeliti na osmansku, arapsku, persijsku, te tursku. Naglašavamo da je, umetnost koja je deo islamske civilizacije, „oblast stalne fascinacije" za naučnike. Ista „ih nagoni na kretanje ka boljem sagledavanju posebnih ostvarenja" i „navodi ih na trag dubljeg

418 Pun naziv institucije: *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi*

razumevanja islamske civilizacije“[419] čime nastoje da, analizirajući je, prezentuju njene sadržaje u okvirima savremenog.[420]

Slike iskazane u minijaturnom obliku koje pripadaju islamskom slikarstvu čine „jedno od najzanimljivijih i najraskošnijih poglavlja islamske likovne umetnosti“. Iako se islamska umetnost posmatra mahom kroz kaligrafiju jer je „ne-slikovnog karaktera“, neizbežno je pomenuti niz autentičnih rukopisa i rukopisnih zbirki koje krase minijature izrađene tehnikom i maštom umetnika. Prvi primeri koji se tiču dekorisanja stranica rukopisa vezuju se za sadržaj Kur'ana. Smatra se da isti datiraju iz 9. veka, a krase ih floralni elementi i ornamenti u vidu geometrijskih figura. Razvoj ove vrste slikarstva zabeležen je kod Turaka Seldžuka u 12. i 13. veku.[421] Smatra se da se u Srednjoj Aziji razvila prva faza razumevanja oslikavanja. Taj period se vezuje za predislamsku umetnost. Smeštanjem Turaka Seldžuka na teritoriju Srednje Azije započinje druga faza koju neminovno prati naklonost prema vizantijskoj umetnosti i u oblasti oslikavanja minijatura. Nažalost, nije sačuvan veliki broj minijatura koje su nastale u periodu od XI do XIII veka.[422]

Turci Osmanlije su osvajanjem različitih teritorija, uz svoju, implementurali tradiciju oslikavanja različitih etničkih zajednica. Naime, posmatrajući samo istorijat oslikavanja nomadskih plemena Turaka, možemo zaključiti da je ovo bogato nasleđe sa pećinskih zidova i stena uzelo maha u oslikavanju slika malog formata koje su nosile jezgrovit i

419 Dragan Ćalović, „Prilog razumevanju pojma islamska umetnost“, *Orijentalistika juče, danas, sutra: zbornik radova*, Beograd 2019, 341-342.

420 Ирена Колај Ристановић, *С ћилимом у свет: култура и идентитет Турака Османлија*, 76-77.

421 Aida Abadžić-Hodžić, „Islamsko minijaturno slikarstvo od 13. do 18. stoljeća. Osnovne odrednice razvoja i oblikovanja“, *Novi Muallim*, 14, jun 2003, 70-72.

422 Metin And, *Turkish Miniature Painting*, 26-27.

jasan sadržaj. Sultanima Osmanskog carstva, koji su predstavljali „božju senku na zemlji" nije bilo strano figurativno slikarstvo. Isto se definiše kao „iskazivanje i prikazivanje lepote kroz predstavu ljudskih figura".[423] Premda je istorijatu naslikanih minijatura u nauci posvećivana velika pažnja, ne bismo se ponavljali. Ipak, važno je pomenuti dela likovne umetnosti koja krase rukopise, a predstavljaju portrete vladara. Na primer, minijaturama iz 15. veka se pripisuje delo Sinana-bega koji je naslikao portret Mehmeda II Osvajača (1451-1481). Uticaj italijanske slikarske škole vidan je u delu *„Album osvajača"* koji obiluje nacrtanim portretima. Ugarsko-turski pravac u umetnosti je takođe prisutan tokom 15. veka i vidan na 20 minijatura koje su nacrtane u *„Romanu o Aleksandru"*. Osim portreta, najznačajniji domet u ovoj oblasti ukrašavanja rukopisa, ističe se *„Knjiga svetkovina"* (tur. *Sur-nâme*) sa 437 minijaturnih slika. Njen tvorac je Osman-beg, nakaš koji je stvarao za vreme vladavine sultana Murata III (1574-1595) potpuno autentičnim stilom i idejama. Svoj neizbrisiv trag u ovoj oblasti ostavio je i Levni. Ovaj slikar se istakao po predstavljanju svečanosti potpuno različitim stilom u odnosu na Osman-bega. Za sobom je ostavio 137 minijatura iz 18. veka.[424]

Najveći broj minijatura nastao je u periodu kada su privatne beležnice sultana i obrazovanog sloja društva dekorisane minijaturnim slikama i ukrasima druge vrste.[425] Na

423 *Isto*.

424 *Istorija Osmanskog carstva*, priredio Rober Mantran, Beograd 2002, 819-823.

425 Prilikom našeg istraživanja nismo bili u mogućnosti da koristimo minijature pohranjene u Osmanskom arhivu u Istanbulu jer beležnice i knjige ukrašene slikama nisu dostupne u digitalnoj bazi podataka. Stoga smo koristili minijature sa kratkim opisom koje su nam omogućile da sadržaj slike ne protumačimo pogrešno, a analiziramo ga u skladu sa svojom temom rada. Iste su deo kataloga koji je objavio Osmanski arhiv. Vidi: *Osmanlı Minyatürlerinde Belgeler*, hz. Mehmet Selim Temel, Erkan Kırın, İstanbul 2022.

primer, brojni rukopisi u kojima su središte interesovanja bili ratni pohodi, nastali su u periodu vladavine sultana Sulejmana Zakonodavca (1520-1566). Takvi rukopisi su koričeni u knjige, a stranice su ukrašavane minijaturama. Stoga se smatra da bi iste mogle biti „izvor za istraživanje istorije umetnosti ukrašavanja knjiga".[426] Naučni priručnici i stručne monografije definišu XIX vek kao poslednju fazu figurativnog slikarstva uopšte. Uticaj sa Zapada je u ovoj fazi bio najuočljiviji. Poslednja faza figurativnog slikarstva traje do 19. veka. [427]

Minijatura u Osmanskom carstvu: svedočanstvo kulture i identiteta

Premda kulturu predstavljaju svi momenti delovanja pojedinca u društvu u svakodnevnom životu, posmatrajući individualni doprinos, te prožimanje zajedničkih nasleđenih navika, rituala i tradicionalnih običaja na kolektivnom nivou, mogli bismo reći da su minijature odraz individualnog stvaralaštva koje odražava kolektivan duh. Ovim se osvrćemo na minijaturu kao ilustraciju malog formata koja objedinjuje nekolike sadržaje od važnosti za kulturu jednog naroda. U njoj se razmatra konfesionalni, obrazovni, privredni i komunalni aspekt delovanja podanika Carstva iako je nastala s idejom beleženja događaja koji su smatrani važnim. Identitet, koji se neminovno vezuje za ipsoljavanje kulture koje jedno društvo neguje može se razmatrati kroz vizuelni doživljaj i onaj koji nam je na minijaturi prikazan jezičkim sadržajem.[428]

426 Suraiya Farouqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam. Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, İstanbul 1997, 81.

427 *Исто*, 27-28.

428 U više navrata bavili smo se kulturom i identitetom Turaka Osmanlija. Vidi i: Ирена Колај Ристановић, *Култура и идентитет:*

Koncept na kome počiva uređenje osmanske države i autoritet vladara u okviru upravne, izvršne i sudske vlasti prelama se na ispoljavanje kulture i identiteta. Slika sultana kao vrhovnog poglavara i „zaštitnika i branioca islama" posebno se ističe od period vladavine sultana Sulejmana I (1520-1566) jer je sebi dao titulu halife ili vladara celog sveta (tur. *halife-i rû-yi zemîn*). U skladu sa ovom titulom, sultan je bio teokratski vladar koji je uređivao sistem funkcionisanja Carstva delujući u skladu sa šerijatom i sultanskim kanunom. Čitav društveni život, razmatrajući zvaničnu politiku, odvijao se širenjem osmanskih granica putem ratnih pohoda, a svi drugi aspekti bogatog života aristokratije ticali su se osmanske elite. Ista nije živela životom ostalih podanika, već je, u skladu sa svojim obrazovanjem, statusom na dvoru i službom, predstavljala „kosmopolitsku klasu".[429] Stoga su na minijaturama zabeleženi mahom događaji iz svih aspekata života koji se tiču upravo ovog dela osmanskog društva.

Na minijaturama su zabeleženi brojni momenti ispovedanja vere. Takve minijature sadrže slikovne prikaze priprema za proslavu, a povodom sunećenja prinčeva Osmanskog carstva; proslave Bajrama; kolektivne molitve vojske prilikom polaska u ratni pohod; sakralnih objekata i čitavih verskih kompleksa i drugo. Konfesionalni aspekt sa kog se mogu analizirati minijature podrazumeva brojne momente iz svakodnevnog života. Na primer, ukoliko je reč o proslavi Bajrama, neće biti naslikani samo verski običaji već i sadržaj manifestacija. Proslave takvog karaktera krasili su priprema raskošnih trpeza, angažovanje svirača i pevača, organizovanje sportskih igara i kulturnih događaja u kojima je učestovalo i stanovništvo, a ne samo stanovnici palate. U

муслимани у беоīрадској ѿврђави и вароши 1830-1847, Београд 2022, 16-17.

429 *Oksfordska istorija islama*, priredio Rober Mantran, Beograd 2002, 403-405.

prilog navedenom prilažemo sledeću minijaturu. Na istoj je prikazano sunećenje 1720. godine, a čitava ceremonija uključuje angažovanje brojnih stanovnika palate. Centralni deo kompozicije su dva drveta urme, bogato ukrašena, koja rastu iz vrtova palata.[430]

Ukoliko je pak na minijaturi zabeležena ceremonija prenošenja tabuta nekog od predstavnika vlasti, na istoj se može uočiti čitava svita podanika i razumeti srž rituala koji se

430 Ova minijatura dostupna je u slobodnoj internet pretrazi. Objavljena je I na naslovnoj korici monografije Metina Anda. Metin And, *Turkish Miniature Painting: The Ottoman Period*, Ćstanbul 1982.

sprovodi. Zanimljivost među minijaturama predstavljaju one koje se tiču izdavanja mišljenja o određenom pitanju u okviru islama, a u koje je u skladu sa šerijatom. Takva mišljenja, fetve (tur. *fetvâ*) davala su se prilikom razmatranja važnih državnih poslova od strane šejhulislama koji je bio na čelu Ministarstva islama, ali i segmenata iz života pojedinaca od strane muftija širom Carstva. U prilog tome svedoči sledeća minijatura. Na istoj se vidi građanin koji se obraća istanbulskom muftiji za savet. Premda je minijatura iz !524. godine na istoj je prikazan muftija Ali Džemali efendija (*Ali Cemali efendi*) koji kroz prozor spušta korpu u koju će vernik spustiti cedulјicu s pitanjem. Na cedulјici simbolično piše „Ovo je tvoje prikladno pitanje“ (tur. *Bu mesele becâ-i şeyin*).[431]

431 *Osmanlı Minyatürlerinde Belgeler*, hz. Mehmet Selim Temel, Erkan Kırın, İstanbul 2022, 28.

Kulturni i identitetski obrazac povezan sa obrazovnim sistemom osmanskog društva prikazan je na minijaturama u vidu naslikanih učenika (često prinčeva) koji uče alfabet arapskog jezika, pohađaju mekteb, zapisuju različite sadržaje u svoje beležnice i drugo. Predstave koje uključuju proces pisanja i učenja tiho i nenametljivo daju doprinos značaju nauke i obrazovanja za jedno društvo, a iznad svega pismenosti. Značaj privrednog života u društvu koje su izgradile Osmanlije se u razumevanju svoje autentičnosti ističe iznad svih kulturoloških pojava prikazanih na minijaturama. Daleko su poznati trgovački i zanatski proizvodi kojima se vršila robno-novčana razmena. Njihov kvalitet, bilo da su u Carstvu proizvedeni ili uveženi, je varirao, ali je predstavljao važan segment u razvoju ugleda osmanskih privrednika. Iako je čaršija bila centar odigravanja privrednog života, isti se razvijao i širio različitim putevima. Slikovni prikazi dinamičnog života u čaršiji, vrlo su važan segment na minijaturama jer nam isti pružaju podatke i o procesu osmanizacije gradova putem širenja modela odvijanja privrednog života.

Komunalni objekti koji su bili veoma specifični za osmanski svet, poput hamama, česmi, turbeta, mezarja (i drugih), neminovno sugerišu da su svi oblici manifestovanja kulture uključivali njen materijalni i nematerijalni segment. Danas istvremeno koketiraju sa pokretnim i nepokretnim kulturnim nasleđem.[432]

Premda su osmanski gradovi podsećali jedan na drugi, njihova struktura je nastajala postepeno nakon osvajanja određene teritorije. Ovaj proces je trajao dugo, a započinjao mahom podizanjem sakralnog objekta oko koga bi se naseljavala mala zajednica islamskih vernika, a zatim bi se redom nizali stambeni objekti. Isti proces bi se ponavljao, a

---

432 Temom osmanizacije i urbanizacije naselja bavili smo se u: Ирена Колај Ристановић, *Статус вакуфских добара у Кнежевини Србији (1878-1882): прилог проучавању османске баштине*, Београд 2020, 62-63.

gradske četvrti bi prirodnim procesom migracija postajale veće i brojnije, a svaka izgrađena oko novog verskog objekta. Dakle, na minijaturama možemo pratiti promenu naseljenih oblasti koje su činile varoš sa privrednom četvrti, odvojenu od gradskog utvrđenja sa vojnom posadom. Minijature na kojima su oslikane vojne strukture su prikazivale unutrašnjost utvrđenja sa propratnim objektima i samu vojsku. Bile su veoma popularne jer su pohodi koje je vodilo Osmansko carstvo bili veoma važni istorijski događaji za sve aktere u njima, ali i za savremenike.[433]

Minijatura: povezanost vizuelnog i rukopisnog sadržaja

Akti centralne i lokalne administracije Osmanskog carstva, ali i spisi različite provenijencije pružaju nam podatke od važnosti. Stoga je njihovo pohranjivanje, sređivanje, obrada, tumačenje i publikovanje od izuzetnog značaja. Vizuelni doživljaj sadržaja jedne minijature je često apstraktan i olako nas može zavesti i navesti na krivo shvatanje koncepta, te nam sadržaj iskazan u vidu opisa događaja na slici ili prateći akt pružaju više podataka. Dakle, minijatura dopunjuje na vizuelan način sadržaj akata, te pojednostavljuje veoma složen jezik kojim su akti pisani. Zbog toga su sadržaji akata i minijatura neraskidivo povezani.

Premda smo minijaturu doživeli i kao slikovni i dokumentarni sadržaj, mogli bismo se osvrnuti na reči Dragana Žunića, koji navodi „da čovek jeste biće simbola", „slika i reč jesu temelji ljudskih civilizacija i kultura", „slika i reč (kao pismo) jesu i osnovni stupnjevi civilizacijskog razvića

433 *Isto.*

i kulturalnoga izgrađivanja [...]".[434] Razmatranjem sadržaja slike, a u vezi sa prethodno navedenim, možemo zaključiti da su njeni pojedinačni slikovno prikazani konteksti, od izuzetne važnosti za razumevanje povezanosti slike i reči uobličene u rukopis.

Iako se minijatura svojim raskošnim slikovnim predstavama povezuje sa određenim događajem u prošlosti, vrlo često su na njoj prisutni akti u vidu svitaka. Sadržaj ovih, gotovo neprimetnih dokumenata, može biti razlog nastanka čitave kompozicije. Na primer, u skladu sa običajem čitanja fermana ili berata podanicima Carstva na nekom trgu okupljalo bi se stanovništvo. Tim povodom nastale su brojne minijature koje predstavljaju potvrdu nekog događaja i istorijski izvor. Radi boljeg razumevanja, dostavljamo minijaturu na kojoj je prikazano čitanje fermana u kome se obaveštavaju pripadnici osmanske elite da je za egipatskog valiju imenovan Malkoć Javuz Ali-paša (*Malkoç Yavuz Ali paşa*). Događaj se odigrao na kairskom Karamejdanu 1601. godine. U levom uglu minijature je zapisano [To je mesto na kome je s radošću održan divan na Karamejdanu i pročitani časne naredbe i uzvišeni sultanski akt] (*„Saadetle Karameydan'da Divan-ı amm edip evâmir-i şerîfe ve Hatt-ı Hümâyûn kiraat olunduğu mahaldır"*).[435]

434 Драган Жунић, „Ut pictura ars-Уметност је као слика", *Слика и реч: зборник радова*, Београд 2020, 42.

435 *Osmanlı Minyatürlerinde Belgeler*, 178.

Minijatura na kojoj je naslikan sultan Javuz Selim (*Yavuz Selim*) (1512-1520) kako pruža pismo (tur. *mektûb*) Germijan-zade Jusufu II Elmasu-begu (na slici: *meşhûr-i afâk Germiyânzâde Yusuf-ı Sânî Elmas Bey*) u prisustvu predstavnika Safavida (tur. *girif-dar-ı Acem*) i enderunskih aga (tur. *Ağavât-ı Enderûn*), a koje je namenjeno šahu Ismailu. Na minijaturi je uz svaku naslikanu ličnost precizirano ko je. To nije slučaj na svim minijaturama.[436]

436 Na slici su prisutni, osim navedenih ličnosti, veliki vezir Piri-paša (1458-1536) (tur. *veziri a'zam Piri paşa*) i *Bıyıklı Mehmed paşa* (?-1521). *Osmanlı Minyatürlerinde Belgeler*, 20.

Na istoj se javlja termin „Selimnama“ (tur. *Nâme-i Sultân Selim/Selim-nâme*). Imenica „nâme” potiče iz persijskog jezika. Prevodi se u značenju „pismo, knjiga, zbirka”. U genitivnoj vezi, u vidu prvog ili drugog člana, prevodi se u značenju „ono što je napisano; ono što je zapisano”,[437] što zapravo i imenica pismo (tur. *mektup*) u arapskom jeziku označava (u vidu participa pasivnog prve glagolske vrste glagola *kataba*). U vrstu akata od važnosti (tur. *nâme-i hümâyûn*) pripadaju kanunname (tur. *kanûn-nâme*), sultanski zakonici, vakufname (tur. *vakıf-nâme*), “zadužbinske povelje”, ahidname (tur. *ahid-nâme*), posebne zapovesti sultana i drugi. U zaglavlju prikazane minijature je zapisano *Nâme-i Sultân Selim* što

437 Ferit Davellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara 1990, 962.

bismo preveli u značenju „rukopis sultana Selima/pismo sultana Selima/beleška sultana Selima" u zavisnosti od konteksta. Pismo u osmanskoj diplomatici i paleografiji ima svoje mesto u istoriografiji. Ipak, ističe se značaj sultanskih naredbi i zapovesti, fermana (tur. *fermân*) i berata (tur. *berât*), te regesta istih koja su upisivana u sidžile (tur. *sicil*). Vrlo često se svrstava u akta lokalne administracije Carstva, što je pogrešno. Pismo je istorijski izvor koji ne mora nužno biti akt. Izučavanje sadržaja pisama predstavlja izuzetan značaj u proučavanju prošlosti posebno ukoliko uzmemo u obzir sagledavanje iste sa različitih aspekata. Raznovrsnost sadržaja svrstava različita pisma i u izvore memoarskog karaktera koji nisu sasvim pouzdani, ali su vredni pohranjivanja, tumačenja i publikovanja.[438]

Kao što smo prethodno naveli, minijature pripadaju islamskoj umetnosti. Ipak, vrlo je važno razlikovati ukrašavanje rukopisa minijaturama od dekorisanja prepisa Kur'ana koji u islamu predstavlja „poslednju i univerzalnu Božiju objavu, objavljenu i obznanjenu svim ljudima preko poslanika Muhameda".[439] Sa stanovišta terminologije, reč Kur'an znači „ono što je za čitanje, učenje". U početku se sadržaj Kur'ana usmeno prenosio i selektivno beležio za razliku od poetskog izraza čija je tradicija zapisivanja bila već razvijena.[440] Prvi rukopis integralnog karaktera koji je prema naredbi Abu Bekra, prvog halife, sastavio Zajd bin Tabit, nije bio održiv jer se primanjem islama među vernicima menjao i tekst. Ova verzija imala je samo jedan rukopis, te se 647. godine u vreme vladavine trećeg halife Osmana, sastala grupa učenjaka

438 Više o značaju pisama vidi: Sabaheta Gačanin, Pisma. *Uvodna studija o tumačenju pisama kao izvora za opću, kulturnu i književnu historiju*, Sarajevo 2018.

439 Enver Ujkanović, „Mićo Ljubibratić: prvi prevodilac Kur'ana na našem području", *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, LXVIII, Beograd 2020, 556-557.

440 *Isto*, 559.

koja je sastavila rukopis u četiri sadržinski ista primerka. Isti su, nakon što su proglašeni zvaničnim 651. godine, poslati u Meku, Kufu, Basru i Damask. Od tada se razvija intenzivno prepisivanje Kur'anskog sadržaja, a i vremenom oslikavanje istog.[441] Dakle, sadržaj Kur'ana povezuje reč i događaj, a ukrasi su dekorativnog karaktera za razliku od minijatura na kojima je prikazan događaj u vidu slikovne kompozicije.

U prilog tome svedoče brojni prepisi Kur'ana raskošno ukrašenih korica i stranica. Deo ovog korpusa rasutog po čitavom svetu je i jedan od pohranjenih rukopisa teološkog karaktera, koji je napisan na arapskom jeziku i čini deo Zbirke rukopisa na orijentalnim jezicima koji se čuvaju u Univerzitetskoj biblioteci „Svetozar Marković". Na prvoj stranici, na kojoj je ispisana sura Fatiha, nalazi se raznobojan crtež koji krasi rukopis obogaćen geometrijskim i floralnim elementima. Isti se u raznim varijantama sreće na koricama, te stranicama knjiga, ali i prepisa Kur'ana. Smatra se da potiče iz 19. veka.[442] Dostavljamo niže radi boljeg razumevanja razlike između minijatura .

441 *Isto*; Драган Ћаловић, „Калиграфија у исламској уметности", *Слика и реч: зборник радова*, Београд 2020, 234.

442 UBSM, Zbirka rukopisa na orijentalnim jezicima, [Rukopis teološkog karaktera].

UBSM, Zbirka rukopisa na orijentalnim jezicima

Minijature i tezhib

Tezhib ili tezhip predstavlja „sistem ukrašavanja bojama i zlatom“ koji se primenjuje na levhama, u rukopisnim knjigama, aktima sultana-fermanima i beratima, minijaturama, koricama knjiga, te na pogrebnoj opremi. Minijature i tezhip su povezani kroz ideju ukrašavanja rukopisa, a tezhip se često sreće na minijaturama. Premda su rukopisi dekorisani minijaturama, rukopis, slika malog formata i tezhip čine unikatnu kompoziciju koja je u oku posmatrača

jedinstvena i celovita. Onaj koji se bavio ovim zanatom nazivan je muzeheb (tur. *müzehheb*).[443]

Osmanski turski jezik je pisan alfabetom arapskog jezika (uz nekoliko grafema iz farsija) koje je još od „džazne"-koja se smatra prvim kaligrafskim oblikom arapskih grafema,[444] dobilo nove umetničke oblike. U Osmanskom carstvu je kaligrafija zauzimala posebno mesto, te se kao umetnička forma ukrašavanja slova u društvu koje pripada islamskom civilizacijskom krugu istakla kao vodeća. Dakle, trebalo bi pomenuti da se akta centralne i lokalne administracije carstva povezuju sa umetnošću putem ukrašavanja slova i oslikavanja minijatura u vrhu akata.

U vrhu akata centralne administracije carstva, poput fermana i berata, nakon invokacije, ispisivana je tugra-„autentičan amblem sultana". Ista predstavlja jedan od načina overavanja akata na osmanskom turskom jeziku. Tugre sultana su najpre bile jednostavno ispisivane da bi vremenom podlegle ideji ulepšavanja i ukrašavanja. Može se zaključiti da su akti na osmanskom turskom jeziku sa kaligrafski ispisanim tugrama ukrašeni šarama u okviru tezhipa od izuzetne važnosti za izučavanje i u oblasti likovne umetnosti. Na donjem primeru tugre sultana Mehmeda IV (1648/1687) iz 1649. godine[445] možemo uočiti „prelaz između figuralne ilustracije i čisto dekorativnog ukrasa" [446] same tugre.

443 Mehmet Zeki Pakalın, *op. cit.*, III, İstanbul 1983, 490-491.

444 Detaljno u: Драган Ћаловић, „Калиграфија у исламској уметности", *Слика и реч: зборник радова*, Београд 2020, 233-244.

445 Zagorka Janc, *Umetnost na tlu Jugoslavije. Islamska minijatura*, Zagreb 1985, 66.

446 *Isto*, 39.

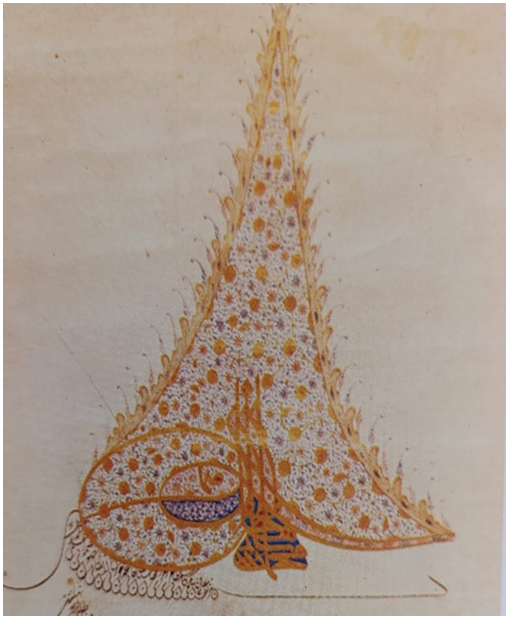

Tugra:
„Mehmed sin Ibrahima hana, uvek pobedonosan
(tur. *Mehmed bin İbrahîm Hân elmuzaffer dâimâ*)

Zapovest časnog, slavnog i uzvišenog znaka sultana, presvetle vladarske tugre koja osvaja svet je ... (tur. *Nişân-i şerîf 'alişân-i sâmî-mekân-i sultânî ve tuğra-yı garra-yı cihânsitân-i hakâni hükmi oldur ki*)"[447]

Zanimljivo je da je mastilo koje je korišćeno za ispisivanje glavnog sadržaja akata bilo crno, dok su crvenim ispisivani delovi teksta koji bi trebalo da se istaknu. Koristila se i plava boja u pisanju, a zlato se nije koristlo samo u delovima rukopisa u dekorativne svrhe. Luksuzna oprema knjiga, ali

447 Jedan od mogućih prevoda usled višeznačnosti leksema iz arapskog jezika. Vidi i: Ljiljana Čolić, *Osmanska diplomatika sa paleografijom*, Beograd 2005, 90.

i sadržaji samih akata nekada bi bili ispisivani ili posipani zlatnim prahom u celosti.[448]

Rezime:

Slikovni doživljaj stvarnosti u vidu osmanskih minijatura nesumnjivo predstavlja izvanredan izvor za izučavanje prošlosti konfesionalnih i etničkih zajednica koje su bile nastanjene u Osmanskom carstvu. Iste prate hronološki različite događaje od važnosti za Carstvo, njegove podanike, susede i širu društveno-političku sliku koja je vladala u određenom periodu. Minijature koje su izrađivani u osmanskom društvu čine sastavni deo beležnica sultana, hroničara, te talentovanih slikara koji su svojim zanatom obezbeđivali sebi sultanovu zaštitu i egzistenciju. Svedoče o brojnim događajima bitnim za rad upravnih i izvršnih vlasti. Njima je slikovni izraz povezan sa rukopisnim. Semiotika slikom izraženog sadržaja pruža nam mogućnost da proniknemo u oblikovanje, ispoljavanje i razumevanje kulture Turaka Osmanlija, ali i identitet kojim su ostali specifični kao pripadnici islamske civilizacije. Stoga je prikupljanje, analiziranje, tumačenje i publikovanje sadržaja minijatura od izuzetnog značaja za više naučnih disciplina, te očuvanje kulturnog nasleđa.

448 Zagorka Janc, *Umetnost na tlu Jugoslavije. Islamska minijatura*, 28.

Божидар Станишић

НЕД, СИН ТРГОВЦА СВИЛОМ

Осврт на живот и културно ангажовање професора Едварда Дениса Неда Гоја (1926–2000), великог слависте и преводиоца значајних дела српске и хрватске књижевности

О смрти професора Едварда Дениса „Неда“ Гоја 13. марта 2000. године, као и разним детаљима о његовом животу и раду, извијестиле су све главне енглеске новине, укључујући *The Independent*, *The Daily Telegraph*, *The Guardian* и *The Times*. Њима се придружило и неколико хрватских и српских новина, очигледно одражавајући круте послијератне подјеле, стога без помињања Недових превода и академских доприноса књижевности „супротстављеног“ табора.

У свом чланку професор Душан Пувачић, лондонски пријатељ великог славистичког научника, назива Неда „пиониром јужнословенских студија у Енглеској“, „правим научником, аутентичним критичарем“. Гој – како Пувачић наглашава – одушевљено је поздравио вијест да су га 1999. године, готово истовремено, Српска академија наука и уметности и Хрватска академија наука и умјетности номиновале за „страног“ члана. Међутим, Гој је отишао прије него што су ова признања званично потврђена.

© 2026 by Institute of European Studies | Creative Commons License: CC BY 4.0

„Тешко је пронаћи бољи пример моралног интегритета и интелектуалне искрености од овог човека који је себе увек скромно сматрао 'обичним страним Југословеном'", тврди Пувачић.

Упркос својој „једноставности", Нед Гој се мучио да прихвати распад Југославије, али је показао храброст у изражавању свог става, на примјер о НАТО бомбардовању Србије 1999. године, као и суптилну дозу ироније. Када су га новинари питали шта мисли о томе шта се дешава у "Сарајеву", Нед је одговорио да ће разговарати са њима ако правилно изговоре име града. Замишљам да су новинари одлазили од њега мислећи: „Какав ексцентрик!", можда чак и не вјерујући: „Могао је да се појави у медијима, а није хтио да чује за то?!"

Само човјек са таквим карактером могао је да одлучи да студира руски језик у средњој школи током Другог свјетског рата.

Сада хајде да сазнамо више о животу и академској каријери Неда Гоја, славистичког научника и преводиоца који је деценијама неуморно радио у два лингвистичка рудника (прави преводиоци су, у ствари, рудари и свог и „туђег" језика). Опростите ми на дигресији: преводиоци се ријетко, ако икада, позивају на јавна представљања преведених дјела, и то не само у Италији. Често се њихова имена чак ни не помињу у рецензијама.

Нед Гој је рођен 22. септембра 1926. године у Енфилду, Мидлсекс. Његов отац, Едвард Смит Гој, био је трговац свилом у Лондону; његова мајка, Елизабет Мод Денис, била је кројачица - креативна и одлучна жена из рударске породице. (Презиме Гој потиче од старог француског израза за врсту kyke коју су користили винари и бачвари, што указује на хугенотско порекло.)

Одрастао је у Питерсфилду, у Хемпширу. Касније је описао срећно дјетињство, обиљежено љубављу према природи и страшћу према риболову. Изгубио је оца у

осамнаестој години, док је похађао Черчерс колеџ у Питерсфилду.

Његова породица није била богата, па је био приморан да ради као наставник у приватним школама како би завршио образовање. Непосредно прије дипломирања, почео је да учи руски језик. Након мобилизације 1945. године, послат је у Кембриџ на курс руског језика који је организовала војска. Касније је служио као преводилац за британску мисију у Пољској и Њемачкој. Према неким изворима, волио је војни живот, посебно дисциплину.

Након што је напустио војску 1948. године, уписао се на Квинс колеџ у Кембриџу, гдје му је славистичка научница Елизабет Хил предложила да поред руског учи и српскохрватски. Његов први професор српскохрватског био је Миодраг Стајић, кога је 1948. године заменио бивши далматински владика Иринеј Ђорђевић. За младог енглеског атеисту, сусрет са православним свештеником показао се од изузетног интелектуалног значаја.

„Оживљавајући" српски језик и књижевност у очима младог слависте, Ђорђевић је успио да га усмјери ка том „балканском котлу" за који ће Гој остати везан до краја живота.

Након што је дипломирао руски и српскохрватски језик и књижевност 1951. године, одлучио је да се пресели у Београд како би прикупио материјал за своју докторску дисертацију под називом „Русофилија међу Србима и продор руске књижевности и мисли у Србију", коју је одбранио 1954. године.

Од тада до 1990. године, предавао је првенствено српску и хрватску славистику у Кембриџу. Објавио је бројне одличне есеје о руској књижевности, али се све више фокусирао на српскохрватски, постајући један од водећих стручњака за тај језик на Западу. Аутор је многих есеја и књига од великог значаја за генерације студената српског и хрватског језика. Затим се окренуо

превођењу, настојећи да представи српску и хрватску књижевност широј публици. Својим најбољим дјелом сматрао је превод Хекторовићевог *Рибања и рибарскоī йриīоварања* [Риболов и разговори међу рибарима], наративну поему из хрватске књижевности 16. вијека. Гој је био посебно ентузијастичан у идентификовању имена свих риба.

У Југославији, посебно у Београду и Загребу, развио је пријатељства са многим писцима, о чему сведочи његова преписка, од које је дио објављен. Одржавао је интензивну преписку са писцима чија је дјела преводио: Миодрагом Булатовићем, Владаном Десницом, Радомиром Константиновићем, Драгутином Тадијановићем...

„Иако је међу колегама дјеловао помало као усамљеник (његов приступ текстуалној анализи, делимично инспирисан радовима Ф.Р. Ливиса, био је атипичан и слависти су га често посматрали са скептицизмом), био је маштовит наставник, познат по оригиналним и живим предавањима заснованим на огромном знању", сјећа се Пувачић професора Гоја. Он наглашава: „У међуљудским односима често је усвајао провокативне ставове како би подстакао дискусију, понекад чак изазивајући забуну међу студентима, који, међутим, никада нису доводили у питање његове добре намере."

Пувачић даље описује Гоја као топлог, оданог, страственог мужа, вјерног својим двема женама, од којих га је смрт раздвојила. Али тек када је упознао Јасну Левингер, лингвисткињу из Сарајева, двадесет година млађу од њега (кћерку економисте Мирка Левингера), Гој је пронашао своју праву сродну душу. „Венчали су се 7. фебруара 1997. године, започињући један од најсрећнијих и најпродуктивнијих периода својих живота, преводећи дјела српске и хрватске књижевности. Заједно су завршили преводе романа Меше Селимовића *Тврђава (1999)* и *Банкеш у Блиши* Мирослава Крлеже (објављен

2001). Међутим, убрзо након што је почео рад на преводу чувеног *Романа о Лондону* Милоша Црњанског, Гој се изненада срушио, преминувши четири сата касније, 13. марта 2000. године, у болници Аденбрук у Кембрицу [...] Изванредан академик, бриљантан и оригиналан професор, независни мислилац, Гоја његови студенти и пријатељи памте пре свега као скромног, духовитог и доброћудног човека."

Мој први сусрет са делима Неда Гоја датира из раних осамдесетих година прошлог вијека, када сам у једној антикварници у Београду купио једноставну, према данашњим стандардима графички непривлачну, брошуру *О два лирска циклуса Момчила Настасијевића*, есеј од педесет страница објављен 1969. године у издавачкој кући Багдала у Крушевцу (а превео га је са енглеског Мирослав Настасијевић), тада један од најсофистицираније издавача не само у Србији, већ и у цијелој Југославији.

Занимљиво је да је есеј први пут објављен 1966. године у напуљском часопису „Annali dell'Istituto universitario orientale", али под другачијим насловом.

Нећу се сада задржавати на књигама које су се чувале у мојој радној соби у школи у којој сам годинама предавао, нити намеравам да се присећам њихове судбине. Само једно запажање: међу тим књигама био је и Гојев есеј о два пјесничка циклуса најмистериознијег српског песника. Неких тридесет година послије рата, добио сам још један примјерак тог есеја, који ми је из Лондона послала супруга великог слависте, Јасна Левингер Гој, са којом сам сарађивао на чланку о њеној занимљивој књизи *Из опсаде Сарајева: Мемоари бившег Југословена*.

У свом есеју у којем анализира Настасијевићеву поезију, Гој такође изражава своје веома оригиналне идеје о поезији и, имплицитно, о уметности уопште. „Поезија је живо искуство", тврди Гој, „израз истине, лепоте која

лежи иза стварности. Стил као изолована категорија не може постојати осим вештачки. Уместо да конституише дело, он тежи да му претходи. Јер сваки прави стил је неодвојив од дела; он је само дело. Стога, говорити о уметности као о моралу значи осветлити само мали део истине".

Вјерујем да овај есеј треба узети у обзир приликом анализе и других Гојевих дела. Тврдећи да Настасијевићев стил има „компактност телеграма", Гој нам такође нуди кључ за разумијевање сопственог рада, укључујући и пјесме које је наставио да пише, мада мање интензивно, током целог живота. Ове пјесме је касније сакупила његова супруга и објавила их постхумно у приватном издању. (Једну од Гојевих песама превео је на српскохрватски мој пријатељ који жели да остане анониман.) Гој је такође волео да црта, и цртао је тако добро да изгледа да то није радио само из задовољства.

Непосредно прије смрти, упутио је апел својим колегама славистима у бившој Југославији. Апел је први пут објављен у зборнику радова са међународне конференције „Интеркултуралност и толеранција", одржане у Београду 1998. године.

Један једини фрагмент, који репродукујем у наставку, довољан је да открије племенитост душе која је јасно видјела зло у културним и књижевним баријерама и границама. „Упућујем овај апел, надајући се да није сувишан, својим словенским колегама, забринутим због подела које су превише уско повезане са актуелним догађајима. То је позив да сакупимо и сачувамо оно што морамо да спасемо: тело људске културе у свом њеном богатству. Наш задатак обухвата целокупно књижевно подручје. Као и уметници, и ми смо безвременски. Наш задатак је да смирено и осетљиво сачувамо оно што је драгоцено. Ако то не бисмо учинили, придружили бисмо се „струји времена". Па ко ће спасити оно што је у опасности да

буде изгубљено, аутентично људско постојање, изражено тако трагично виталним и разноврсним, иако минорним, језиком у тако сложеном и контрадикторном људском искуству? Ако ми то не учинимо, ко ће?“

Иако је двадесет пета годишњица Недове смрти прошла незапажено, стогодишњица његовог рођења, која се обележава следеће године, могла би бити добра прилика да се ода почаст – у Хрватској и Србији – најзначајнијем англосаксонском научнику књижевности и превођења дела хрватских и српских аутора. Можда би се могла организовати конференција? Или би било боље снимити документарац на српскохрватском? Међутим, ово је питање које се не може ријешити са мог малог балкона у Фурланији, са ког се поглед пружа ка мојој родној земљи.

Објављено у онлајн часопису OBCT (Rovereto, Italija)
10. 10. 2025.

Jelena Stakić

FUSNOTA O JEDNOM KOLEGI PREVODIOCU

Teško je predstaviti Bena Andonija iz Tirane samo jednom rečju: nama je najpoznatiji kao prevodilac naše književnosti (kad to kažem mislim na, bez srpskoimerijalističkih namera, i na književnost Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Crne Gore), ali on je u svojoj zemlji poznat i kao autor, politički analitičar, gostujući pedagog na Akademiji Umetnosti u Tirani... Pustimo ga da, malo podstaknut našim zapitkivanjem, govori sam:

Diplomirao sam na Istorijsko-geografskom odeljenju Državnog Univerziteta u Tirani i radio u Hidrometeorološkom Institutu u Tirani. Da se posle 90-ih rad u albanskim naučnim institutima vrednovao kao u vreme socijalizma, nikada ne bih napustio Institut. Ali...

Jedan prijatelj predložio mi je da radim skraćeno radno vreme u sportskoj redakciji jednog velikog lista: da prevodim vesti iz inostranstva i pripremam vesti o albanskom sportu. Ubrzo sam počeo da pišem i o raznim društvenim, kulturnim i političkim pitanjima. Jedna od tema: "Zašto je Kosovo sveto za Srbe?" Ovo je u vreme rata na Kosovu bilo prilično hrabro, neka vrsta jeresi. Kad sam pisao o raznim regionalnim, društvenim i kulturnim pitanjima poznavanje

© 2026 by Institute of European Studies | Creative Commons License: CC BY 4.0

srpskog jezika mi je pomagalo, jer za proveru su mi često služili srpski izvori. Uglavnom su to bili BETA, B-92, NIN i Politika i Radio Beograd 2.

Učenje srpskog jezika

Moje poštovanje i upoznavanje srpskog jezika počelo je jednostavno. Tokom izolacije Albanije, pre 1990-ih, televizije zemalja bivše Jugoslavije bile su (delimično uz italijansku televiziju) jedini prozor kroz koji smo mi građani Tirane pratili svet, filmove, i savremene kulturne, a posebno sportske događaje. U albanskom urbanom rečniku tog vremena bilo je mnogo srpskih reči.

Moja prva vizuelna kulturna emancipacija počela je sa srpskom televizijom i Radiom Priština. Pratio sam filmove svih vrsta više iz radoznalosti, ali i kao način života. Tamo sam video umetnike, sportiste i pevače i upoznao velike slikare i dramske pisce i klasike umetnosti, koji su u Albaniji smatrani buržoaskom dekadencijom i reakcionarnom umetnošću. Ukratko, naučio sam koliko-toliko srpski uz jugoslovenske partizanske filmove, ali i kroz titlove koji u to vreme uglavnom nisu bili na ćiriličnom pismu. Ono mi je bilo veoma teško. Poslednjih godina počeo sam da ga volim i vidim ga kao jasan deo srpskog jezičkog identiteta.

Prevodilački rad

Agencija BETA u Beogradu dala mi je priliku da radim kao dopisnik iz Tirane. Često sam razgovarao o srpskoj kulturi sa kolegama novinarima iz regiona koji su takođe bili dopisnici te agencije, i tako sam dobio ideju da prevodim. Pre skoro trideset godina mnogo sam slušao o romanu *Derviš i smrt* Meše Selimovića. Bio je to gotovo kultni naslov.

Kolege iz srpskih medija su me zadirkivale da bi ne bih mogao da ga prevedem, a mene je baš to motivisalo da ipak pokušam. Prevod Esada Mekulija sa Kosova već je postojao, ali na donekle arhaičnom, danas teškom jeziku (uza sve, taj prevod je i dalje divan!). Meni je za prevod tog romana bilo potrebno gotovo pet godina! Danas, trideset godine kasnije, preveo sam na albanski sa srpskog mnoga dela, te moja bibliografija do sada broji četrdesetak naslova. Između ostalih, tu je celokupno pesničko delo Vaska Pope (osam naslova); pesme Desanke Maksimović; objavio sam prevode dela Milorada Pavića (čekam i izdavača za *Hazarski rečnik*); Aleksandra Tišme (dve knjige); Danila Kiša (četiri knjige, i u Albaniji i na Kosovu); Dragana Velikića; Gorana Petrovića; Vladislava Bajca; Vladimira Pištala; Vladimira Arsenijevića; Srđana Valjarevića; Darka Tuševljakovića; Jelene Lengold; Srđana Srdića; Dejana Atanackovića; Stefana Tićmija; Velimira Ćurgusa Kazimira; Aleksandra Gatalice; Miroslava Ćurčića; Ivane Sajko, Tanje Šljivar; priče Iva Andrića i drugih autora. Takođe mnogo hrvatakih i bosanskih autora, kao i američkih (Nabukova, Miloš) i britanskih, a uz to i sabrana dela klasičnog poljskog pesnika Tadeuša Ruževiča (sa engleskog).

Pretvoriti neznanje u znanje putem prevodilačkih fusnota

Smatram da je opremanje knjige fusnotama neophodno. Sa autorima kao što su Petrović, Bajac ili Kiš, Velikić, Pištalo, to se mora uraditi. Kontekst, akronimi, ali i mnogi likovi i događaji koji su činili istoriju Srbije i nekadašnje Jugoslavije moraju biti objašnjeni Albancima. Na ovaj način pridajem delu zasluženi značaj, ali ga i činim čitljivijim i razumljivijim za albansku javnost, koja nije upoznata sa različitim istorijskim i kulturnim događajima i likovima bivše Jugoslavije. Postoje neki prevodioci koji to izbegavaju

smatrajući da čitaoca treba izazvati da sam traži informacije ili da se priseća vlastitih sećanja. Što se mene tiče: znajući da čitalac 21. veka to gotovo nikada ne radi, jer je veoma lenj, ja obavljam ovaj dodatni posao i zalažem se za to da se čitaocu pruža pomoć kad čita prevedeno delo. Smatram da je dužnost svakog ljubitelja knjiga da približi knjigu čitaocu. Bliže upoznavanje sa srpskom kulturom i istorijom ponekad je i proces ličnog obogaćivanja.

Potrebna objašnjenja dobijam od mnogih prijatelja u Beogradu, a danas srećom imamo i internet. Postoji nekoliko onlajn srpskih rečnika, a imam i veliki Matičini jednotomni rečnik srpskog jezika, kao i onaj sa Univerziteta u Prištini, od pre skoro pola veka. Trudim se da izbegavam Vikipediju, više volim detaljnije izvore, od stručnjaka i upućenih. Mnogi prijatelji u Srbiji spremni su da mi pomognu u svakom trenutku. Često mi se čini da ništa ne može ograničiti intelektualce naše dve zemlje kada razmišljaju o opštem dobru i poštuju jedni druge.

Još jedno: živi autori koje sam prevodio bili su veoma predusretljivi. S poštovanjem se sećam Gorana Petrovića, koji mi je rekao da mogu da ga pitam o bilo čemu. Verovatno imam njegov poslednji e-mejl. Zahvalan sam Vladislavu Bajcu na strpljenju prilikom savlađivanja prepreka na koje sam nailazio prevodeći njegov roman *Hamam Balkanija*. I Dragan Velikić je bio vrlo ljubazan i prijateljski nastrojen, a da i ne pominjem Pištala, uvek punog razumevanja i ljubavi, kao da smo rođaci. Svojom otvorenošću i pažljivim objašnjenjima mnogo mi je pomogao i Saša Ilić. Sećam se pokojnog Ćurgusa, novinara i aktiviste civilnog društva, koji mi je objasnio mnoge skraćenice paravojnih formacija i ratnih situacija; Valjarevića, sa njegovim pojašnjenjem, ili Darka Tuševljakovića i Srđana Srdića sa njihovom srdačnošću i humorom... Ne mogu da ne pomenem i svog dobrog prijatelja, pisca iz Zemuna Miroslava Čurčića. Bojim se da sam zaboravio mnoge druge, ali nadam se da će mi oprostiti.

Kad biram dela koja ću predložiti izdavačima za prevod na albanski vodim računa o kulturnom uticaju i mestu koje imaju u savremenoj srpskoj i međunarodnoj književnosti. Pažljivo pratim konkurse srpskog Ministarstva kulture, kada dodeljuje grantove za prevode; pratim šta se prevodi i u drugim zemljama. Ali moj san je da prevedem što više autora koji su dobili Ninovu nagradu i onih koji se smatraju klasicima. Ovo mi je osnovni kriterijum.

Rado bih prevodio Dobricu Ćosića, ali mislim da je to teško, zbog tereta koji on kao ličnost nosi. Što se Ive Andrića tiče, *Na Drini ćuprija* je već prevedena, ali s trećeg jezika. Nisam doduše siguran na kakav bi prijem on naišao u Albaniji. Na to nažalost utiču i činioci koji nemaju veze s književnošću.

Ben Andoni je i autor nekoliko značajnih i zapaženih knjiga o savremenoj Albaniji i o njenoj istoriji (kroz karikature, i kroz pisma). Ali to je tema za drugu fusnotu.

Dragica Mugoša

BIBLIOGRAFIJA KOLJE MIĆEVIĆA[449]

PREVODI SA FRANCUSKOG JEZIKA

Франсоа Вијон
Шт̄рик и шија
Глас, Београд 1978.

Шт̄рик и шија
Издавачка књижарница Зорана Стојановића,
Сремски Карловци, Нови Сад 2007.

Zaveštanja
Slovo Ljubve, Beograd 1977.

Zaveštanja
BIGZ, Beograd 1986.

Šarl Orleanski
Balade, šansone, ronda
Svjetlost, Sarajevo 1989.

Ученик Меланхолије
шансоне, баладе, ронда
Библиотека D.A.N.T.E.O.N, Београд 2011.

449 Tekstovi Kolje Mićevića objavljivani u brojnim književnim časopisima, nedeljnicima i dnevnim novinama nisu ušli u ovaj spisak.

© 2026 by Institute of European Studies | Creative Commons License: CC BY 4.0

Marija od Francuske
Orlovi nokti
[Kratke priče u stihu]
Littera, Zmijac, Prelom, Banja Luka 2004.

Anonimni pesnik XIII st.
Kaštelanka od Veržija
Biblioteka D.A.N.T.E.O.N, Littera, Banja Luka 2004.

Gijom de Loris (XIIIst.)
Roman o Ruži
Biblioteka D.A.N.T.E.O.N, Littera, Banja Luka 2004.

Berul/Tomas, Marija od Francuske, Anonimni pesnik
Tristan i Izolda
Biblioteka D.A.N.T.E.O.N, Littera, Banja Luka 2004.

Gijom de Mašo
Venerin oblak
Biblioteka D.A.N.T.E.O.N, Art Print, Banja Luka 2005.

Кретјен де Троа
Филомела
Препоручено, Краљево, 2008.

Филомела
Библиотека D.A.N.T.E.O.N, Тон Плус, Београд 2010.

Парсифал
[или Легенда о Светом Гралу]
Српска књижевна задруга, Београд 2009.

Ланселот
[или Витез на тањигама]
Српска књижевна задруга, Београд 2011.

Moris Sev
Delia, uzor čiste vrline
Glas, Banja Luka 1981.

Делиа, узор чисте врлине
Д.А.Н.Т.Е.О.Н, Београд 2011.

Hans Holbajn „Mlađi“, Žil Koroze
Ples Smrti
Biblioteka D.A.N.T.E.O.N,Interpress, Beograd 2010.

Žan de La Fonten
Osam La Fontenovih basni
Banja Luka 1974.

Басне
Рад, Београд 1981.

Basne
Zadužbina Petar Kočić, Banja Luka- Beograd 2002.

Басне
Библиотека D.A.N.T.E.O.N, Београд, 2011.

Басне
Арт Сцена, Бања Лука 2020.

Šarl Bodler
Cveće zla
„Novi Glas“, četvrto izdanje, Banja Luka 1989.

Цвеће Зла
Библиотека D.A.N.T.E.O.N, Београд, 2010.

Gijom Apoliner
Bestijarij
[ili Orfejeva pratnja]
Glas, Banja Luka 1988.

Пол Клодел
Стотину реченица за лепезе
Просвета, Ниш 2002.

Žil Laforg
Jadikovka nad jadikovkama
Gradina, Niš i Jedinstvo, Priština 1983.

Невидљиви упијач
„Апостроф“, Књижевна заједница „Борисав Станковић“, Београд/ Врање 1994.

Rajner Maria Rilke
Voćnjaci
[Valejski katreni i Ruže]
„Glas“, Banja Luka 1986.

Markiz de Sad
Priče i kratke priče
Rad, Beograd 1989.

Priče i kratke priče
Rad, Beograd 2004.

Пол Валери
Господин Тест
Багдала , Крушевац 1965.

Између јутра и палме
Култура, Београд 1969.

Poésie Brute
Матица српска, Нови Сад 1979.

Knjiga o Malarmeu
[Pesnikova sećanja]
Svjetlost, Sarajevo 1979.

Pesničko iskustvo
Prosveta, Beograd 1980.

Ostrvo Ksifos, Snovi
Gradina, Niš 1981.

Načela čiste i primenjene An-arhije
Svjetlost, Sarajevo 1988.

Sveske I
Glas, Banja Luka 1988.

Sveske 2
Glas, Banja Luka 1988.

Sveske 3
Svjetlost, Sarajevo 1989.

Sveske 4
Svjetlost, Sarajevo 1990.

Sveske
Službeni glasnik, Beograd, 2010.

Pozorišta
Svjetlost, Sarajevo 1989.

Poezija
Svjetlost, Sarajevo 1990.

Malarme Melanž
Svjetlost, Sarajevo 1991.

Словар
Просвета, Ниш 1999.

Ultima Verba
„Глас српски", Бања Лука 2002.

Медитеранска надахнућа
[Огледи и погледи]
Службени гласник, Београд 2010.

Стефан Маларме
Песме
Култура, Београд 1970.

Pesme
Biblioteka Nagradjeni prevodi „Miloš N. Đurić"
Beograd, 2001.

Dvorac nade
[Pjesme]
Glas srpski, Banja Luka 2003.

Demon analogije
Mali vrt, Beograd 2012.

Viktor Igo
Pesme
Reč i misao, Beograd, 1969.

Prizivanje duhova na Džerziju
Glas, Banja Luka 1990.

Prizivanje duhova na Džerziju
Barex, Beograd 2002.

Nihila
Задужбина Петар Кочић, Бања Лука-Београд 2002.

Šekspir
Службени гласник. Београд 2009.

Prevodi savremene francuske poezije i proze

Филип Делаво
Небеска ӣловидба
Меридијани, Смедерево 2009.

Жак Реда
Секс̄тина о реци
Меридијани, Смедерево 2010.

Антоан Симон
За
Меридијани, Смедерево 2011.

Филип Танселен
Срећа...Речи
Меридијани, Смедерево 2015.

Aurelija Filipeti
Poslednji dani radničke klase
OKF, Cetinje 2012.

Le message caché dans les pétales
Порука скривена међу латицама
4Ц Е, Београд, 2020.

PREVODI NA FRANCUSKI JEZIK

Branko Miljković
Origine de l'espoir
Centre culturel de R.S.F de Yougoslavie, Paris, 1984.

Le Monde illisible
Treći Trg, Beograd 2018.

Œuvres poétiques (bilingue)
Éditions Ésopie; Mont de Marsan 2022.

Safvet-beg Bašagić
L'Ombre du chasseur
Édition „ Kolja Mićević", brochuré, Paris 2000.

Musa Ćazim Ćatić
La Vision
Édition „ Kolja Mićević", brochuré, Paris 2000.

Laza Kostić
Santa Maria della Saluté
Édition „ Kolja Mićević", brochuré Paris 2000.

Jovan Dučić
De Profundis [et autres poèmes]
Édition „ Kolja Mićević", brochuré, Paris 2000.

Milovan Vitezović
Un Bulatović à Paris
Bibliotheque D.A.N.T.E.O.N, Éditions „ Kolja Mićević", Paris 2009.

Ratko Vujošević
Au revoir Monténégro
Matica crnogorska, Podgorica 2011.

Adam Puslojić
Par bonheur Par Malheur
Voix Vives de Méditerranée en Méditerranée, Al Manar, 2010.

Centre Culturel de la R.S.F Yougoslavie, Paris 1984.
Serie dirigée par Michel Aubin, Kolja Mićević, Nikola Rodic:

Milutin Petrovic, *La tete sur le billot*

Andjelko Vuletic, *Quand je serai grand comme la fourmi*

Bogdan Sekler, *Les Pierres volantes*

Jovan Zivlak, *Trépied*

Les Saluts Slaves
Édition „ Kolja Mićević", brochuré, Paris 2000.

PREVODI SA ITALIJANSKOG JEZIKA

Dante Alighieri
Pakao
Biblioteka D.A.N.T.E.O.N, Prosveta,Beograd, Littera, Banja Luka 2005.

Čistilište
Biblioteka D.A.N.T.E.O.N, Prosveta, Beograd 2005.

Raj
Biblioteka D.A.N.T.E.O.N, Prosveta, Beograd 2006.

Комеђија
Рад, Београд 2007.

Комеђија
[библиофилско издање]
Библиотека D.A.N.T.E.O.N, Мостарт, Београд 2014.

Komedija
Srednja zemlja, Beograd 2025.

Zaljubljeno more
[Antologija pesnika iz Komedije]
Biblioteka D.A.N.T.E.O.N; Rad, Beograd 2006.

Dama kamenog srca
[Rime]
Biblioteka D.A.N.T.E.O.N, Rad, Beograd 2007.

Vita Nova
Biblioteka D.A.N.T.E.O.N, Zlatno runo, Beograd 2019.

Bruneto Latini
Riznica
Biblioteka D.A.N.T.E.O.N, Littera, Banja Luka 2005.

Ђовани Пасколи
Последње путовање
[Поема]
Библиотека D.A.N.T.E.O.N, Тон Плус, Београд 2011.

PREVOD SA ITALIJANSKOG NA FRANCUSKI JEZIK

Dante Alighieri
Enfer
Kolja, Luka et Rasko Micevic, Paris 1996.

Purgatoire
Kolja, Luka et Rasko Micevic, Paris 1997.

Paradis
Kolja, Luka et Rasko Micevic, Paris 1997.

La Comédie
Édition „Kolja Mićević“, Paris 1998.

La Comédie
Édition Ésopie, Deuxième édition, Mont de Marsan 2017.

Dante Alighieri / Forèse Donati
La Tension
La « Guerra »
Édition „Kolja Mićević“, Paris 1999.

Bruneto Latini
Le Petit Trésor
Édition „Kolja Mićević“, Paris 1999.

PREVODI SA SLOVENAČKOG JEZIKA

France Prešern
Sonetni venac
[i druge pesme]
Reč i misao, Beograd 1969.

Soneti nesreće & Sonetni venac
Biblioteka Mala knjiga, Medija centar Prelom, Banja Luka 2000.

PREVOD SA SLOVENAČKOG NA FRANCUSKI JEZIK

Francè Prešeren
L'Ultime Aimé
Édition « Kolja Mićević », Paris 2001.

Les Poésies
Édition Ésopie, Mont de Marsan 2013.

PREVODI SA ENGLESKOG JEZIKA

Edgar Alan Po
Gavran i druge pesme
Glas , Banja Luka 1975.

Gavran i druge pesme
Glas, Banja Luka 1981.

Gavran i druge pesme
Glas, Banja Luka 1987.

Gavran i druge pesme
Glas, Banja Luka 1991.

Гавран
(пиратско издање) Народна књига, Београд 1996.

Гавран и све друīе īесме
Библиотека D.A.N.T.E.O.N, Београд, 2009.

Gavran
Tanesi, Beograd 2009.

Gavran i sve druge pesme
Imprimatur, Banja Luka 2023.

Sabrane priče i pesme
(prevod pesama)
Rad, Beograd 2006.

Viljem Šekspir
Magbet
(prevod i prepev Dušan Puvačić, Kolja Mićević)
Srednja zemlja, Beograd 2021.

PREVOD SA ENGLESKOG NA FRANCUSKI JEZIK

Edgar Allan Poe
Le Corbeau
Édition „Kolja Mićević“, Paris 1999.

PREVODI SA NEMAČKOG JEZIKA

Вилхелм Милер
Зимско ūуш̄овање
Библиотека D.A.N.T.E.O.N, Београд, 2015.

PREVOD SA NEMAČKOG NA FRANCUSKI JEZIK

Johann Sebastian Bach
Monde, Bonne nuit
Kolja, Luka i Raško Mićević, Paris 1999.

PREVODI SA ŠPANSKOG JEZIKA

Ariel Kansani D
Rđa i spokoj
Bagdala, Kruševac, 1966.

Федерико Гарсија Лорка
Песме
Рад, Београд 1982.

Neverna Žena
Biblioteka Prevodi, Nova serija, Glas Srpski, Banja Luka 2003.

Циīански романсеро
БИГЗ, Беоīад 1972.

Ciganski romansero
BIGZ, Beograd 1977.

Ciganski romansero
Glas, Banja Luka1984.

Циīански романсеро
Библиотека D.A.N.T.E.O.N, Тон Плус, Београд 2010.

Sor Huana Ines de la Kruz
Prvi san
Mali vrt, Beograd 2012.

ANTOLOGIJE

Антолоїија трубадурске їоезије
БИГЗ, Београд 1973.

Трубадури
[Њихови животи, њихова поезија]
D.A.N.T.E.O.N, Интерпрес, Београд 2009.

Антолоїија француске їоезије
[Од 1400 до 1800]
Просвета, Београд 1975.

Antologija francuske poezije
[Narcis govori, romantizam i simbolizam]
Svjetlost, izdavačko preduzeće, Sarajevo, 1975.

Antologija, Četiri godišnja doba francuske poezije
« Novi Glas », « Zmijac », Banja Luka 1991.

Balada obešenih, Pijani brod
[i drugi pesnički prevodi]
Glas Srpski, Banja Luka 2001.

Жива антолоїија француске їоезије I, II, III
Библиотека D.A.N.T.E.O.N, Трећи трг, Београд 2013.

Књиїа француских сонеїа
[XVI, XVII, XVIII i XIX ст.]
Просвета, Ниш 1999.

Осам влашића францускої симболизма
Службени гласник, Београд 2009.

Dante Aligijeri, Zaljubljeno more
[Antologija pesnika iz Komedije]
Biblioteka D.A.N.T.E.O.N, Rad, Beograd 2006.

ANTOLOGIJE NA FRNANCUSKOM JEZIKU

LES SALUTS SLAVES
[Une anthologie poétique Bosnie-Herzégovine, Croatie, Macédoine, Monténégro, Serbie, Slovénie]
Edition « Kolja Mićević », Paris-Belleville 2002.

ORIGINALNA DELA

Poezija na srpsko-hrvatskom jeziku

Tri razglednice Banja Luke
Banja Luka 1973.

Jedno ime
Banja Luka 1977.

Stopa sna
Glas, Banja Luka, 1984.

Niti
[Poeme]
Gradina, Niš 1985.

Сшање никоīа
Матица српска, Нови Сад 1985.

More
Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1986.

Klavirint
Rad, Beograd 1989.

Eros in melos
[Песме за Моцартову годину]
Просвета, Ниш 1991.

Виновник
Просвета, Ниш 1992.

Кристал успомена
Матица српска, Нови Сад 1998.

ИКАР/ICARE
[Двојезични сонети]
Просвета, Ниш 2002.

Šuma sišla s uma
Glas Srpski, Banja Luka 2004.

Моїуħности сонеша
Меридијани, Смедерево 2012.

Римаїинације
Задужбина Петар Кочић, Бања Лука 2015.

Први избор
[Песме]
Едиција Антићеви дани, Културни центар Новог Сада, 2017.

Romani i knjige ogleda

Konstante i previdi
IRO Veselin Masleša, Sarajevo 1981.

Afrička legenda
Prosveta, Beograd 1982.

Prim. Prev.
Veselin Masleša, Sarajevo, 1989.

Dante, njegova etika, estetika i tehnika
Biblioteka D.A.N.T.E.O.N, Littera, Banja Luka 2004.

Данше шаље секундан̄ше
[моно-полемике о превођењу поезије]
Библиотека D.A.N.T.E.O.N, Zlatno runo, Београд 2018

Restoran
Litera, Banja Luka 2003.

Jersey my death
[Izmaštani gradovi Viktora Igoa]
D.A.N.T.E.O.N, Banja Luka 2003.

Данте, Вијон, Моцарт
[Свети пробисвети]
Zlatno runo, Beograd 2017.

Миљковић – Данте
[Прво Певање]
Zlatno runo, Beograd 2018

Poezija i eseji na francuskom jeziku

VERS
Le Mans 1972.

Cinq quatrains pour Tymotéa Stewart
Le Mans 1974.

L'Homme Alarmé
Édition „ Kolja Mićević", Paris 1992 .

L'Homme Alarmé
[suivi de „Robinsong", „Preseren 2000"]
Édition „ Kolja Mićević", Beograd, 2007.

Le Lit Défait
Édition „ Kolja Mićević", Paris 1993.

Mozart rencontre Scarlatti
Édition « Kolja Mićević » 1993.

Au Clair de la France
Édition „ Kolja Mićević", Paris 1993.

Robinsong
Édition „ Kolja Mićević", Paris 1993.

Monsieur le serpent
Édition „ Kolja Mićević", Paris 1993.

L'Histoire Gymnopédique
[de la poésie française, 1071-1867]
Édition „ Kolja Mićević", Paris 1994.

La rue des amants d'hier
Édition „ Kolja Mićević", Paris 1994.

Le Petit testament bosniaque
Édition „ Kolja Mićević", Paris 1994.

Mozart
[Le crime de Marie-Thérèse]
brochuré, Édition „ Kolja Mićević", Paris 2002.

Muzikologija

Svete laku noć
[o kantatama Johana Sebastijana Baha]
Media Centar Prelom, Banja Luka,2001.

Mozart rencontre Scarlatti/Mocart susreće Skarlatija
[muzikološke pesme]
Medica Centar Prelom, Banja Luka, 1993.

Лирска историја музике I, II, III, IV
[Од Питагоре до Баха]
Службени гласник, Београд 2011.

Музички роман I
[Од Јувала до Моцарта]
Zlatno runo, Београд 2016.

Музички роман II
[У Моцартовом сазвежђу]
Zlatno runo, Београд 2017.

Музички роман III
[Од Моцарта до Моцарта]
Zlatno runo, Београд 2018.

Музички роман IV
[Међучин]
Zlatno runo, Београд 2018.

Музички роман V
[Хтели бисте написати фугу?]
Трећи трг, Д.А.Н.Т.Е.О.Н, Београд 2019.

Цеӣна исӣорија музике
[Од Орфеја до Љубице Марић, музиколошке песме]
Zlatno runo, Београд, 2017.

Моцарӣ
[Злочин Марије Терезије]
Глас Српски, Бања Лука 2001.

Mocart
[Zločin Marije Terezije]
Prosveta, Beograd 2006.

МОЛЕБАН
[За композиторе жртве Холокауста]
Zlatno runo, Београд 2021.

Prevod sa francuskog jezika

Teodor de Vizeva, Žorž de Sen-Foa
Mocartova poslednja godina
Zmijac, Banja Luka 1991.

БИОГРАФИЈЕ

Михаел Антоловић (1975) историчар и редовни професор Универзитета у Новом Саду. Област његових научних интересовања јесте модерна историје Европе, историја историографије, теорија и методологија историјске науке. Стручно се усавршавао у Немачкој, између осталог и као стипендиста Немачке службе за академску размену (DAAD). Аутор је три научне монографије (*Немачка мањина у Војводини 1918-1941: друштво и политика*, 2017; *Историографија и политика: интелектуална биографија Фридриха Мајнекеа*, 2017; *Чедомир Попов: интелектуална биографија*, 2021) те више десетина чланака и прилога објављених у домаћој и иностраној научној периодици. Уредио је неколицину зборника и приредио више књига, поред осталих и теоријске списе Арона Гуревича (2015), Георга Г. Игерса (2019), Штефана Бергера (2024) и Јована Б. Јовановића (2024). Преводи са немачког и енглеског језика.

Дејан Ацовић (1970) класични филолог, библиотекар и књижевни преводилац. Преводи са старогрчког, латинског, енглеског, француског, италијанског, и савременог грчког језика; преводи на енглески и латински језик. Поља интересовања: античка и средњовековна књижевност, савремене књижевности – енглеска,

француска, савремена грчка, путопис – Медитеран и Балкан, драмска књижевност, античка и модерна. Бави се библиографијом превода античке књижевности на српски. Кратке приче објављује у књижевној периодици. Добитник награде „Милош Ђурић“ и повеље „Златко Красни“ за преводилачки рад. Библиографија доступна на: https://plus.cobiss.net/cobiss/sr/sr/bib/search?q=dejan+acovi%C4%87&db=cobib&mat=allmaterials

Ивана Глигоријевић (рођ. Мали), рођена 1982. године у Земуну, ванредни је професор на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Основне академске студије на Групи за арапски језик и књижевност завршила је 2005. године. На истом факултету је магистрирала 2009. године одбранивши рад *Речи страної порекла у савременом арапском језику*, а докторирала 2013. године одбранивши дисертацију *Компјутерска терминологија у арапском језику*. На Филолошком факултету ради од 2005. године, где је прошла разна звања, од сарадничких позиција, преко асистента и доцента, до ванредног професора. Изводи наставу на основним, мастер и докторским академским студијама. Њена научна интересовања обухватају савремени арапски језик, арапске дијалекте и различите области примењене лингвистике (преводилаштво, локализација, стручна терминологија и слично). Удата је и мајка је двоје деце.

Оливера Драгишић рођена је 1983. године у Лазаревцу. Дипломирала је, магистрирала и докторирала на Одељењу за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду, где је докторску дисертацију о конституисању комунистичке власти на Балкану одбранила 2018. године. Од 2009. године запослена је на Институту за новију историју Србије у Београду, где је 2019. стекла звање научног сарадника, а потом и звање вишег

научног сарадника. Њена истраживачка интересовања обухватају политичку, друштвену и културну историју Балкана у 20. веку, са посебним нагласком на успостављање комунистичких режима у Румунији, Бугарској и Југославији, као и на историјске представе у филму и књижевности. Ауторка је монографије *Комунистичко освајање власти на Балкану 1944–1947. Румунија. Бугарска. Југославија* (2023) и коауторка књига *Југославија и Бугарска 1944–1980. Хроника неуспешног пријатељства* (2019) и *Война после войны. Движение сопротивления на Балканах 1945–1953 гг.* (2019), као и више десетина научних радова. Учествовала је у бројним домаћим и међународним истраживачким пројектима и научним скуповима, а од 2023. године руководи потпројектом у оквиру билатералне научне сарадње Србије и Словеније, посвећеним представама миграната и граница у југословенском филму. На Филозофском факултету у Београду била је ангажована као сарадник у настави. Чланица је редакција више научних часописа, међу којима су бугарски часописи *Балканистичен форум* и *Balkanistic Worlds*, као и *Баштиник*. Поред научног рада, објављује текстове и интервјуе о историји, књижевности и филму у домаћим медијима и учествује у јавним трибинама, радијским и телевизијским емисијама. Са Петром Драгишићем уређује интернет магазин *Stella Polare*, посвећен историји, књижевности и филму. Ауторка је уџбеника историје за основну школу.

Гордана Ђерић (1968) антрополог, научни саветник у Институту за европске студије. Дипломирала на Филолошком факултету Универзитета у Београду, магистрирала у области интердисциплинарне антропологије на Филозофском факултету истог Универзитета, где је и докторирала. Ауторка бројних књига и зборника радова, међу којима су *Самислилац. О преводиоцима и*

преводилаштву (ур.) ИЕС 2025; *Имитатори гласова* (ур.) ИЕС 2023, Друго издање LOM 2024; *Речник сувишних речи*, 2019; *Сувишне речи. О интелектуалцима и знању*, 2016; *Писци и питања,* 2014; *Прошлост у садашњости*, 2010; *Памћење и носталгија* (ур.) 2009; *Интима јавности* (ур.) 2008; *Пр(а)во лице множине* (2005). Изузев четворогодишњег рада са студентима Филозофског факултета Карловог универзитета у Прагу (1996–2000), који је укључивао и вежбе превођења, углавном у смислу једног од метода провере знања српског језика, превођењем се није бавила.

Данијела Јовановић (1975, Шабац), дипломирала је историју на Филозофском факултету у Београду. Објављене су јој историјске студије *Сећање и Други светски рат – (П)огледи* (Службени гласник, 2025), *Од рајског врта до Кембелове супе - прилози за историју хране и исхране* (Филип Вишњић, 2022), збирка поезије *Ред овога, ред оног* (Грађански форум Нови Пазар, 2018), роман *Ватра* (СКЦКГ, 2008), и књиге превода: Патрик Ли Фермор, *Време дарова* (Службени гласник, 2025), Патрик Ли Фермор, *Између шуме и воде* (Службени гласник, 2026), Џејн Кењон, *Нек дође вече* (Културни центар Новог Сада, 2025), Виолета Томић, *Milena Pavlović Barilli - The Light of a Star* (Галерија Милене Павловић Барили, 2024), Маја Херман Секулић, *Nine Lives of Milena Pavlović Barilli* (Галерија Милене Павловић Барили, 2022), *Афроамеричка поезија* (БКГ, 2015), и друге. Објављивање историјске студије *Од рајског врта до Кембелове супе* финансијски је подржало Министарство културе као капитално дело које се објављује на српском језику из области културе, док је књига *Сећање и Други светски рат – (П)огледи,* била у најужем избору за награду коју расписује Дом културе „Студентски град“ за најбољу књигу нефикцијске прозе објављену у 2025.

Ана Кузмановић Јовановић је редовна професорка на Катедри за иберијске студије Филолошког факултета Универзитета у Београду. Њена академска истраживања обухватају више дисциплина, укључујући критичку анализу дискурса, критичку педагогију, феминистичку лингвистику и историјску социолингвистику Иберијског полуострва. Ауторка је бројних научних чланака и неколико монографских публикација. Активно учествује у различитим истраживачким пројектима у областима своје експертизе. Била је гостујућа професорка на бројним европским и неколико латиноамеричких универзитета. Добитница је престижних стипендија, укључујући стипендије Министарства спољних послова Шпаније, Института Камоис из Португала, Стејт департмента САД и Националне библиотеке Бразила. Као награђивани књижевни преводилац, др Кузмановић Јовановић преводи са шпанског и португалског језика. Чланица је Међународног удружења хиспаниста и Удружења књижевних преводилаца Србије.

Ирена Колај Ристановић је доцент на Групи за турски језик, књижевност и културу при Катедри за оријенталистику Филолошког факултета Универзитета у Београду. Звање доцента стекла је након одбрањене докторске дисертације „Културни идентитет муслимана у Београду 1841-1867." и одржаног приступног предавања *„Вакуфи као просветне институције у Османском царству – пример Мундерисе вакуфа у Косовском вилајету почетком 20. века"*. Рођена је у Београду 1981. године где је завршила основну школу, Гимназију „Свети Сава", основне академске студије оријенталне филологије и одбранила мастер рад на тему *„Документи породице Вељковић на османском језику и њихов историографски значај"*. Тренутно је ангажована на држању наставе из османског језика и османске дипломатике и

палеографије на Групи за турски језик, књижевност и културу при Катедри за оријенталистику Филолошког факултета у Београду на основним академским студијама. Уже поље научног рада којим се бави је културни идентитет Турака Османлија у 19. веку, те образовање муслимана у постосманском периоду на тлу Србије и Краљевине СХС/Југославије. Истраживачки рад је базирала на интердисциплинарном приступу темама и коришћењу извора српске и османске провенијенције. Шире поље њеног научног рада обухвата анализу и утицај примене шеријатског права у Османском царству на све етничке и конфесионалне заједнице, те изучавање статуса жена у оквиру родних студија. Аутор је три и коаутор једне монографије и више научних радова из поменутих области. Члан је више научних одбора који се баве студијама оријенталистике, а посебно је ангажована на процесу очувања османског наслеђа као културног добра Републике Србије.

Драгица Мугоша, политолог. Главни уредник и координатор АИМ (Алтернативна информативна мрежа) 1992-2003 године. АИМ је била мрежа независних новинара који су повезивали информативни простор не само земаља бивше Југославије него и шире, обухватајући све државе на Балкану. Члан је редакције француског часописа *Au Sud de l'Est*, часописа посвећеног културним и друштвеним збивањима у земљама на Балкану. Од 1992. активно је пратила књижевно и преводилачко стваралаштво Коље Мићевића. Вршила је лектуру и коректуру читавог његовог опуса у том периоду, илустровала и урадила прелом за штампу неколико његових књига. Живи у Паризу од 1981.

Мирјана Прокић (1973) је преводилац за француски језик у кантону Нешател, Швајцарска. Дипломирала је

на Филолошком факултету у Београду, група за српски језик и књижевност. Предавала је српски језик у Математичкој гимназији у Београду а затим од 2002. у Швајцарској. У Швајцарској је на Универзитету у Нешателу завршила основне студије за француски језик за странце, енглески језик и књижевност и немачки језик. Мастер студије из славистике завршила је на Универзитету у Фрибуру. Објавила је књигу „Јуродиви и Достојевски ".

Саша Радојчић (Сомбор, 1963) Дипломирао је и докторирао на Филозофском факултету у Београду, а магистрирао на Филолошком факултету. На Факултету ликовних уметности у Београду предаје Филозофију уметности. Објавио је, поред великог броја прилога у периодици и тематским зборницима, теоријске књиге: *Ништа и прах. Антрополошки песимизам Стеријиног Даворја* (2006), *Стапање хоризоната. Песништво и интерпретација песништва у филозофској херменеутици* (2010), *Разумевање и збивање. Основни чиниоци херменеутичког искуства* (2011), *Увод у филозофију уметности* (2014) и *Уметност и стварност* (2021).

Јелена Стакић (Београд, 1940), дипломирала на Групи за психологију Филозофско-историјског факултета Универзитета у Београду. Радила као истраживач масовних медија и јавног мњења, и у области маркетинга. Од краја 1974. књижевни преводилац у статусу самосталног уметника. Преводи са енглеског и француског. Члан Удружења књижевних преводилаца Србије. Превела око стошездесет књига (есеја, студија из различитих области, романа, приповедака, позоришних комада) са француског и енглеског језика. Аутор књига *Мачке и ми* (Нолит, 1988) и *Жедни преко воде, нешто о превођењу* (БМГ, 2001). Правила излете у новинарство и публицистику. Добитник више награда за публицистички рад и

превођење; последње – Награда за животно дело Удружења књижевних преводилаца Србије (2008) и награда за најбољи превод с француског, за књигу Мишел Гослар *Јурсенар, биографија* (2014).

Божидар Станишић (Високо 1956, Босна и Херцеговина), приповедач и есејист. Књижевност и српскохрватски језик студирао у Сарајеву. Живи у Италији од 1992, пише претежно на матерњем језику. Објавио је осам збирки прича, између осталих *I buchi neri di Sarajevo* (1993, 2016, 2018, 2026), *La cena* (*Вечера и други приче*, 2021) и *Verso il mare* (*Према мору*, 2026), као и два романа (*Гост Ивана Николајевича*, 2016*; Жирафа у чекаоници* (*La giraffa in sala d'attesa*, 2019). Деведесетих година је објавио три збирке песама не-поезија, које су 2008. обједињене у двојезичној збирци *La chiave nella mano / Кључ на длану*. Аутор је драме *Il sogno di Orlando* (2006). Његова радио-драма *Tre ritorni dello zio Beki* (*Три повратка ујке Бекија*) емитована је на италијанском државном радију 2020. Поједини Станишићеви есеји, приче, песме, интервјуи и чланци преведени су на француски, словеначки, македонски, енглески, албански, дански, јапански, кинески и арапски језик. Његове песме и приче су уврштене у више антологија страних писаца који пишу на италијанском, такође у антологију југословенске приче *Dizionario di un paese che scompare* (1994), коју је приредила Никол Јанигро и босанскохерцеговачке *Racconti dalla Bosnia* (2006), коју је приредио Ђакомо Скоти. Превођењем се бави повремено, сматра да није преводилац. Осим пет написаних на италијанском, те бројних есеја, све његове књиге на италијански је превела Аличе Пармеђани.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд